

BELI GRAD

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES

SPECIAL EDITIONS 93

Mirjana Detelić and Marija Ilić

WHITE CITY

The Origin of Epic Formula and Slavic Toponym

Editor in chief

Dušan T. Bataković

Director, Institute for Balkan Studies

BELGRADE

2006

SRPSKA AKADEMIJA NAUKA I UMETNOSTI

BALKANOLOŠKI INSTITUT SANU

POSEBNA IZDANJA 93

Mirjana Detelić i Marija Ilić

BELI GRAD

poreklo epske formule i slovenskog toponima

Odgovorni urednik
Dušan T. Bataković
direktor Balkanološkog instituta SANU

BEOGRAD
2006

Recenzenti:

dopisni član SANU Aleksandar Loma
dr Biljana Sikimić

Knjiga je štampana zahvaljujući finansijskoj pomoći Ministarstva nauke i zaštite životne sredine, a u okviru projekta br. 148011 pod naslovom „Etnička i socijalna stratifikacija Balkana“

SADRŽAJ

SKRAĆENICE	7
UVOD — <i>Ka belom gradu</i>	9
I — KORPUS	
1. Ojkonimske sintagme	20
1.1. <i>Imenička atribucija</i>	20
1.2. <i>Pridevska atribucija</i>	22
1.3. <i>Priloška atribucija</i>	22
2. <i>Beli plus</i>	25
II — SEMANTIKA PRIDEVA <i>BELI</i> I APELATIVA <i>GRAD</i>	
1. O dijahronijskoj semantici prideva * <i>běľъjъ</i>	29
2. <i>Beli</i> u onomastici	34
3. Slovenske folklorne sintagme sa atributom <i>beli</i>	39
3.1. <i>Ruski, beloruski i ukrajinski folklor</i>	39
3.2. <i>Bugarski i makedonski folklor</i>	41
3.3. <i>Srpsko-hrvatski folklor</i>	43
3.4. <i>Srpsko-hrvatska epika</i>	44
4. O dijahronijskoj semantici apelativa * <i>gordъ</i>	48
4.1. <i>Denotat 'grad' — opšti deo</i>	51
4.2. <i>Denotat 'grad' — folklor</i>	54
4.3. <i>Denotat 'grad' — epika</i>	56
5. 'Beli grad'	64
5.1. ' <i>Beli grad</i> ' i <i>praslovenska sintagma *běľъgordъ</i>	64
5.2. ' <i>Beli grad</i> ' — <i>epika</i>	65
5.2.a. <i>Ruska epika</i>	66
5.2.b. <i>Bugarska epika</i>	68
5.2.c. <i>Makedonska epika</i>	70
5.2.d. <i>Bugarštice i Erlangenski rukopis</i>	71
III — EPSKI BELI GRADOVI I URBES ALBAE	75
IV — ISTORIJSKI 'BELI GRADOVI'	84
V — BIBLIOGRAFIJA	
Skraćenice	97

Literatura	98
Rečnici	107
VI — INDICES	
INDEX VERBORUM	108
INDEX NOMINUM.	114
VII — PRILOZI	
Podaci o građi	123
1. Zbirke koje čine srpsko-hrvatsko-muslimanski epski korpus	123
2. Zbirke koje čine slovenski epski korpus	124
TABELE 1-2	
1. — TABELARNI PRIKAZ TIPOVA EPSKE ATRIBUCIJE	125
2. — TABELARNI PRIKAZ SLOVENSKIH KORPUSA (ruski, bugarski, makedonski)	198
SUMMARY: Towards a white city	242
Autori	250

SKRAĆENICE

jezičkih i etničkih određenja

alb.	albanski	prasl.	praslovenski
av.	avestijski	predsl.	predslovenski
baltoslov.	balto-slovenski	rus.	ruski
belorus.	beloruski	sanskr.	sanskritski
bug.	bugarski	sh.	srpskohrvatski
češ.	češki	s.-h.	srpsko-hrvatski
dluž.	donjolужиčki	slov.	slovenački
eng.	engleski	slovač.	slovački
frig.	frigijski	srp.	srpski
gal.	galski	steng.	staroengleski
gluž.	gornjolужиčki	stind.	staroindijski
got.	gotski	stir.	staroirski
gr.	grčki	stisl.	staroislandski
het.	hetitski	stnem.	staronemački
hom.	homerski	stnord.	staronordijski
hrv.	hrvatski	stpolj.	staropoljski
ie.	praindoevropski	stprus.	staropruski
isl.	islandski	strus.	staroruski
jerm.	jermenski	stsaks.	starosaksonski
kelt.	keltski	stvnem.	starovisokonemački
lat.	latinski	sveslov.	sveslovenski
let.	letonski	šved.	švedski
lit.	litavski	tur.	turski
mađ.	mađarski	ukr.	ukrajinski
mak.	makedonski	ved.	vedski
nem.	nemački	viz.	vizantijski
polj.	poljski		

UVOD

Ka belom gradu

Višegodišnji rad na temi *Epski gradovi* u Balkanološkom institutu SANU omogućio je — između ostalog¹ — i da se prvi put u punoj meri i na osnovu višestruko proveranih podataka, sagledaju predstave o broju, vrstama i načinu prostiranja gradova i drugih naseljenih mesta² u srpsko-hrvatskoj usmenoj deseteračkoj epici. U razumnoj meri tačan pregled epskih ojkonima mogao bi unaprediti poetiku epskog žanra nepo-

¹ Rad se odvijao na projektima „Mitološko-religijske predstave balkanskih naroda“ (2168) 2002–2005. i „Etnička i socijalna stratifikacija Balkana“ (148011) od 2006. U saradnji sa Fondom za otvoreno društvo u Beogradu, Centrom za naučni rad SANU u Kragujevcu i Odborom za proučavanje istorije književnosti SANU, objavljen je CD Rom *Gradovi u hrišćanskoj i muslimanskoj usmenoj epici*, upor. Detelić–Loma–Pavlović 2004, a u štampi je monografija *Epski gradovi. Leksikon* (Detelić 2006). Uz to, pune četiri godine, koliko je trajao period finansiranja projekata Ministarstva za nauku i životnu sredinu, u okviru ovog projekta objavljivani su kraći i duži radovi u domaćim i stranim naučnim časopisima i izlagana saopštenja na međunarodnim naučnim skupovima. Podaci o tome priloženi su u bibliografiji uz ovu studiju.

² U ekscerpciju su bili uključeni svi ojkonimi, bez obzira koji tip naseljenog mesta stoji iza njih: grad, šehar, selo, varoš, kasaba, palanka, pa čak i šanac ili karaula. To je učinjeno zato što je grad izuzetno nestabilan pojam koji u razna vremena ima različita značenja. Zavisno od istorijskih promena i turbulencije, neki su gradovi nastajali i nestajali sve u jednom veku, neki su počinjali kao važni gradovi–tvrđave a završavali kao sela i palanke, kao što je i obrnuto bivalo — čak i češće: od sela i palančica nastajali su gradovi i tvrđave. U epskom svetu neki su gradovi potpuno nestali (npr. *Žrnovan/Avala* na Avali kod Beograda) i nikad se više nisu obnovili, a iza nekih su ostala istoimena sela (npr. *Deligrad*) čija su imena jedina svedočanstva o nekadašnjem gradu. Većina srednjovekovnih gradova postoji još uvek u vidu ostataka porušenih fortifikacija, manje ili više prepoznatljivih i dokumentovanih. Uz sve to, mirovnim ugovorom kod preuzimanja srpskih gradova od Turaka 1876. oni utvrđeni gradovi koji su još uvek bili sačuvani u celosti mehanički su rušeni ili dizani u vazduh kako bi se obezbedio mir novopostavljene srpsko-turske granice. Samo nekoliko godina potom (1912–1913), ta je granica potpuno promenjena u dva balkanska rata, a srpska baština pretrpela je neprocenjivu štetu od rušenja gradova, koji bi danas bili spomenici istorije i kulture prvog reda. Zbog svega toga, nijedno naseljeno mesto u epskim pesmama nije izostavljeno iz ekscerpcije, iako je u naslovu zadržan termin gradovi. Ogrešenje o faktičko stanje je suviše malo u poređenju sa značajem koji ima formiranje kompletnog fonda epskih ojkonima.

srednim uvidom u nastanak epske slike prostora i njenu povezanost sa ideološkim osnovama epske poezije. Pretpostavlja se takođe da bi i u drugim tipovima istraživanja — lingvističkim, etnološkim, antropološkim, geografskim, istorijskim i sličnim — mogao dovesti do zanimljivih, krosreferencijalnih rezultata koji, doduše, nisu predmet ove studije, ali će svejedno biti lakše ostvarljivi sad, kada je ekscerpirana epska građa svima dostupna.

Obična, pa čak i vrlo pažljiva stručna čitanja nisu dovoljna za formiranje tačne predstave o veličini i gustini geografskog prostora o kome se peva u hrišćanskoj i muslimanskoj deseteračkoj epici na srpskohrvatskom jeziku. Opšte predubedenje o „seljačkoj poeziji“ uskog, lokalnog kruga interesovanja i značaja, potpuno se menja kada se — posle potpune ekscerpције velikog korpusa³ — pokaže da je epski istorijsko-politički prostor pokrivaio mediteranski i crnomorski basen, uz proširenje na zapad do Londona, na sever do Beča i Petrograda, a na istok do Azova. Već i broj od 853 posebna ojkonomima svedoči o neuobičajenoj veličini epskog sveta.⁴

S jedne strane, on je toliki zato što je i imperija u čijim je granicama epika nastajala (epska *zemlja Turčija*) bila izuzetno velika, i zato što su neprijatelji te imperije pokrivali takođe vrlo veliki prostor (epska *zemlja njemačka, mađarska*⁵, *kaurska, franačka*). S druge strane, gustina ojkonomima na tom prostoru raspršena je u diskretnim nizovima jer on nije prikazan kao realan, faktički kontinuum, već kao raster mesta čiji značaj neposredno zavisi od događaja o kojima se peva. U skladu s tim, mnogi veliki evropski gradovi (Petrograd, Pariz, London, Beč, Rim...) često ne čine deo epske radnje u smislu poprišta nekog događaja već se pominju pasivno, kao mesta u kojima se nalaze dvorovi hrišćanskih vladara koji vode ratove jedni protiv drugih, ili protiv zajedničkog (muslimanskog) neprijatelja.⁶ Današnji uobičajen metonimijski obrazac *pars pro toto* („zvanični Pariz, Beograd, Rim,

³ Korpus na kome je vršeno istraživanje čine srpska, hrvatska i muslimanska deseteračka epika, i to celokupne zbirke Vuka Stefanovića Karadžića (II–IV), uključujući Državno izdanje (VI–IX) i izdanje SANU (II–IV), zatim *Pjevanija* Sime Milutinovića Sarajlije i zbirke Matice Hrvatske (I–II; VII–IX), te muslimanske zbirke Matice Hrvatske (III–IV), Koste Hörmána (I–III) i Esada Hadžiomerspahića. To čini ukupno 1258 epskih pesama. Detaljni podaci o zbirkama dati su u poglavlju VII — PRILOZI Podaci o građi.

⁴ Ovaj je broj zapravo veći jer u konačnu cifru nisu uračunata 23 problematična naziva za koje se ne može utvrditi za kakvo se mesto vezuju, naseljeno ili nenaseljeno (npr. Gunjan, Meraj, Pogrde, Bara, Đus, Poščela itd.).

⁵ Za razliku od *Undurije* kojom je označavan turski deo Mađarske.

⁶ Zbog toga bi bilo gotovo nemoguće napraviti doslovne mape događaja u pesmama koje uz radnju u Bosni, Krajini ili Ravnim Kotarima — na primer — pominju još i careve u Stambolu i Beču, i moskovsku i englesku kraljicu (npr. KH I, 2, 17, 21 itd.).

London ... smatra da...“) u epici ne bi uopšte mogao opstati drukčije do bukvalno, jer se pomen velikog grada u njoj po pravilu ne „kači“ za predstavu o zemlji kojoj on pripada. Naprotiv, često se zemlja (*Ingleška/Inglitar*,⁷ *Indija*,⁸ *Misir*,⁹ *Madžarska*¹⁰) zamišlja kao veliki grad, koji stoji negde u prostoru nezavisno od Londona, Kaira, Budima, Pešte...

Karakterističan za takvo shvatanje geopolitičkog prostora je — recimo — distih: *Ima Poljska a ima Napoljska*¹¹, / *Ja sam glavom iz Napoljske grada* (KH II, 42:587, 588), koji indirektno i Poljsku svrstava među gradove jer je jedno od slaganja (po zvučnosti) jednako dobro kao i neko drugo, koje bi bilo bliže suštini upotrebljenog pojma, ukoliko znanje o tom pojmu izostaje.¹² Sličnost po zvučanju kao osnova za izvođenje zaključaka o (ne)pouzdanosti nekog podatka i inače se najjednostavnije prati na ojkonimima,¹³ pogotovu epskim. Takav je, recimo, slučaj sa gradom *Modonom* (Metoni, u Grčkoj) koji se u pesmama javlja kao *Modun* (verovatno po analogiji sa zvučanjem pevaču dobro poznatog crnogorskog grada *Meduna*), ili gradom *Korunom* (primorska tvrđava *Corona*, takođe u Grčkoj¹⁴), gradom *Timokom* (grčko ostrvo—grad *Tinos*) koji je prepoznat u pevaču najbližem zvuku imena koje nose reka, grad (Timočka palanka/Knjaževac) i oblast u Srbiji,¹⁵ i sl. Ovome se pribegava samo onda kad je opevani događaj po pevačevom shvatanju važan, a dešava se u njemu nepoznatoj sredini. Kako epskog događaja nema bez prostornih koordinata (vremenske su u drugom planu¹⁶), one se približavaju slušaocu na najekonomičniji način, a to je u ovoj tehnici pevanja — po zvučanju. Takve se greške, naravno, ne prave kad je reč o pevaču dobro poznatoj geografsko-političkoj situaciji,¹⁷ ali se prave neke dru-

⁷ *A šilje je gradu Inglitaru* (SM 106:175).

⁸ *Evo ti ga kod Indije grada* (MH I, 65:170).

⁹ *Valja sablja po Misira grada* (Vuk VI, 39:72), SANU II, 66; MH I, 45.

¹⁰ *U Madžaru gradu velikome* (SM 94:2).

¹¹ = Napulj.

¹² Sistem „radi“ u oba smera: i kad bi Poljska bila poznati a Napoljska nepoznati pojam, opet bi *grad* bio denotat za oba imena.

¹³ Упор. Лиречек 1959, 461–528. Takođe o tome Невская 1996, gde se ponavljanje — između ostalog i po zvučanju — shvata kao analogija/tautologija i uzima kao mitopoetski element folklornog teksta.

¹⁴ Koruna se, međutim, zvala i jedna velika tvrđava u Stonu, pa je i to moglo ući u obim ojkonima *Korun(a)*, koji se — sudeći po kontekstu — ipak odnosi na pomenuto grčko mesto.

¹⁵ O ovome bliže objašnjenje u Detelić–Loma–Pavlović 2004, s.v. *Timok*.

¹⁶ O tome Детелић 1992.

¹⁷ Ovo naročito važi za istorijske događaje lokalne ubicacije: pojedine bitke iz oba ustanka (naročito Prvog) i iz crnogorskih bitaka za oslobođenje, a u crnogorskoj epici još i za sukobe oko ovaca, ne uvek i samo sa Turcima.

ge, uostalom očekivane: *Stambol* je uvek u Turskoj, čak i kad se javlja kao *Carigrad*,¹⁸ čak i kad su siže i kojima se peva vezani za Vizantiju.¹⁹

Jednako je pouzdana i veza junak–ojkonim: *Todor od Stalaća, od Prilepa Marko, od Sibirja Janko, od Orašca Tale, Smederevac Đuro, od Moskve kraljica*,²⁰ *od Beča ćesare, kralju od Budima, care od Stambola* itd. Ona se ostvaruje automatski kada se lično ime menja titulom (*car/ćesar*,²¹ *kralj*,²² *kraljica*²³ itd.), a u slučaju ličnih imena čvrstina veze sa ojkonom zavisi od snage i dugotrajnosti tradicije uz ime (za grad Stalać se, na primer, vezuju dva junaka: Todor i Prijezda, ali se u slučaju vojvode Prijezde nije napravila takva spona, iako je njegov epski lik besprekoran).²⁴ Ovako stvoreni parovi teže da se nametnu u što je moguće većoj meri, i — verovatno zato što se time bitno olakšava pevanje većeg broja dugačkih pesama — postaju rutinsko mnemotehničko sredstvo²⁵. Tako se dešava da rutina potpuno „zaobiđe“ stvarnost promovišući kao realan iz-

¹⁸ Ponekad se ta veza, pa i kontinuitet grada bez obzira na političke promene, naglašava sintagmom *Stambol grad Carigrad: Od Stambola grada Carigrada* (Vuk II, 80:15); Vuk VI, 45; Vuk VII, 37; Vuk IX, 1, 14, 29; SM 14, 35, 106; SANU III, 58; KH I, 1, 32; KH III, 3, 8.

¹⁹ Zanimljivo je da epika rez između Vizantije i Turske (koji u njoj *nije* uvek jednak rezu između Carigrada i Stambola) shvata kao rez između svetog i profanog (odnosno zlatnog i gvozdеног) doba, a povlači ga odmah iza cara Konstantina Velikog (epskog Kostadina): *Dok je bio care Kostadine, / Časni krsti na zemlji sijali, / Sjali krasnom narodu riščanskom, / Kad preminu care Kostadine / I čestita carica Jelena, / Onda časni krsti vaskrsoše, / Vaskrsoše gore na nebesa, / Te sijaju na onome svetu, / Kako sunce na ovome svetu* (Vuk II, 18:107–115).

²⁰ Ali takođe i: *zemlja Moskovska* (Vuk III, 15) i u njoj kralj (Vuk II, 80), kao i *Moska zemlja ravna* (SANU III, 55).

²¹ *Za to da zna u Beču ćesare* (MH III, 13:413), *Gospodine, care od Stambola* (Vuk II, 66:21).

²² *A ti podaj od Moskovske kralju* (Vuk II, 80:24), *Oženi se kralje od Budima* (Vuk II, 12:2).

²³ *Na dvorove od Moskve kraljici* (SM 15:89).

²⁴ Upor. pesme „Ženidba Todora od Stalaća“ (Vuk II, 82; pomen i u Vuk II, 83) i „Smrt vojvode Prijezde“ (Vuk II, 84; MH I, 69). Ne-epsko objašnjenje prevage Todora nad Prijezdom daje Aleksandar Loma (Лома 1990, 10) preko etimologije ojkonima Stalać (Stalać < Stlatlać, prema Sv. Teodoru Stratilatu), напомињући: „црква у сталаћком граду посвећена је Св. Духу; слави, дакле, Тројице, помичан празник који пада близу Преноса моштију Св. Великомуч. Теодора Стратилата 21. јуна, а може се неке године с њим и поклопити“.

²⁵ Na to je ukazao i Albert Lord (1990). Takvih mnemotehničkih sredstava ima više, a najpoznatiji od svih su epske formule. Sintagmatske sklopove „lično ime — ojkonom“ ne treba, međutim, smatrati formulama jer oni ne vrše nijednu od funkcija karakterističnih za formule (upor. Детелић 1996).

vestan model ponašanja koji u stvari nikada nije postojao. Primer za to je vezivanje „srpskog cara Stefana“ za Prizren kao jedinu njegovu prestonicu, čime se ovaj grad uzdiže do nivoa prestonih gradova koji u epici jedini mogu imati atribut *stojni*. Međutim, u doba srpske feudalne države (i svih drugih feudalnih država u Evropi ranog srednjeg veka), nijedan vladar (car, kralj ili župan) nije imao samo jednu prestonicu, već je povremeno boravio u različitim i raznog tipa gradovima (zimovnicima, letnjikovcima, sudištima, sajamskim centrima itd.). Tek je sa opadanjem srpske države i slutnjom njene skore propasti vezivanje despota za samo jedan grad (Smederevo, Beograd, Kupinovo/Despotovac) dobilo istorijsko opravdanje, ali — sem Đurđa i Jerine — nije ostavilo veći trag u epici.²⁶

Ovo i slična odstupanja od realnog predloška u epici obično su posledica distance sa koje se peva (retko se dešava da pesme o feudalnoj gospodi zaista i potiču iz feudalnog doba),²⁷ što znači da se mlađi, pevaču savremeni obrasci umeštaju u proces epskog modelovanja tamo gde više nema ni izvornih podataka, ni uzora za modelovanje novih. Kada su elementi starog, feudalnog originala izbledeli i, konačno, iščezli, modelovanje se nastavilo prema onome što je bilo pri ruci. Većina pevača čije su pesme ušle u ovaj korpus primila je u nasleđe,²⁸ živela i umrla u državi orijentalnog — što će reći centralističkog — uređenja. Uz to, treba imati u vidu da tradicija — u smislu prenošenja usmenih tekstova — ima (neodređen ali konačan) rok do kojeg je u stanju da tekstove pamti *ad literam*. Posle toga roka (koji najčešće zahvata dve ili tri generacije pevača), tekstovi počinju da se menjaju i taj proces kreće sa periferije, od manje važnih ili trivijalnih detalja ka složenijim. Važni elementi teksta se menjaju samo onda kad za pevača izgube smisao bilo zato što su arhaični, bilo zato što dolaze sa pevaču tuđeg terena ili, čak, iz njemu strane kulture.²⁹ Najpoznije zabu-

²⁶ U paru „Đurđe i Jerina“, najvećeg traga je ostavila Jerina i to ne u epici, već u folkloru (predanjima, kratkim formama i anegdotama), obično kao graditeljica gradova „na kuluk“. Još uvek se, posle gotovo šest vekova, po čitavoj Srbiji mogu naći ruševine starih gradova koje je gradila „prokleta Jerina“.

²⁷ Jedan od retkih primera je i pesma koju je Miroslav Pantić pronašao u venecijanskom arhivu (Пантић 1977), ali je takvih slučajeva vrlo malo.

²⁸ Kako je turska vlast na Balkanu trajala nešto više od 400 godina — što je otprilike, za ono vreme, 10 do 15 generacija — poslednji naraštaj pevača pred ustanke, kome pripadaju Filip Višnjić, Tešan Podrugović, starac Milija i drugi, nije ni od najstarijih članova zajednice mogao dobiti obaveštenja o nekom drugom državnom i društvenom uređenju, osim onog koje su zaveli Turci. Predstave o nekoj staroj, drukčijoj državi tokom vremena su prelazile u mit i legendu.

²⁹ Najčuveniji takav nesporazum, koji je i Vuka uspeo da zbuni, jesu kontroverzne *uboške* (u bošči) *haljine* iz „Hasanaginice“ (Диздаревић-Крњевић 1997, 7–33). Od malog značaja za epsku poetiku, ali zato najuočljiviji raskorak u pevanju o istim stvarima sa razli-

ne ove vrste ušle su u epiku našeg korpusa (znači do početka XX veka) sa pevanjem o događajima od šireg, evropskog i svetskog značaja, koji su rubom, a ponekad i centrom, uticali na razvoj situacije na Balkanu. Tu se misli na austro-turske ratove, rusko-turske (naročito crnomorske) bitke i Napoleonove pohode po Dalmaciji i Boki. Pevači su se u tom po vrsti odgovarajućem ali po realijama potpuno nepoznatom kontekstu snalazili prema mogućnostima svoga dara, ali su bez razlike svi upadali u zabunu po pitanju imena gradova (ojkonima) koje su redovno prenosili „na sluh“: Kinburn kao *Kniburnik*, Češme kao *Čizmu*, Krim kao *Krm*, Sevastopolj kao *Sevestopolju*, Solun (Tesaloniki) kao *Seljanik* i sl.³⁰

Ono što — vezano za gradove — u epici nije ni moglo ni smelo da se promeni jeste politička slika jake države kao niza jakih gradova, ideja koja se (sa određenim elementima antike) prenela kroz čitav srednji vek. Pod pojmom grad ovde se pre svega misli na različite vrste vizuelnih³¹ prikaza ideje o gradu, obično shematizovane po uzoru na antičke autore tako da predstavljaju idealnu sliku gradskog prostora, naročito čestu u srednjem veku.³² Antički grad je, međutim, bio otvoren (bez odbrambenih zidina koje su počele da se dižu tek posle III veka), za razliku od srednjovekovnog, ograđenog i dobro utvrđenog grada.³³

čitih kulturnih pozicija, predstavljaju hrišćanske i muslimanske epske pesme o zajedničkim junacima (Miloš Obilić, Kraljević Marko, Đerzelez Alija, Stojan Janković, Mali Radojica, itd.) i istorijskim događajima (Kosovski boj, oružani pohodi na Ravne Kotare, odnosno na Zadar i Udbinu, sukobi sa hajducima, itd.).

³⁰ Ovde spada i (možda namerno) iskvaren izgovor imena mesta u kojima je sadržan simbol druge vere (npr. *Panjkrst* umesto *Šćepan-Krst* u muslimanskim pesmama) i sl.

³¹ Tačnije — vizuelnih i literarnih, ali ovaj drugi element za usmenu epiku nije bio od presudnog značaja. Dakako, manastirske skriptorije mogle su, posredstvom mirskog sveštenstva, i u tome da odigraju određenu ulogu, ali je teško proceniti kolika je ona mogla biti pod turskom vlašću — a upravo nas taj period ovde zanima.

³² O tome naročito Frugoni 1991.

³³ Zaštitne zidine, koje će vrlo dugo biti differentia specifica u razvrstavanju gradova na tipove, podizane su po pravilu oko onih gradova koji su imali potrebu da se brane od neprijatelja. Velike imperije (Egipat, Rim, Vizantija, u novo doba Otomansko carstvo, Austro-Ugarska monarhija) utvrđivale su samo pogranične gradove i oblasti (rimski Limesi, Vojna Granica, Krajine — Negotinska, Lička itd.) jer su imale snage da na unutrašnjem planu održavaju čvrst zakonski i politički poredak. Zavisno od kolebanja njihove moći, i gradovi u tim državama menjali su status. Posle pada despotovine Beograd je, na primer, bio ugarsko pogranično mesto sve do 1521. kad je konačno pao u turske ruke; posle toga, a naročito posle Mohačke bitke 1526, dugo se nalazio u unutrašnjosti carstva i tek je sa turskim povlačenjem iz Mađarske krajem XVII veka ponovo vraćen u pređašnji status. Otada su ga, kao pogranično mesto, utvrđivali svi koji su imali interes da ga drže (Turska, Ugarska, Austrija, Austro-Ugarska), sve do 1918. kada se — posle formiranja Kraljevine Jugoslavije — ponovo našao u bezbednoj unutrašnjosti zemlje. Turska vlast na Balkanu trajala

U administrativnom smislu, jedina velika antička država na tlu današnje Evrope — Rimsko imperija — bila je ustrojena po sistemu ponovljenih obrazaca za uređenje velikog grada: „U mirnom i dugotrajnom životu Rimskog carstva, racionalni nacrt se iz gradova prenosi na okolni prostor i sprovodi regulaciju poljoprivrednih parcela, puteva, mostova, akvedukta, graničnih linija, kanala, luka, i funkcionalna je podrška i sveprisutna slika jedne homogene civilizacije koja se prostire na velikom geografskom prostoru.“³⁴ Kada se pred najezdom varvara sa severa i istoka taj prostor prvo drastično smanjio a potom i sasvim iščezao kao administrativna činjenica, istorija gradova cepa se jakim i neizgladivim rezom na istočnu i zapadnu. Zapadna civilizacija je nastajala iz početka, na ruševinama onog (ne baš tako malog) broja klasičnih gradova koje je vredelo opasivati zaštitnim zidinama. Istočni gradovi, oni koji su baštinili rimski urbanistički model, za uzor su imali Konstantinopolj/Carigrad, „majku gradova“ i novu prestonicu neumrlog Carstva, pred čijim se vladarem padalo u proskinezu uz riku zlatnih lavova i poj mehaničkih slavuja.³⁵ Varvari koji su se naseljavali na rubovima Vizantijskog carstva — a među njima i Srbi — zatekli su na terenu gotove modele za sve vrste naseobina ne-seoskog tipa: pogranična utvrđenja³⁶ (Ras, Soko...), sakralne građevine (npr. crkva Sv. Petra i Pavla

je, međutim, dovoljno dugo da u bezbednom, unutrašnjem pojasu omogući formiranje otvorenog civilnog grada (sa tvrđavom u sredini ili, u slučaju novopodignutih naselja, bez nje), koji je u istoriji urbanizma poznat kao „stari balkanski grad“, upor. Круних 1996.

³⁴ Benevolo 2004, 21; upor. još i Pounds 1969.

³⁵ „Finally, the famous mechanical automata of the Byzantine court (the rising throne, lions roaring, and birds singing), used to impress foreign visitors such as the tenth century Bishop Liudprand, may indirectly have influenced the development of the western mechanical clocks of the fourteenth century“ (Geanakoplos 1966). Kod istog autora navedena literatura: L. White, *Medieval Technology and Social Change* (Oxford, 1962) 80, 90, 96 ff., 124 f.; M. Anastos, 'The History of Byzantine Science' *Dumbarton Oaks Papers*, XVI (1962) 411; his 'Pletho, Strabo and Columbus', *Ann. de l'inst. Phil. et d'hist. orient. et slaves*, XII (1952) 1–18; G. Brett, 'Byzantine Waterwheel', *Antiquity*, XIII (1939) 354 ff. Fascinacija „vizantijskom naukom“ imala je odjeka i u poznijim vremenima, u delima autora koje je bilo mnogo teže impresionirati nego sirotog biskupa Liudpranda iz X veka. Ovde skrećemo pažnju samo na nobelovca V. B. Jeltsa koji je ispevao dve najpoznatije pesme o Vizantiji („Sailing to Byzantium“ 1927, „Byzantium“ 1930) oko nosećeg motiva „neprolaznog intelekta“ i „lukavstva večnosti“ (*unageing intellect; artifice of aeternity — „Sailing to Byzantium“*), gradeći bogate asocijativne nizove na „zlatarskoj veštini“ carevih slugu i višestrukom simbolizmu „zlatne grane“: *Miracle, bird or golden handiwork, / More miracle than bird or handiwork, / Planted on the star-lit golden bough / Can like the cocks of Hades crow* („Byzantium“ 17–20).

³⁶ Jireček (Жиречек 1959, 79) navodi da su u rimsko doba na teritoriji Srbije bila uobičajena dva tipa utvrđenja za nadzor nad putevima: *castella* i *praesidia* (četvrtaste tvrđave sa okruglim kulama) i *turres* (pojedinačne kule). „Прва су у доцније доба постала често византиски, бугарски и српски племићки градови, а друге живе још и

kod Novog Pazara, sa temeljima iz rimskog doba), vile i rezidencijalne komplekse (npr. Gamzigrad / Felix Romuliana, Mediana kod Niša), velike gradove sa biskupskim stolicama (Sremska Mitrovica / Sirmium, Beograd / Alba Graeca, Niš / Naissus) — uz dugačku, impozantnu i basnoslovnu liniju kamenih primorskih gradova u temama Dalmacija i Dirahion (Dyrrachion), od Zadra do Drača.

Srpska feudalna država nastajala je (slično Bugarskoj) postepenim otimanjem vizantijske teritorije i, kasnije, dobro plasiranim političkim brakovima. Od X veka nadalje u taj model uneta su i nova pogranična neprijateljstva sa Ugrima, kasnije i sa Arbanasima, kao i promenljivi odnosi sa susednom Hrvatskom i Bosnom. Teritorije koje su se u tom previranju osvajale uvek su bile definisane crkvama, manastirima i gradovima dobijenim, trampljenim, silom osvojenim, kupljenim ili prodanim tokom tog procesa, čiji se konačni rezultat formulisao (i jednim delom sačuvao) u poveljama vladara i velike feudalne gospode.³⁷

U administrativnom pogledu, srpska feudalna država se u svemu oslanjala na model koji je videla u Drugom Rimu, ali sve do poslednjih Nemanjića nije imala ni snagu ni teritoriju dovoljno veliku da ga na njoj u potpunosti primeni. Ni Prvi Rim, uostalom, nije bio ravnodušan prema državama u slovenskom zaleđu, te tako u vladarskoj ideologiji dinastije Nemanjića nije teško uočiti ni zapadne uzore (vladarski policentrizam, formulu *Dei gratia rex* itd).³⁸ Kada je istočni uticaj konačno prevagnuo, pokazalo se da je vreme velikih hrišćanskih vladara na Balkanu bilo na izmaku, pa se polovinom XIV veka država partikularizuje i stagnira. U tom stanju su je zatekli Turci.

Boj na Kosovu 1389 — a ne pad Smedereva 1457 — zapamćen je u folkloru kao pad feudalne Srbije, verovatno zato što je drastičnim rezom obezglavio državu i ostavio je u jednom danu bez vladajućeg sloja — „sve srpske gospode“.³⁹ Sve epske pesme o Kosovskom boju u ovom korpusu, a naročito iz Vukovih zbirki i prve knjige Matice hrvatske, pevaju o tom događaju na isti način: nabrajajući hrišćanske junake i njihove podvige, i

данас као турске карауле“ (pisano 1877). Ovde se urbana naselja izdvajaju iz konteksta zato što se smatra da su naseobine seoskog tipa nastajale spontano, ili su se prenosile seobom. Za razliku od gradova, sela su se određivala prema vrsti terena na kome nastaju (ravničarska, planinska itd.).

³⁷ Упр. Лиречек 1959; такође и Даничић, који се још увек сматра једним од бољих извора српских средњовековних ојконима.

³⁸ Крупа је примљена из Рима, упр. Ферјанчић 1994, 299–300, нар. 15; Марјановић-Душанић 1997.

³⁹ Сто година касније, сличну судбину доживело је и хрватско племство у Крбавској бичи код данашње Удбине 1493.

nijedna ne opisuje samu bitku kao celinu.⁴⁰ Smisao takvog pevanja (naročito kad se imaju u vidu mnogobrojni opisi kasnijih ustaničkih i crnogorskih bitaka za slobodu), postaje jasan tek kada se ono dovede u vezu sa pesmom „Margita devojka i Rajko vojvoda“ (Vuk III, 10) koja uz svako ime iz bitke na Kosovu (i poneko drugo) vezuje po jedan jaki, utvrđeni grad. Za epskog pevača, i ti su gradovi izgubljeni kad i njihovi držaoci — kao što se i kaže u pesmi:

Bješe tada mlogo vojevoda
 Po našijem redom gradovima; (30–31)
 Sve to bjehu naše vojevode,
 Sve su bili, pa su preminuli,
 Koji, sele, oni počinuše,
 A koji li oni izginuše;
 Danas toga nema ni jednoga (130–134).

To je slika koja se o srpskoj srednjovekovnoj državi sačuvala u epici.⁴¹ Kada su gradove preuzeli Turci, ona se ni u čemu nije izmenila već se okamenila u toj formi i dalje delila sudbinu svih sličnih epskih klišeja — kao što je gore već naglašeno.⁴²

Dakle, za epskog pevača jaka Srbija je bila sastavljena iz jakih gradova koje su držali veliki junaci iz jakih plemićkih kuća. Muslimanski pevači su snagu svoje imperije takođe vezivali za gradove, ali ne za njihove držaoce već za njihov broj, što je i trebalo očekivati s obzirom na nesagledivu veličinu turske imperije. Međutim, stalno mesto epskih pesama: *Mlogo ferman prođe carevine, / sedamdeset i sedam gradovah* (SM 166:12–13) zajedničko je i hrišćanima i muslimanima. I za jedne i za druge broj 77 (u nekim slučajevima 74 ili 67)⁴³ označava nebrojeno mnoštvo

⁴⁰ Упор. Милошевић-Ђорђевић 1990. Посебно погледати нарочито добро уочене и развијене моделе Косовске битке у предањима, средњовековним изворима и епским песмама у докторској дисертацији Сонје Петровић (Петровић 2004).

⁴¹ Она је била у врло доброј кореспонденцији са првим конструктивним елементом епске поетике — изградњом епског јунака, чији идентитет чине: порекло (породица), двор (дом, кула), град, одело, конј и оруђе. Двор и град у том контексту представљају простор приватног и јавног деловања епског јунака и, колико год се због тога разликовали међу собом, око њих се у епци формира један заједнички мотив: смрт на градским односно дворским вратима. Види о томе Детелић 1992.

⁴² То такође значи да је слика средњовековног града, који се више теško игде могли видети у непроменјеном стању у доба када су песме највише beležene, dopunjavana elementima onih gradova koji su pevaču bili na očima, na primer *kavama* (tj. kafanama, koje se na Balkanu nisu pojavile pre XVII veka) i sličnim (упор. Елезовић 1938). Временска немогућност те комбинације никогa није bacala у бригу — ни pevača ни публику.

⁴³ Пропорционално томе, у муслиманским песмама Лика се нпр. састоји из 37 (ЕН 7), или 67 (ЕН 10) palanki.

kojim ne može da se diči ništa što bi bilo manje od carevine, ali za prve je ta carevina tuđa i neprijateljska, a za druge svoja domovina, izvor zadovoljstva i ponosa. Nemajući svoju carevinu u svojoj sadašnjosti već samo u istorijskom pamćenju, koliko se ono moglo preneti usmenom tradicijom i posredovanjem Crkve, hrišćanski pevači su izgradili čvrst i krut ideološki stav prema važnim stvarima kao što su narod, država i vera, opredeljujući svoju, autorsku poziciju uvek u korist odbrane i čuvanja ove tri vrednosti. Kada su kasnije, u oslobođenoj Srbiji, izbijale bune kao što je bila Vučićeva (1842), epika bi bez premišljanja stala na stranu države i vladara. Jedina revolucija koju je ona mogla da podrži bili su — razumljivo — Prvi i Drugi srpski ustanak.

Muslimanski pevači, koji su svakog časa u svakom danu mogli da se uvere da je car u Stambolu a mujezin u džamiji i Alah na nebu, mogli su sebi da dozvole opušteniji stav po ovom pitanju. Zato su najčešće teme njihovih pesama junački ali pljačkaški pohodi protiv kaura, ljubavne storijske sa srećnim krajem u vidu jednostruke i — češće — dvostruke ženidbe, padanje u ropstvo i oslobađanje, odnosno otimanje roblja, itd. Zbog toga se, bez opasnosti od pogrešnog tumačenja, može reći da su umetničke vrednosti muslimanske epike nižeg reda u odnosu na hrišćansku utoliko što muslimanskoj nedostaju *pathos* i *catharsis*, dve velike tragičke kategorije kojima se epos približava samo onda kad peva o uzvišenoj temi kao što je borba za slobodu.

Bez obzira na sve razlike među njima, hrišćanska⁴⁴ i muslimanska epika — povezane istim metrom, istim načinom izvođenja, sličnim temama, gotovo istim sižeima i sličnom poetikom, a naročito istim jezikom — mogu da čine dovoljno ujednačen uzorak za ekscerpciju i dalju obradu raznih teorijski značajnih pitanja kao što su upotreba formule (u svim stadijumima), poetika prostora, poetička funkcija vremena, variranje „putujućih“ motiva i sižea, modelovanje istorijski proverljivih predložaka i sl. Za neka od njih (naročito za istorijska pitanja) važne su razlike u autorskoj optici, tzv. autorov ideološki stav. Ekscerpcija ojkonima, međutim, pokazuje da je korpus začuđujuće uniforman u smislu obrade motiva, iako su gradovi u obe vrste epike izrazito ideološka komponenta pogleda na svet. I kod hrišćana i kod muslimana u korpusu se javljaju gotovo jednaki ojkonimi, a za grad se vezuju isti epiteti i zajednička atribucija; i kod jednih i kod drugih najčešći atribut uz grad je epitet *beli*. Ako se zajednička ojkonimija i mogla očekivati od ljudi koji su delili isti životni prostor, na zajedničku atribuciju ni sa jednim razlogom nije trebalo računati, s obzirom

⁴⁴ Koja je i sama beležena i na katoličkoj i na pravoslavnoj teritoriji, i ponekad se unutar sebe razlikovala više nego od muslimanske.

na veliki broj svakovrsnih razlika u životu hrišćanske i muslimanske grupacije. Zato će predmet ove studije biti — između ostalog — i potraga za odgovorom na pitanje: kako se desilo da i pevači muslimani, pretežno gradsko stanovništvo, i pevači hrišćani, negde pretežno a negde isključivo seljaci, formiraju i kroz pesmu prenesu gotovo identičnu predstavu o gradu? Ovde se neće ulaziti u detaljne razlike među modelima grada u epici jer je to već rađeno na drugim mestima,⁴⁵ ali će biti napravljen pokušaj da se istraživanjem toposa *beli grad* dopre do početka ove pojave, do onoga što je pesmama bilo zajedničko znatno pre nego što su ispevane.

⁴⁵ Дегелић 1992, Detelić 2005.

I — KORPUS

1. Ojkonimske sintagme

Iz korpusa — koji, kao što je rečeno, čine srpska, hrvatska i muslimanska deseteračka epika — ekscerpirane su ojkonimske sintagme (ime mesta + atribut⁴⁶) kao minimalne sintaksičke strukture koje odgovaraju na tri jednostavna pitanja vezana za određeni ojkonim: 1) *šta* je on (imenica); 2) *kakav* ili *čiji* je (pridev) i 3) *gde* se nalazi (prilog).⁴⁷ Ova struktura dopušta sve smislene kombinacije među navedenim elementima, uključujući i tzv. „praznu“ (ojkonim bez atribucije), koja je ujedno i najbrojnija. Jedna ovakva sintagma može imati proizvoljan broj elemenata pod 1), 2) i 3), ali samo jedan ojkonim. Budući, međutim, da se radi o stihu od svega deset slogova strukture 4 + 6, pridevska atribucija retko kad prelazi dve jedinice, a prilog (tj. predložsko-padežna konstrukcija) uglavnom može biti samo jedan jer zbog kvantitativne klauzule nikad ne prelazi prostor drugog, šestosložnog odeljka jednog stiha.

1.1. Imenička atribucija

U ekscerpiranom korpusu samo se 15 imenica javlja u svojstvu atributiva uz ojkonim: *grad*, *selo*, *m(j)esto*, *šehar* (*šever/šeer/šer*), *varoš*, *kasaba*, *palanka*, *čaršija*, *skela*, *šanac*, *karaula*, *krajina*, *zemlja*, *carevina* i *svetinja*. Među njima, najzastupljeniji su *grad* (vezuje se uz 195 ojkonima)

⁴⁶ Atribut se ovde koristi u folklorističkom, odnosno književno-teorijskom smislu i može biti prost (npr. *slavno Smederevo*) ili složen (*Mleci cvijet od gradova*). U razvrstavanju atributa poštovani su gramatički kriterijumi (upor. TABELA 1–2, 1. — TABELARNI PRIKAZ TIPOVA EPSKE ATRIBUCIJE), prema kojima atribut može biti pridevski, imenički, priloški ili njihova kombinacija. Atribut je shvaćen široko i uslovno, jer u gramatičkom smislu izdvojene imenice, imeničke sintagme, pridevi, pridevske sintagme, predložsko-padežne konstrukcije, zavisne rečenice nisu uvek u funkciji atributa nego vrše i funkcije apozicije, apozitiva, predikativa. U ruskoj folklorističkoj literaturi sredstvo slične namene ali manje složenosti određuje se kao epitet (upor. Кравцов 1980).

⁴⁷ Ovako kako je ovde shvaćen, prilog je zapravo ono što se u gramatici označava kao priloška odredba za mesto. U sintaksičkoj upotrebi, on je najpre predložsko-padežna konstrukcija, kako će se i u ovom tekstu alternativno javljati.

i *selo* (107).⁴⁸ Brojčane vrednosti za sve ostale atributive znatno su manje (*šeher/šeher/šeer/šer* 29, *mesto/mjesto* 17, *varoš* 5 itd.), naročito od *zemlje* (4), *čaršije* (3) nadalje (*palanka* po 2, a sve ostalo samo po 1):

zemlja — Indija (MH I, 29); Maltija (KH III, 4); Konja (KH I); zemlja Smederevo (Vuk VII, 36); Smederija, Smederova (MH I, 65)

čaršija — Stambol (VUK II, 66; KH I, 14); Siget (KH I, 9); Udbin (KH I, 23)

palanka — Banjska (VUK IV, 32); Lenger (MH III, 25)

skela — Subotište (VUK IV, 35)

šanac — Deligrad (VUK IV, 36)

kasaba — Prača (VUK III, 68)

karaula — Drijen (VUK IX, 26)

krajina — Ipek (SM 63)

carevina — Prizren (VUK II, 40)

svetinja — Jerusalem (VUK II, 46)

Atributiv *zemlja*⁴⁹ uz *Indiju* i *Maltiju* — iako su one realno zemlje/države i stoga ne bi trebalo da uđu u ovakvu ekscerpciju — navodi se u ovom kontekstu zato što se na drugom mestu oba imena izričito pominju kao *grad* (Indija MH I, 65; Malta KH I, 9) ili *palanka* (Malta KH II, 33).

Potpuna predstava o učestalosti atributa *grad* i *selo* u epici stiže se tek kada se uz navedene dodaju i „mešoviti“ slučajevi, tj. imenička sintagma „(apelativ + pridev) + ojkonom“. Tada se pokazuje da apelativ *grad*, na primer, vezuje za sebe 33 prideva uz 263 ojkonomima, ali da samo na kombinaciju *grad* + *b(i)jeli/beli/bili** uz ojkonom odlaze 164 slučaja. Ostale 32 kombinacije raspoređene su uz 99 ojkonomima, kako se jasno vidi na priloženoj tabeli. Prvi sledeći po učestalosti su *kameni* i *kaurski* (po 10), *carev* (9), *tvrdi* (8), *krvavi* (6), *turski/turački* (5), *latinski* i *veliki* (po 4), *stolični*, *maleni* i *vlaški* (po 3), *ćesarski*, *ćesarov*, *široki*, *slavni* i *prokleti* (po 2) itd. *grad*. Uz koje ojkonomime oni stoje, najbolje je pogledati na priloženoj tabeli. Ostali pridevi uz apelativ *grad* (+ ojkonom) dolaze samo po jednom (*prostrani*, *ponositi*, *bijesan*, *pitomi*, *starinski*, *stojni*, *vezirski*, *kotarski* itd.). Apelativ *selo* vezuje za sebe takođe veliki repertoar prideva — 22, ali uz samo 87 ojkonomima i to sa sledećom učestalošću: *malo* (*maleno/malano/malahno/malečno/malehno*) 40, *lepo/gizdavo* (16), *krvavo* (8), *pitomo* (4), *belo*, *ponosito*, *krajičko*, *vlaško* i *veliko selo* (po 2), a ostalo sve po 1 (*tvrdi*, *razureno*, *ajdučko*, *nesretnje* itd.).

⁴⁸ U priloženim tabelama pregledno su predstavljeni svi atributi razvrstani u nekoliko kategorija. Odatle se lako mogu iščitati gustina i vrsta ojkonomima koji uz sebe vezuju imeničke attribute *grad* i *selo*.

⁴⁹ U ovom toponomastičkom sistemu, *zemlja* je atribut koji ne ide uz imena naseljenih mesta, već dolazi iz kruga makrotoponimije.

* U tekstu će se nadalje koristiti ekavski oblik prideva određenog vida *beli* kao uopštena oznaka za folklorne, dijalekatske i slovenske varijante ovog prideva. Za folklorne varijante upor. TABELE 1–2, 1. — TABELARNI PRIKAZ TIPOVA EPSKE ATRIBUCIJE.

Pada u oči velika razlika u distribuciji prideva *beli* uz apelative *selo* i *grad*, odnosno bitna razlika između favorizovanih prideva u jednom i drugom slučaju. Drugim rečima, omiljeni epski toposi su *beli grad* i *malo selo*. Sve ostalo nastaje prema potrebi i zavisi od uslova pevanja i teme o kojoj se peva.

1.2. *Pridevska atribucija*

U korpusu koji je ovde opisan, pominje se 55 različitih prideva raspoređenih uz 648 ojkonima (ovde se ne računaju prethodno obrađeni pridevi u okviru imeničkih sintagmi, već samostalni pridevski atributi). Na priloženoj tabeli lako je videti koji su pridevi angažovani uz koje ojkonime. Ovde će se samo skrenuti pažnja na neke numeričke vrednosti.

Pridev *b(i)jeli/beli/bili* sa varijantom *preb(ij)eli* vezuje uz sebe 220 ojkonima. Iza njega odmah dolazi pridev *ravni/ramni* sa 123 vezana ojkonima, potom *kameni* sa 51, *mali* (33), *krvavi* (22), *tvrdi* (20), *turski* (17), *široki* (11) i tako dalje. Svi ostali slučajevi padaju daleko ispod ovih cifara, a čak se 18 javlja samo po jedan put (*divni, jadan, junački, krasni, kukavni, zlatni, zeleni, smišljeno* itd.). I ovde, kao i gore, prvo se primećuje velika razlika u broječanim vrednostima između dva najbrojnija i prvog sledećeg člana u nizu, a odmah potom neočekivana zapostavljenost atributa *junački*, koji bi u epici morao biti frekventniji.

Spojevi od dva prideva i ojkonima (pridev + pridev + ojkonom) relativno su retki i javljaju se samo 40 puta (npr. *bijelo kameno* Bišće, *čestiti nemački* Beč, *proketo ramno* Nevesinje), a kombinacije (pridev + predložko-padežna konstrukcija + ojkonom) još su malobrojnije (23) i javljaju se u dve forme: pridev + (predlog + hidronim/apelativ, npr. *na Bojani, do mora*), i pridev + (predlog + toponim/apelativ, npr. *na Krajini, na čenaru*). Ubedljivo najčešće pominjana je reka Bojana (*Skadar na Bojani* + pridev), a uz nju još reke Begava i Dragan i apelativ *more*. Pridevi koji se uobičajeno vezuju za gradove jesu: *beli* (12), *krvavi* (4), *tvrdi* i *ljuti* (po 2), *mali, lepi* i *kameni* (po 1).

1.3. *Priloška atribucija*

Priloški atributi⁵⁰ uz ojkonime su predložko-padežne konstrukcije sa mesnim značenjem.⁵¹ Ovde su svrstani prema nosećem predlogu u 4 vrste (34 pojedinačna predloga) koje uz sebe vezuju 158 ojkonima:

⁵⁰ Gramatičari nude više rešenja za ovaj termin. ELMZ predlaže predložni atribut — tj. „predložko padežna sintagma u funkciji atributa“ (ELMZ 1, 378, s.v. *predložni atribut*). Noviji termin za istu gramatičku funkciju je padežni atribut s priloškim značenjem (u našem slučaju — mesnim), upor. Станојчић & Поповић 1994, 254.

⁵¹ Samo se u slučaju *od kamena* i (varijanta *beli od kamena*) mesno značenje predložko-padežne konstrukcije zamenjuje pridevskim. Upor. TABELE 1–2, 1. — TABELARNI PRIKAZ TIPOVA EPSKE ATRIBUCIJE V — POSEBNI SLUČAJEVI.

pravi	priloški	imenički	složeni	
na od pod u sa pri do kod iza	više blizu prema preko pored	kraj	nasred usred posred ispred sasred pokraj ukraj nakraj sakraj poniže	sniže sadno nadno izviše savrh ispred ispod iznad sparam

Ono na šta u ovom trenutku vredi skrenuti pažnju jeste velika disproporcija između najučestalijih atributa i onih koji slede: 164 (*beli grad*) prema 10 (*kameni* i *kaurski grad*) i 8 (*tvrdi grad*), odnosno 220 (*beli*) i 123 (*ravni*) prema 51 (*kameni*), 33 (*mali*) i 22 (*krvavi*). Velika prednost atributa *beli* i *ravni* uz epske ojkonime i apelativ *grad*, a naročito zanemarljiv udeo atributa *tvrdi*, *kameni* i *krvavi* u pesmama kojima su glavna tema pojedinačne i masovne borbe, opsade, juriši i pohodi uz krvoproliće epskih razmera, ozbiljno dovodi u pitanje ustaljen sud o surovoj realističnosti epskog stila. Štaviše, ovaj egzaktan rezultat dobijen prostim prebrojavanjem sâm po sebi govori u prilog teze o naglašenoj metaforičnosti jezika epske poezije, bolje od svake — ma kako sofisticirane — teorijske argumentacije. Za proučavaoca istorije gradova i njihove percepcije u epici to je dobra osnova za tumačenje pojava kao što su iznevereno očekivanje vezano za atribut *junački* koji se javlja samo jednom, uz Kčevo (SM 133), ili velika učestalost atributa *ravni* uz ojkonim. Model utvrđenog grada na brdu, preuzet iz starog i uspešno prevučen kroz srednji do novog veka, pretrepo je u epici isti prenos značenja kao i (*ravna*) gora, onog momenta kada je bio identifikovan kao mesto pogodno i za civilan a ne samo vojnički život (= pitom, civilizovan).⁵² Za epsku goru se, naravno, zna da je takve attribute dobila tek onda kad je postala hajdučka „kuća“, odnosno kada je prostorni obrazac — kao bitan deo tradicijskog modela kulture — bio u potpunosti

⁵² Pridev *ravan* je posvedočen u svim slovenskim jezicima — na baltoslovenskom, praslovenskom (**orvъnъ*) i sveslovenskom nivou (rus. *равен*, ukr. *рівний*, bug. *равен*, polj. *równy*, češ. *rovný*, slov. *raven*). U spomenicima srpskog i hrvatskog jezika potvrđen je od XIV v. Prema RJA, verovatno je prvobitno označavao svojstvo zemljišta, koje ima površinu jednake ili podjednake visine u svakom svom delu, pa se zatim prenosio na sve ono što je na zemlji nastalo radom ljudskih ruku. U srpsko-hrvatskom folkloru se javlja kao stalni atribut uz imena polja, livada, dolina (*ravno Kosovo*, *ravno polje Livanjsko*, *Rudine ravne*, *Jezera ravna*), uz ime zemalja, pokrajina, oblasti (*ravna Ungarija*, *ravno Podgorje*, *ravna zemlja Vlačka*), uz imena mesta, sela i gradova, uz imenicu *primorje* (*ravno primorje*) i tako dalje (upor. RJA XIII 407–409, s.v. *rávan*; Skok III 113, s.v. *rávan*²).

preokrenut.⁵³ Ovo treba imati u vidu kada, kasnije, bude govora o metaforičkom značenju atributa *beli*.

U junačkoj poeziji, dakle, atributima *ravan* i *beli*, zato što oni *nisu* nosioci kodne informacije bitne za epski žanr, može se metaforizacijom preakcentovati osnovni smisao u korist nekog drugog, bolje prilagođenog značenja iz postojećeg semantičkog polja. U slučaju atributa *junački* to nije moguće jer on sam sobom *jeste* kodna informacija o žanru, pa bi svaka njegova upotreba osim doslovne automatski dovela do urušavanja epskog žanra (u grotesku, parodiju, šaljivu priču/pesmu itd.). Sama činjenica da se on nerado vezuje uz ojkonime ne znači, međutim, da su gradovi u epiku došli iz nekog drugog žanra ili da pesme o njima pevaju samo u metaforama. Gradeći lik svog junaka, epika atribut *junački*⁵⁴ vezuje pretežno za one elemente sa kojima on po prirodi stvari ima prislan odnos (junačko oružje, junačko odelo), ili za elemente njegovog fizičkog izgleda (junačko lice, junačke mišice, ruke, noge, brci, kosti, bedra, rame, glava, čelo, prsi, pleći, srce, glas i sl.).⁵⁵ Od svih šest sastavnih elemenata predstave o epskom junaku (odeća, oružje, konj, porodica, dvor, grad), grad je na najvećoj mogućoj distanci od njegove telesne pojave, pa u tom smislu treba shvatiti i izbor najčešće isticanih atributa uz grad: kao informaciju koja se može dekodirati i iz daljine (za razliku od *tvrdog* i *kamenog*, na primer, koji se proveravaju samo izbliza). Ovaj obrazac „gledanja sa daljine“ bitan

⁵³ O tome više u Детелић 1992.

⁵⁴ Pridev *junački* je izvedenica od sveslov. i prasl. prideva **junъ* (Skok I 785, s.v. *jùnāk*). U srpskom i hrvatskom jeziku se javlja u ovom obliku od XVI veka. Prema RJA, razlikuje se nekoliko njegovih osnovnih značenja: 'onaj koji pripada junacima ili jednome junaku', 'onakav kakav treba da bude u junaka'. Takođe, u epici se koristi i priloški kao sinonim sa *hrabro*, npr. *Junački ću tebe dočekati, Samo braćo, drž'te se junački* (RJA IV 679–681, s.v. *jùnâčkî*).

⁵⁵ Neki od njih (glava, srce, koleno) u jednakoj se meri javljaju i u prenesenom značenju, metonimijskom (*sve junačke glave*) ili metaforičnom (*al je dete srca junačkoga* 'hrabro', *Janko bješe junačko koljeno* 'plemić, dobrog roda', isto što i *al devojka roda junačkoga* itd.). Slično važi i za frazeologizme *junački drum*, *junačko zdravlje* koji su okoštali otprilike na pola puta ka punom prenosu značenja (*junački drum* 'drum po kome jezde junaci', takođe *zeleni drum* (Vuk IV, 23), 'zeleni drumovi' sreću se i u skandinavskoj i anglosaksonskoj poeziji stnord. *groenir brautir*, steng. *grêne straeta* 'zeleni putevi' tj. 'putevi kojih nema, odnosno koji idu zelenom livadom', Beseľovski 2005, 87; *pitati se za junačko zdravlje* 'pozdraviti se'). Najzad, samo se po sebi razume da — kao nosilac kodne informacije bitne za žanr — atribut *junački* obavezno ide i uz druge izofunkcionalne pojmove: boj (*steko sam je u boju junačkom*), megdan (*da junački megdan dijelimo*), četa (*te junačku četu četujući*), ime (*ni junačko ime nađenula*), biljeg (*on pobježe s junačkog biljega*), život (*i junački život povratiti*), sreća (*ako Bog da i sreća junačka*) i sl.

je za razumevanje epske slike grada u celini, kao što je detaljno pokazano ranije i na drugom mestu.⁵⁶

Najzad, i ovaj — kao i svi slični — pokušaji da se živi epski idiom prikaže shematski nužno je ograničen i manjkav. On ima opravdanja samo utoliko što je bilo neophodno ukazati na važne pojave i tendencije koje se u običnom čitanju ne mogu uočiti. Baš zato što su česte i dobro uklopljene u siže, fabulu i versifikacionu formulu, one se posle određenog broja stihova više ne primećuju jer pažnja logično ide za kontinuiranom radnjom i poantom. Toposi kao *beli grad* i *malo selo*, tokom mnogih ogleada iz teorije usmene književnosti nazivani su stalnim mestima, klišeima, formulama, stereotipima i sličnim, bez mnogo nade da se makar dva istraživača makar jednom slože oko zajedničkog imena za njih. Niko, međutim, nije nikad ozbiljno osporavao da se iza njihove jednostavne spoljašnjosti kriju najčešće sadržaji velike dubine, vrlo značajni za istoriju jezika, za bolje razumevanje folklora, upotrebe i značaja arhetipova, itd.⁵⁷

Tokom ove analize *beli grad* će se označavati kao *topos* (množina *topoi*, a u ovom radu *toposi*) prema grčkom terminu koji u drugim naukama koje ga upotrebljavaju (pravo, teorija književnosti, retorika, medievistika itd.) znači uvek isto: *stalno mesto*,⁵⁸ pojam iz porodice klišea, stereotipova i formula, ali bez njihove cehovske određenosti. Zadatak ove studije biće da objasni njegovu nesrazmerno veliku učestalost u oba za epiku relevantna vida („*beli* + ojkonim“, „*beli* + *grad* + ojkonim“) i da, ako je moguće, ponudi tumačenje njegovog nastanka. Time bi, u stvari, bili postavljeni osnovi njegove epske poetike.

2. *Beli plus ...*

Grad nije jedino ljudsko stanište koje uz sebe vezuje pridev *beli* u tako velikoj meri kao što je ovde pokazano. Isti prerogativ nose i dvori epskih junaka (u epici izosemični sa pojmom kula), o čemu je ranije detaljno pisano.⁵⁹ Međutim, kao jedan od već pominjanih šest bitnih elemenata u izgradnji lika epskog junaka, dvori uz sebe vezuju epitet *beli* samo onda kada junakova valjanost nije sporna. Nedostojan ili nesrećan⁶⁰ junak nema bele već opustele, traljave, porušene, oronule dvore:

⁵⁶ Детелић 1992; Detelić 2005.

⁵⁷ Za to su posebno značajne studije epske formule, inicirane tzv. „homerskim pitanjem“. Za folklorne formule upor. naročito Мальцев 1989, Lord 1990, Детелић 1996.

⁵⁸ Kako ga upotrebljava Ernst Kurcijus (Curtius 1973).

⁵⁹ Детелић 1992.

⁶⁰ U epici (kao i u Bibliji i u folkloru) sreća i nesreća se uzimaju kao ono što je čoveku predodređeno, što mu je namenjeno ne prema zaslugama, već kao sudbina od boga.

A kad dođoh grdnoj postojbini
 Tamo su me jadi zabušili:
 U dvorove, postojbinu moju,
 U dvorove kuga udarila.
 Pomorila i muško i žensko,
 Na odžaku niko ne ostao,
 No ti moji dvori propanuli,

Propanuli, pa su opanuli,
 Iz duvara zovke proniknule;
 Što su bili lavi i timari,
 Pojagmili Turci na miraze;
 Kad ja viđeh dvore zatvorene:
 Nesta blaga, nesta prijatelja
 (Vuk II, 44:409–421).

U ovakvim opisima — a ovaj iz „Banović Strahinje“ nikako nije jedini⁶¹ — nijedan pevač ni pod kojim uslovima neće napraviti omašku tipa *više Arap iz bijela grla* jer bi time ozbiljno ugrozio samu osnovu ep-skog pevanja. Nikada se neće reći ni da su beli dvorovi još neiniciranog junaka koji

Nit imade brata ni sestrice,
 Niti, brate, previjerne ljube,
 A ni konja, ni sv'jetla oružja,
 Niti dvora nit novih timara.
 Ima samo u Gradačcu kulu

I u kuli ostarilu majku,
 Majka stara, a kula traljava,
 Oko kule šikarje poraslo,
 A na kuli ptice viju gn'jezdo
 (MH I, 48:17–25)

jer njemu tek predstoji opit junaštva na osnovu čijeg će se ishoda proce-niti ima li pravo na status koji predviđa — između ostalog — i beli dvor.⁶²

Osim lošeg/nesrećnog i još nepotvrđenog junaka, u epici bez belih dvora ostaju i čudaci, junaci kod kojih je sporno sve osim njihove velike snage i vojničke veštine. Tu spadaju i imena kakvo je Đerzelez Alija, Budalina Tale (Tale od Orašca), Golotrbe Ivo i sl. Dobar primer za ovu kategoriju mogao bi biti Budalina Tale koji spaja elemente neiniciranog junaka sa čudaštvom junaka od imena. Kada se prvi put pojavi u Udbini, on takođe nema gotovo nijednu od šest komponenata koje čine junaka i viteza:

Za razliku od hrišćanskog tumačenja sudbine, koje drži stranu oštećenog, stav tradicijske kulture je bliži paganskom jer smatra da bog ne može biti sklon onome kome je dodelio nesreću, a tada je bolje kloniti se takvog čoveka jer bi se nenaklonost boga mogla proširiti i na čovekovo društvo. Tako se sreća i nesreća javljaju i na drugim mestima u folkloru (upor. Vukovu pripovetku „Usud“), pa zato nema protivrečnosti u dovođenju pojmova nedostojan/loš i nesrećan na isti nivo.

⁶¹ Upor. npr. Vuk II, 31, 44, 89, 97; SANU II, 17, 39; MH I, 30; MH II, 7; SM 7, 27 itd. gde junaku dvorovi opuste jer ih u njegovom odsustvu opljačka neprijatelj. Čitava se pesma posle gradi na junakovoj osveti za taj čin.

⁶² U ovoj konkretnoj pesmi (tipa „Predrag i Nenad“) ovaj konkretni junak nikada ne dolazi do tog statusa jer na putu ka njegovom ostvarenju gine. Primer uspešne inicijacije ovog tipa je, recimo, Ivo Senković u sukobu sa agom od Ribnika (Vuk III, 56), gde najteži ispit nije dvoboj sa neprijateljem već izbegavanje sukoba sa rođenim ocem.

Ja sam, beže, od Orašca grada,
 Sa Basače iznad Ibrinovca,
 A ja soja ne znam ni plemena,
 Van što mene po imenu viču,
 A na ime Budalina Tale.
 Nješto imo kuće na Basači,

Jasenovim opletena prućem,
 A bujadi, beže, pokrivena,
 Imo staru na odžaku majku,
 Nješto imo koza u sebeka,
 Ja sam koze po Basači čuvo
 (MH III, 6:510–520).

Kada, međutim, njegova slava postane tako velika da mu lički Mustajbeg šalje poklisara na noge ne bi li ga pridobio za pohod na kaure, glasnika na Talovom imanju zatiče istu sliku:

Kada Huso u Orašac side,
 Navrati se do Taline kule,
 Kakva mu je na Orašcu kula,
 Opletena jasenovim prućem,
 Su dvi strane dvojica su mu vrata.
 Kad mu vitar sa planine puhne,
 Podigne mu vatru sa ognjišta;
 Kad se Huso prekuči kolibi,
 Naokolo prošće ispravljeno.

 Kad se Tale dreči u kolibi,
 Jer on oštri palu na tocilu,
 Trbusima palu pretisnuo,
 Drže mu je dva sestrića mlada,
 A okreću belaj buljukbaša.
 Kud se kreće bez belaja neće
 (EH 7:707–724).

Osim navedene tri kategorije, svi epski junaci mogu imati bele dvore (ako u pesmi ima potrebe za njima), čak i ako sa pevačeve (autorske) pozicije pripadaju neprijateljskoj strani. Njihova je funkcija u izgradnji lika epskog junaka da svom držaocu obezbede *decorum*, prema prvobitnom značenju ovog pojma — ugled, čast i dostojanstvo po zaslugi. U epskom kontekstu — čak i više nego u poslovičkom — časniji neprijatelj uvek je bolji nego nečasni prijatelj, a pobeda je tim veća što je pobedeni junak dostojniji.

Grad, za razliku od dvora, ne vezuje za sebe epitet *beli* na osnovu probe valjanosti svoga držaoca. Naprotiv, držanje grada — kao politička činjenica i izraz vlasti i moći — samo po sebi služi za proveru junakovih viteških vrednosti, kao u slučaju vojvode Prijezde koji više voli da sam uništi svoja viteška obeležja (konja, oružje, porodicu i grad u kome su njegovi beli dvori) nego da ih Turci osvoje makar i posle njegove smrti.⁶³

Zato što se više ne uslovljava ličnim kvalitetima držaoca grada, atribut *beli* distribuirao se uz grad bez obzira čiji je i koji se drugi atributi vezuju za njega: *krvavi* (Drobnjak, Gacko, Nikšić, Senj, Skadar, Spuž), *prokleti* (Mleci, Medina, Sibir, Skadar, Karlovac, Livno, Nevesinje, Stambol), *pusti* (Kaniža, Otoka, Sarajevo, Stambol), *turski*, *kaurski*, *latinski* ...

⁶³ Vuk II, 84; MH I, 69. Od muslimanskih, isti siže sa drugim junacima (ban Prominlić i Lehovkinja Mara) u MH III, 5.

Moglo bi se pomisliti da — izgubivši svoju dodatnu funkciju — *beli* više nema nijedno drugo značenje osim osnovnog, i da stoga služi da istakne boju materijala od kojeg je grad sazidan. U nekim slučajevima to bi i moglo biti tačno, naročito kad su u pitanju kameni primorski gradovi (Budva, Kotor, Dubrovnik, Ulcinj...). Treba, ipak, imati u vidu da mnogi gradovi u primorskom zaleđu i u unutrašnjosti kopna nisu bili građeni od kamena nego od zemlje, cigle i drveta, da mnogi nisu ni bili gradovi sa varošima već utvrđenja za osmatranje, često ograđena palisadom a ne kamenim zidinama i da su neki, kao stari Ras, u celini bili drvene konstrukcije. Kada se pažljivije pogledaju priložene tabele, videće se da u velikom broju belih gradova zapravo nikakva pažnja nije poklanjana veličini, položaju, značaju ili materijalu od kojih su ta mesta građena. Osim toga, ni poređenje sa drugim bojama koje se javljaju kao epiteti uz grad — *crni* (Rijeka, Vrhovi), *srebrni* (Majdan), *zeleni* (Gabela) i *zlatni* (Prag) — ne podržavaju preterano tezu o vernom prenošenju utiska o boji mesta/grada. U slučaju Rijeke, *Crna* je deo njenog imena (Crna Rijeka, Rijeka Crnojevića), u slučaju Majdana *srebrni* je oznaka za rudnike srebra koji su tu postojali, a *zlatni* Prag je ovako nazvan po alhemičarima koji su u njemu — tragajući za načinom dobijanja zlata iz olova — imali svoj kvart i svoju naročitu, Zlatnu ulicu. Crni Vrhovi i zelena Gabela moguće je da označavaju stvarnu boju ovih mesta ili njihove okoline.

Jasno je, dakle, da ojkonimske sintagme sa belim gradovima u oba vida („*beli* + ojkonim“, „*beli* + *grad* + ojkonim“) ne ulaze ni u jednu razmatranu kategoriju jer su ravnodušne prema epskom prenesenom značenju „belih dvora“, i jer očigledno nadilaze bukvalno značenje boje građevinskog materijala. S druge strane, u lingvističkoj literaturi se veza *beli grad* smatra izuzetno arhaičnom, a njena se semantika prati od praslovenske starine unazad do indoevropskih početaka. Vrlo je verovatno stoga da objašnjenje za *beli grad* neće ni moći da se nađe u epici jer je došlo u nju sa druge strane, pa se na tim drugim mestima mora i tražiti: pregledom etimoloških i semantičkih analiza prideva *beli* i apelativa *grad*; tumačenjem semantike praslovenske sintagme **Bělgordь* i, najzad, njenim vezivanjem za folklorni, i to posebno epski, designat *grad*.

II — SEMANTIKA PRIDEVA *BELI* I APELATIVA *GRAD*

1. O dijahronijskoj semantici prideva **běľъjъ*

Poreklom, značenjem i upotrebom prideva *beli* bavili su se mnogi istraživači i u slovenskom okruženju i van njega. Za ovu studiju od pretežnog značaja je slovenski materijal, pa će njemu biti data srazmerna prednost.

Srpski i hrvatski rečnici književnog i narodnog jezika prikazuju veoma široko semantičko polje prideva *beli* u koje — pored osnovnog značenja 'boje snega, mleka, krede' — ulaze seme 'prozirno', 'bezbojno', 'svetlo', 'sjajno', 'vidno', 'bleštavo', 'čisto'. U *Etimologijskom rječniku* Petra Skoka, pak, *bio/bijel* (lat. *albus*) definiše se kao sveslovenski pridev iz praslovenskog doba, koji ima reflekske i u baltičkoj grupi jezika (lit. *bolúoti* = *balti* 'beleti se', *baltas*, *balas* 'beo', let. *bāls* 'bled', let. *bait/s*, *-a*, otkuda i *Baltik* 'Belo more' — lit. *baitajūra*, let. *Bāitajūra*),⁶⁴ a slovenski i baltički nazivi za belu boju mogli su se razviti iz ie. korena **bhē-*, odnosno **bhō-*/**bhā-*, koji je značio 'svetleti se'.⁶⁵ Skok takođe smatra da se primarno značenje svetlosti moglo sačuvati u izrazu *beli svet* ('tuđina') i u glagolu *obelodaniti*.⁶⁶

Sledeći istu istraživačku liniju, Milka Ivić⁶⁷ naglašava sinonimni odnos prideva *beo* i *sv(ij)etao*, koji razvijaju metaforizovanu semantiku u izrazima *obelio obraz* = *osvetlao obraz*. U odnosu sinonimije ovi pridevi stoje i u poznatim ruskim folklornim sintagmama *белый царь* i *владыко белый* (Поповић 1991/1, 151), odnosno u srpskom ekvivalentu *sv(ij)etli (čestiti) care*. Vezivanje prideva *beli* uz najvišu zemaljsku vlast u ruskom i u srpskom folkloru ekvivalentno je primeni odredbe *beli* na najvišu, nebe-

⁶⁴ Bojtar 1999.

⁶⁵ Veza prasl. **běľъjъ* sa stind. *bhālam* 'bljesak' osporava se u ЭССЯ (II 79, s.v. **běľъ(jъ)*) jer je stind. *bhāla-* ('čelo, obrva', u epigrafici takođe 'bljesak') posvedočeno kasno i suviše jasno predstavlja indijsku izvedenicu *bhā-la-* od stind. *bhāti* ('svetleti, bleštati'), što bi se prema **běľъjъ* moglo odnositi kao istorijska analogija. Autori ЭССЯ povezuju prasl. **běľъjъ* sa rekonstruisanim kelt. **belos* 'svetli, bleštavi' i gal. *Belenus* (epitet boga Apolona).

⁶⁶ Skok I 152, s.v. *biō* (*bijel*).

⁶⁷ Ивић 1999, 8.

sku, vlast. Tako, u jednom srpskom prepisu *Fiziologa* iz prve polovine XV veka, zabeleženo je „в(ь)сь бѣль іес(тъ) г(оспод)ъ нашъ“, a poznati su i karakteristični frazeološki obrti: srp. *ne vidi beloga boga*, bug. *вика до бяла бога*. Svi ti primeri, prema Milki Ivić, govore o simbolici bele boje kao uzvišene i najviše cenjene.

Nazivi slovenskih lokaliteta tipa 'Beli bog', kao i zastupljenost ovog spoja u slovenskim frazeologizmima, navode na pretpostavku o postojanju praslovenskog teonima **běľьjь bogъ*.⁶⁸ Nikita Tolstoj, sa svoje strane, skreće pažnju na brojne srpske i bugarske frazeologizme u kojima se javlja sintagma *beli bog*.⁶⁹ Ovaj nedovoljno izučeni i retki arhaizam, kako smatra Tolstoj, može se dovesti u vezu sa spojem *beli dan*.⁷⁰ Praslovenske spojeve **běľьjь bogъ* i **běľьjь дьнь* dovodi u vezu i Aleksandar Loma (Loma 1993, 202), prema kome alternacije u frazama tipa *ne videti belog boga* = *ne videti belog dana* ukazuju na izuzetno drevne slojeve slovenskog paganstva, odnosno odslikavaju kult vrhovnog indoevropskog božanstva koje oličava vedro ili dnevno nebo.⁷¹

U semantičku grupu sa opštim značenjem bele boje u opšteslovenskom jeziku ulazili su — kako smatra M. A. Surovcova (Суровцова

⁶⁸ Upor. SP I 238, s.v. *běľь bogъ*; Иванов–Топоров 2001/1.

⁶⁹ Upor. bug. *вика до бяла бога, та се чува до бяла бога* — u značenju 'veoma mnogo'; *нямат си бяла бога од тоя човек* — 'nemam mira od njega'; sh. *да видим белог бога, не види ни белог бога, од њега нема бели бог*; bug. *да видя бяла бога* — tumači se kao 'da vidim belog dana' (Толстой 1994, 28); *beli bog* se pomijne i u jednoj bugarskoj basmi kao naziv za Božića koga rađa Božja majka (Раденковић 1996, 283).

⁷⁰ Tolstoj smatra da spoju *beli bog* odnosno *beli dan* opoziciju čini stalni spoj *crna* (*majka / мать / швіета / сыра*) *zemlja* (*ziemia / земля*), koji se nalazi u slovenskom folkloru i frazeologizmima (Толстой 1994, 23–26). On, naime, odbacuje tezu koju zastupaju Иванов–Топоров (1965, 40, 48; 2001/1, 23) o postojanju praslovenskog dubletnog para Belobog — Crnobog. Иванов–Топоров se u svojoj argumentaciji, pored ostalog, oslanjanju na jedan od najranijih izvora o pribaltičkim Slovenima koje je ostavio sveštenik Helmsold u IX veku, u kome su opisani gozba i ritual nazdravljanja božanstvu *Zcerneboch*. Jedno drugačije tumačenje ovog hipotetičnog dubletnog para nudi Loma (Лома 2001/1, 66), prema kome na mitološkoj ravni 'crno' i 'belo' označavaju krvavi odnosno beskrvni karakter žrtve određenom bogu.

⁷¹ Loma navodi da je prvobitni član teonimske sintagme mogla biti reč *dan* < ie. **din-* u mitološkom značenju obogotvorenog, vedrog i dnevnog neba. To se potvrđuje u paralelama iz indoevropskih jezika: ved. *Dyáus* 'nebo, bog neba', gr. *Zeús*, lat. *Ju-piter*, het. *Šiu*, u vezi sa stind. *díđeti*, gr. *de(i)-* (hom. *déato*) 'sjati', a odatle se, u značenju 'nebeski, nebesnik', izvode ie. naziv za boga: stind. *devás*, lat. *deus*, stvnem. *tiwar* (pl.) itd. U iranskom i slovenskom ovaj teonim je degradiran u značenje 'demon' (av. **daiva-*, prasl. **divь*), a u izvornom značenju zamenjen sa stir. *baga-*, prasl. **bogъ*, kao što je zamenjena reč za 'dan' verovatno u njenom nekadašnjem teonimskom značenju (upor. lat. *dies*, stind. *dínám*, prasl. **дьнь*), upor. Loma 1993, 202; Лома 2001/2, 23. Drugačije o etimologiji praslovenskog **divь*, upor. Трубачев 2003, 203.

1976) — pridevi koji proizlaze iz indoevropskog — **bĕľьjь* i **bronь*,⁷² s tim što se opšteslovensko **bĕľьjь* zadržalo u svim slovenskim jezicima (rus. *белый*, ukr. *білий*, белор. *белы*, bug. *бял*, sh. *би̋о, би̋јѐла*, slov. *bel*, češ. *bílý*, slovač. *biely*, polj. *biały*, gluž. — dluž. *běly*) i u svima ima isto osnovno značenje 'boje snega, mleka, krede'.⁷³ I po ovim nalazima, opšteslovenski izrazi za *beloga dana, usred bela dana, beli svet* (rus. *до белого дня*, ukr. *білий день*, bug. *бял ден*, slov. *beli dan, za belega dne*, češ. *do bílého dne*, slovač. *az do bieleho dána*, polj. *do białego dnia*, gluž. *srejdź bělego dnja*, dluž. *až do bělego dña*, rus. *белый свет*, ukr. *білий світ*) upućuju na upotrebu prideva *beli* u značenju 'svetli', 'jarki', što bi moglo biti reliktni nekadašnjeg primarnog značenja 'blješteći'.⁷⁴ Odredba *beli* se verovatno pod uticajem spoja *b(ij)eli dan* prenela i na druge vremenske odrednice — *zora, jutro, svanuće* i vrlo retko *nedjelja, mjesec, ljeto*.⁷⁵ Poljski etimolozi smatraju da *beli* u slovenskim sintagmama tipa *beli dan* čuva arhaičnu semantiku 'jasni, vidni'.⁷⁶ Semantika 'jasni', 'vidni' nalazi se, prema autorima RJA, i u spoju *beli svet*,⁷⁷ kao i u folklornim spojevima *bijeli put, bijeli megdan*. Preneta u epski kontekst, ova semantika se proširuje semom 'javni' (sinonimno sa *belodani*), naročito u kombinaciji sa elementima junačke opreme i statusnih simbola (pomenuti megdan, oružje, dvor itd.), što je osnovni *decorum* viteškog sveta: sve se časne stvari dešavaju danju i javno, sve se izdaje, zavere i nečasne smutnje kuju i planiraju noću i/ili tajno.

⁷² Pridev prasl. **bronь* se, za razliku od **bĕľьjь*, ne javlja u savremenim slovenskim jezicima (npr. u ruskom, srpskom), ili se vezuje za specijalizovana značenja (ukr. *бринити, бринѐти* 'sazrevati, beleti kao mak koji cveta', белор. *броневы* 's belim cvetovima', strus. *бронь* 'beli, pegav, siv', češ. *brony* 'beo — samo za konje', polj. *brony* 'mrk — samo za konje'). U etimološkom smislu **bronь* se povezuje sa stnem. *brūn* 'blještavi', upor. Суворцова 1976, 139.

⁷³ U ostalim indoevropskim jezicima može značiti od 'bled' preko 'beo', 'vatra', do 'blješteći' (lit. *bālas* 'beo', *bālinti* 'obeliti, učiniti bledim', *bāltas* 'beo, blješteći, čist, jasan', *bālti* 'beleti'; let. *balts* 'beo', *bāls* 'bled, bezbojan'; stprus. *ballo* 'čelo'; got. **bals* 'beo', **bala* 'konj sa belim pegama na glavi'; šved. *bål* 'vatra'; isl. *bál* 'vatra'; gr. *φαλαρός* 'blještavi, svetli'; kelt. *belo*; 'blještavo, belo, svetlo'; alb. *balásh, balosh* 'beli s pegama — za životinje'; stind. *bhālam* 'bljesak', *bhāti* 'blještati', *bhāśah* 'sijanje'; jerm. *bal* 'bledilo'), upor. Суворцова 1976, 137.

⁷⁴ Суворцова 1976, 137.

⁷⁵ RJA I 314, s.v. *bi̋o*.

⁷⁶ SP I 238, s.v. *bĕľь*.

⁷⁷ U RJA (I 314, s.v. *bi̋o b.*) značenje spoja *beli svet* se određuje kao „bio je, jer je obasjan, vidi se, po njemu se vidi, daleko se po njemu vidi, prostran je na sve strane otvoren“.

Pored toga, osnova **běl-* se javlja u fitonimima koji se odnose na bilje i cveće belo po plodu ili listu, posebno u jeziku folklora (npr. *vinova loza, bosiljak, mak, ruža, žito* itd.). Posebno važnom se čini uloga osnove **běl-* u nazivima žita, budući da je ratarstvo bilo najvažnije zanimanje starih Slovena. *Słownik prasłowiański* — pod odrednicom *bělěti* — u staropoljskom, u savremenim poljskim dijalektima i u donjolужиčkom — beleži značenje 'dozrevati (o usevima)', a u ukrajinskim dijalektima takođe značenje 'dozrevati' ali izričito vezano za ovas. U češkim dijalektima (*biéle zbožíé* 'žito') koloristička odredba *beli* koristi se i za označavanje žitarica.⁷⁸ I srpskom i hrvatskim dijalektima poznati su ovakvi ratarski termini: *бујело* 'žito' (Hercegovina, РСАНУ I 467, s.v. *бѐо*), *бјело жунто* 'strna žita, tj. pšenica, ječam, krupnik i ovas' (Буковица, РСАНУ V 414, s.v. *жунто*), *bjelica, belija* 'vrste pšenice' (RJA XII 585, s.v. *pšenica*). Milka Ivić (1999, 2–3) takođe ukazuje i na termine *zabeleti se* u značenju 'zrenje pšenice' (južna Bačka), *beli* 'ječam' (okolina Kuršumlije), *belina* za 'strna žita' (Dragačevo). Vuk beleži leksemu *bjelica* u značenju 'naziv vrste pšenice, jabuka, trešnje, šljive' (Рјечник 29, s.v. *бјѐлица*). U starim prevodima Svetog pisma, pridev *beli* se koristi za zemlju „kada je na njoj žito sazrilo“, dok Vuk u svom prevodu koristi pridev *žuti* (RJA I 316, s.v. *бїо*). Ovo — u oba slučaja — može biti motivisano vizuelnom predstavom sazrevanja useva.

Kada se odnosi na čoveka, atribut *beli* i u jeziku folklora i u pisanoj književnosti najčešće služi kao odredba za svetle delova tela (*lice, obraz, čelo, prsi, dojke, koža, zubi*). Njegovo značenje, naravno, može biti i metaforično — 'lepo u telesnom smislu' (*belo lice, bele ruke*), odnosno 'čisto' (*duša čista i bijela*) kada se odnosi na čovekov moral.⁷⁹ *Beli* i *svetli* javljaju se u odnosu sinonimije i u ruskim pisanim spomenicima, recimo u XI–XII veku kada se *beli* koristi uglavnom kao apstraktna oznaka za boju više svetlu nego belu.⁸⁰ Nasuprot tome, u spomenicima XVII veka *beli* se javlja i kao atribut sa estetskom funkcijom: *белое лицо, белые руки, белое тело*, uz redovnu ulogu u opisima spoljašnjosti čoveka sa veoma svetlom kožom, kosom i očima.⁸¹

⁷⁸ SP I 229, s.v. *bělěti*; 238, s.v. *bělъ*.

⁷⁹ RJA I 315, s.v. *бїо*. Poseban slučaj je *bela/seda kosa/glava* kad se odnosi na starog čoveka (npr. kolokvijalno: „Obeleo/osedeo, a pameti ne stekao“, čime se istovremeno označavaju i starost i mudrost koja dolazi sa godinama. Slučaj za sebe predstavlja i „starac bele brade“ (var. *pedalj starca, lakat brade*) iz narodnih bajki Slovena, kod koga je bela brada neuobičajene dužine distinktivno (demonско) obeležje.

⁸⁰ Бахилина 1975.

⁸¹ Бахилина 1975, 75.

Kada služi da označi materijal od kojeg je nešto stvoreno, *beli* se u folkloru (preko sema 'sjajni' i 'svetli') vezuje za srebro i stvari od srebra (*bilo srebro, čaše bele, bijeli novci*), platno i hartiju (*list knjige bijele*).⁸² Jedna od redovnih folklornih službi atributa *beli* vezuje se za kamen i građevine od njega (folklorni *dvor, kula, crkva*; retko *džamija, zid, bedem, most*; a javlja se čak *tavnica* i *grob*), usled čega se u nauci javljaju mišljenja da i epski spoj *beli grad* označava upravo kamene zidove utvrđenja.⁸³ Osim za srebro i kamen, pridev *beli* se semama 'providan' i 'bezbojan' vezuje i za tečnosti (*bijela rakija*).⁸⁴

Pridevom *beli* obeležavaju se i životinje bele ili svetle boje, što naročito važi za jezik folklor (npr. *jagnje, stado, golub, labud* itd.), ili delovi njihovih tela (*belo perje, belo krilo*). Pored toga, u slovenskoj tradicijskoj kulturi bela boja ima i funkciju markiranja izuzetnih jedinki (*beli car zmija, beli car vukova, bela lastavica, bela lasica, bela vrana*).⁸⁵ Marta Bjeletić (Бјелетић 2001) u isti kontekst stavlja slovenske metaforične izraze *beli orač* ('najstariji predak'), *bela zmija* (znak velike sreće i blagostanja), *bele pčele* ('najmlađi potomci'),⁸⁶ *bela riba* ('retko, vredno'), *bela rybьица* ('retko'), *белый олень* ('vredno') itd. U naročitim kombinacijama, belo se javlja i kao važan element u strukturi slovenskih arhetipova vezanih za životinje. U najranijim izvorima o Slovenima zabeležena je bela boja Sventovitovog konja,⁸⁷ bela boja

⁸² RJA I 316–317, s.v. *bïo*.

⁸³ RJA I, s.v. *bïo* 1; Лома 2005. Više o tome u poglavlju 5.1.

⁸⁴ РСАНУ I 467, s.v. *бѣо*.

⁸⁵ Гурпа 2005. Bele životinje, posebno one koje su retke ili uopšte ne postoje u prirodi, smatraju se posebnim, čarobnim ili carevima u svojoj vrsti (СД 153). Tako i Nikita Tolstoj (Толстой 1995/2, 153) drži da su bele životinje u prirodi retkost te da zato zauzimaju istaknuto mesto u svojoj vrsti i imaju posebnu ulogu u narodnim verovanjima.

⁸⁶ Rodbinski izraz *bele pčele* označava potomka treće ili koje dalje (najčešće pete) generacije kod ljudi. Izraz je preuzet iz pčelarske terminologije. Poreklo ovog izraza dovodi se i u vezu sa pravom bojom pčela, budući da mnoge vrste „socijalizovanih“ insekata (mravi, pčele) zaista imaju sasvim svetle ili potpuno bele potomke. Oni kasnije promene boju, ali su u prvim danima života svetli ili beli/providni. Toj tezi se protivi Marta Bjeletić, jer pčelarski termin *bele pčele* označava 'roj od parojka', tj. treću generaciju u direktnoj filijaciji u jednoj sezoni, koji se ne razlikuje po boji od pčela iz ostalih rojeva, upor. Бјелетић 2001, 111.

⁸⁷ U opisu kulta Sventovita kod pribaltičkih Slovena, prema Saksonu Gramaticu iz XII v. Sventovitov konj koji se koristi i za gatanje je bele boje. Posle noći konj se pokazivao pokriven blatom, što se objašnjavalo njegovim odlaskom u borbu sa neprijateljima, a s druge strane, koristio se pri gatanju, kada su konja uvodili u trem pored kopalja (spoticanje na levu nogu smatralo se lošim znakom; ako bi konj odmah stupio desnom nogom, u tome se video srećan znak) (Saxo Gramaticus; Иванов–Топоров 1965, 32–33). Isti motiv ponavlja se u jednom od predanja vezanih za Kosovski boj i u epici (vilovni konj Miloša Obilića, v. Детелић 1992).

kljove divljeg vepra koji prema legendi izlazi iz vode i spasava slovensko svetište Retru,⁸⁸ bela boja odeće i beli konj Jarilov u beloruskoj tradiciji,⁸⁹ i tako dalje. Uz to, prema Ivanovu i Toporovu, bela boja je (kao atribut slovenskih idola) povezana i sa osnovnim opozicijama tradicijske kulture.⁹⁰

2. *Beli* u onomastici

U studiji *Dolazak Slovena na Mediteran*, Petar Skok daje posebno zanimljivo zapažanje o slovenskim hidronimima, držeći da je „naziv *bijel* za vodu, rijeke i vrela“ uobičajen kod Slovena i da, npr. Bugari, „zovu Egejsko More *Bijelim* ... Interesantno je da ga i Turci zovu isto ovako. Njihov *Ak-Deniz* znači isto. Izgleda da su Turci u 14 vijeku čuli ovaj naziv od Slovena“.⁹¹ Ovaj stav u svojim radovima potvrđuje i Gabrijela Šubert,⁹² koja navodi da je, u poređenju sa turskim govorima, tipizacija naziva za boje u slovenskim jezicima bila završena veoma rano, što treba imati u vidu pri pregledu slovenskih i turskih naziva za mora u okruženju (tur. *Aq Deniz* tj. 'Belo more' za Sredozemno more; srp. i hrv. *Belo more* za

⁸⁸ U opisu grada–svetilišta Retre kod pribaltičkih Slovena, koji je bio posvećen Svarožiću–Radogostu i nalazio se pored vode, pominje se i legenda koju beleži Titmar oko 1000 godine: kada grad ugrožava neka nesreća, iz mora se pojavljuje ogroman divlji vepar, na kome blista bela kljova, upor. Иванов–Топоров 1965, 37.

⁸⁹ Najveći broj atributa uz Jarila sreće se u beloruskoj tradiciji: predstavljen je kao mlad, lep muškarac na belom konju i u beloj odeći, bos, koji drži u desnoj ruci ljudsku glavu, a u levoj — mali snop ražanih klasova (Иванов–Топоров 2001/2; o Jarilu upor. i Лома 2001/3). Takođe, u jednoj srpskoj pesmi iz požarevačkog okruga Beli Vid vojuje s „kletim Turcima“ i „crnim Ugrima“ i kada se vrati raduju se njegovi ukućani, konji i golubovi, upor. Бук V 164°.

⁹⁰ Npr. 'belo' (boja konja) — 'crno' (blato koje pokriva konja posle noćnih odlazaka), 'dnevno' — 'noćno' (noću konj Sventovita izlazi na dvoboj s neprijateljima), 'svoj' — 'tuđ', 'desno' (povoljno) — 'levo' (nepovoljno); legenda o spasavanju Retre ukazuje na opozicije 'sreća' — 'nesreća' (izbavljenje–nesreća), 'more' — 'kopno', 'belo' (ili purpurno, zlatno) — 'crno'. Prema svim binarnim opozicijama u koje ulazi, 'belo' ima izrazito pozitivne konotacije, upor. Иванов–Топоров 1965, 32–37. 'Belo' je čest atribut apotropeja u slovenskim obredima (Толстой 1995/2, 153, Раденковић 1996, 284). U tom kontekstu, belo ima posebnu semantiku: u opoziciji sa 'crnim' ima pozitivne konotacije, u opoziciji sa 'crvenim' — negativne (Толстой 1995/2, 153).

⁹¹ Skok 1934, 70. I još: „Jedno od tri vrela ispod Čemerna ... u predratnoj Srbiji zove se Bijelo Vrelo. Veliki Rzav prima u sebe Bijelu Rijeku. U Želigovu kod Kumanova pominje se već u 14. vijeku Bijela Vodica. U selu Slatini u srezu Krajinskom izvor mineralne vode koji se zove *Beli izvor*. Naročito je čest naziv *Bijeli Potok* već od 13. vijeka. Ima i *Beli studenac* već u 14. vijeku.“

⁹² Шуберт 2001, 72; upor. još i Schubert 1989, Шуберт 1998.

Sredozemno i Egejsko more; bug. *Бяло море* za Egejsko more; rus. *Белое море* za Jadransko more, dok su Srbi i Hrvati za Jadransko more koristili i *Belo* i *Sinje more* itd.).

I u čitavom nizu kasnijih radova lingvisti konstatuju da je od svih belo najzastupljenija boja u leksičkom sastavu toponima.⁹³ Na području Slovenije najfrekventniji su hidronimi sa osnovama **bystr-* i **běl-*.⁹⁴ Toponimi sa osnovom **běl-* česti su i u Češkoj, a zabeleženi su već u najstarijim rukopisima.⁹⁵ Ruski primeri, takođe, pokazuju posebnu učestalost osnova **běl-* i **čьrn-* u hidronimiji.⁹⁶ U makedonskom onomastičkom materijalu **běl-* je primarna osnova, posebno u hidronimiji.⁹⁷ Značajna uloga osnove **běl-* konstatovana je i u radovima bugarskih onomastičara.⁹⁸ Na osnovu popisa hidronima Srbije, može se zaključiti da su od boja najviše zastupljene bela i crna, sa retkim primerima crvene.⁹⁹

Onomastičari se uglavnom slažu da su nazivi sa osnovom **běl-* u većini slučajeva motivisani vizuelnim utiskom koji ostavljaju zemlja,¹⁰⁰ kamenje, stene bele boje,¹⁰¹ zatim obilne vode, penaste, bistre, čiste, blještave na ero-

⁹³ To isto važi i za osnovu ie. **alb(h)-* koja učestvuju u sastavu brojnih hidronima i toponima na području Evrope; u albanskoj toponimiji, osnova *bard(h)-* 'belo' je vrlo produktivna, upor. Sejdiu 1987; u proučavanju ilirske hidronimije, primećeno je takođe da su najizrazitiji primeri nastali iz apelativa sa kvalitetom beline, upor. Pavlović 1969, 27.

⁹⁴ Tako, na osnovu slovenačkog onomastičkog materijala zaključuje Franc Bezljaj, koji beleži veliki broj hidronima sa osnovom **běl-* na području Slovenije, kao i hidronime tipa *Velach, Fellah* i slične u Koruškoj. Česti slovenački hidronimi su *Bela, Belica, Bela Voda, Beli Potok*, itd., upor. Bezljaj 1956, 56, 64; Kos 1969.

⁹⁵ Posebno je frekventan toponim *Běla*. Beležen prvobitno kao hidronim (potoci, rečice), prenosio se na okolne mikrotoponime i toponime, upor. Profous 1979.

⁹⁶ Маштаков 1917.

⁹⁷ Prema popisu makedonskih toponima najfrekventniji su pridevi *мал, голем, горни, среден, долни*. Od boja je najzastupljeniji *бел*, slede *црн, црвен, син, кара, ѿмен, чакар(ен), зелен, шарен, руен*. Po učestalosti se posebno izdvajaju hidronimi *Бела Вода* i *Белица*, zatim toponimi *Бел(и) Брек, Бела Земја, Бела(ѿа) Прс(ѿи), Бело Поле* upor. Пјанка 1970, 197, 281, 286; Миркуловска 1982; Миовски 1977.

⁹⁸ Добрев 1980.

⁹⁹ Prema popisu hidronima Srbije (Павловић 1996) može se zaključiti da su najfrekventniji pridevi *мали, велики/golemi, б(и)ели, црни/ћрни, duboki, суви/сухи*. Što se boja tiče, najzastupljenija je bela, za njom sledi crna, dok crvene ima nekoliko puta manje. Na teritoriji Srbije poznati su hidronimi *Bela, Bela voda, Belica, Bijela*, itd., kao i atributi uz poznate reke, npr. *Beli Drim, Beli Timok, Beli Rzav*, itd. Kao poseban slučaj, kosovsko-metohijska toponimija pruža još izrazitiju sliku u korist bele boje, koja se tamo javlja dvostruko češće od crne i crvene (Ћупић 1995).

¹⁰⁰ Vrste zemlje se, pored ostalog, razlikuju i prema boji, npr. *crnica, bjelica, bje-lajka, crvenica* itd., RJA XXII 765, s.v. *zemlja*.

¹⁰¹ Na primer, srpski *Belo brdo* ('uzvišenje sa belom zemljom'), *Beli Potok* ('nase-lje sa belom zemljom'), Vuković 1994, 87; makedonski *Белѿа Прс* ('mesto na kome se nalazi bela zemlja'), *Бела Плоча* ('mesto sa belim kamenjem'), Миркуловска 1982, 152.

zivnoj steni ili u kamenom koritu.¹⁰² Primećeno je da se takvi nazivi (sa osnovom **běl-*) vezuju za gornje tokove reka i potoka, za planinske izvore, kladence i česme i da se ti hidronimi često prenose na okolne toponime, posebno na mikrotoponime.¹⁰³ Jasno je, međutim, da se ne mogu svi toponimi objasniti dejstvom ovakvog vizuelnog utiska, naročito tamo gde se pridevi sa osnovom **běl-* javljaju u prenesenom značenju — 'mesta sa listopadnim drvećem', 'krčevine', odnosno 'crkveni', 'manastirski', 'svetački'.¹⁰⁴

S druge strane, neki hidronimi mogu poticati od **běľb* (poljski i ruski arhangelški dijalekti 'blato, močvara').¹⁰⁵ Ovim bi se mogla objasniti upotreba prideva *beli* uz široko razliveno, spore i mutne reke (npr. kod Bugara uz Dunav),¹⁰⁶ dok pridev *crni* odgovara uskim i strmim rečnim koritima.¹⁰⁷ Prenosom ove kolorističke sheme na shemu kardinalnih pravaca (tj. na ritualnu i praktičnu orijentaciju u prostoru), uočava se da kod slovenskih hidronima u načelu — a naročito kod bugarskih — atribut *crni* odgovara levoj pritoci, a *beli* desnoj (npr. *Черни Дрин / Бели Дрин, Черни Лом / Бели Лом, Черни Искър / Бели Искър*, itd.).¹⁰⁸

I u mnogim drugim radovima ukazuje se na vezu *beli* > strana sveta, u slučaju Slovena uglavnom (*beli* =) zapad.¹⁰⁹ Na ovaj način se mogu protumačiti mikrotoponimi *Beli breg* (koji se javlja prilično često), *Beli vetar*, *Bela voda*, *Bela rupa*, *Beli bunar* itd.,¹¹⁰ odnosno ojkonom *Biograd na moru* kao ime poteklo od naziva *Bijelo/Bilo* (dakle — 'za-

¹⁰² Упор. Pavlović 1981, 144; Миркуловска 1982, 151; Vujičić 1982, 52; Vuković 1994, 87; Ђупић 1995.

¹⁰³ Тако, posebno frekventni češki toponim *Běla* — jeste nekadašnji hidronim (potoci, rečice), упор. Profous 1979; такође називи насеља *Бела Вода* потичу од назива водених токова, Миркуловска 1982, 151.

¹⁰⁴ О потврдама ових значења упор. Миркуловска 1982, 150.

¹⁰⁵ Упор. *биљ* ж. р. у архангелском диј. 'блато на којем не расте ништа, осим маховине' ЭССЯ II 87, s.v. **běľb*); у старополјском 'blato, rit, močvara', а од XV в. такође и у полјским дијалектима (SP I 241, s.v. **běľb*).

¹⁰⁶ У Македонији се Вардар назива *Bela Reka*, *Stara Reka* и *Crna Reka*, упор. Миркуловска 1982, 151.

¹⁰⁷ На ову могућност указао нам је Александра Лом. Такву „класификацијску“ функцију prideва *beli* у hidronимији — која се среће свуда на slovenskoj teritoriji — иштиче и Gabrijela Šubert (polj. *Czarny Bór — Biały Bor, Czarny Dunajec — Biały Dunajec*; srp. *Crna i Bela Drina, Beli Drim, Crni Drim, Beli Timok, Crni Timok*; уз сличне primere и у немаčkoj hidronимији — *Beli i Crni Elster*), упор. Шуберт 1998, 104.

¹⁰⁸ Добрев 1980.

¹⁰⁹ За означавање страна sveta у slovenskim jezicima у obzir dolaze samo one boje koje се susreću у azijskom kosmološkom sistemu: bela, crna, crvena i plava (sinja). О regionalnim varijantama ових назива код južnih Slovena упор. Филиповић 1961.

¹¹⁰ Vuković 1994.

padno') *more*, kako se jedan deo Jadranskog mora naziva u dokumentima još od XV veka.¹¹¹

Još uvek u sličnom kontekstu, posebnu pažnju slavista privukao je ruski dijalektizam *беловодье* u značenju 'nenaseljena, slobodna zemlja'¹¹² zajedno sa opšteruskom legendom koja ga prati. Prema njoj, *Беловодье* je obećana, srećna, slobodna zemlja negde daleko preko mora. U jednoj varijanti ona je sasvim pusta, a u drugima je naseljena ali nema državne organizacije, ni vojske i u njoj se živi po Božjem zakonu.¹¹³ Trubačov smatra da reč i predstava *беловодье* privlače posebno pažnju nepostojanjem odnosa prema staležima i prema konkretnoj zemlji, što ukazuje na veliku drevnost ovog izraza i predstava sačuvanih u njemu.¹¹⁴ Posebno je značajna veza bele boje sa zapadom, prema čemu bi *Беловодье* moglo označavati 'srećnu zemlju zapadnih voda', predstavu koju su ruski preseljenici mogli poneti seleći se sa zapada na istok. Isto značenje prideva *beli* Trubačov nalazi i u drugim slovenskim toponimima — npr. Belorusija, Beograd itd.¹¹⁵

Među prvima koji su južnoslovenske toponime povezali sa ritualnom orijentacijom pomoću boja bio je slovenački etnolog Niko Županić (1937), čije je mišljenje bilo da su južni Sloveni taj uticaj mogli primiti od Avara.¹¹⁶ Budući da je ova leksička pojava poznata i prearijskoj Indiji, Irancima, Kinezima, Turcima, Avarima, Hunima, Indima i drugima, srpski etnolog Milenko Filipović smatra da je taj uticaj izvršen mnogo ranije, kada su Sloveni bili u širokom dodiru sa indo-iranskom grupom na istoku i sa narodima Azije.¹¹⁷ Nedoslednosti u južnoslovenskoj distribuciji naziva

¹¹¹ Шуберт 1998, 103. To bi — ako se poveže sa kolorističkom shemom kardinalnih pravaca — odgovaralo starijoj ritualnoj orijentaciji „licem prema jugu“ (karakterističnoj za, recimo, Etrurce, Egipćane, neke azijske narode itd.) gde zapad dolazi na desnu stranu. Ona je bila obrnuti model svakodnevne orijentacije „licem prema severu“.

¹¹² Postoje dva značenja zabeležena СРНГ: 'slobodna zemlja koju niko ne naseljava' i 'raniji naziv jugoistočnog dela Tomske gubernije', СРНГ II 217, s.v. *беловодье*. Ta značenja, kako smatra Trubačov, ne treba mešati, upor. Трубачев 2003, 259.

¹¹³ Legenda je prvi put zabeležena u XVI–XVII veku na krajnjem istoku Rusije kod ruskih seljaka–preseljenika. Brojni dokumenti pokazuju kako su mnogi avanturisti tražili ovu rusku „Arkadiju“ od Altaja do Japana, upor. Чистов 1967, 239–290.

¹¹⁴ Kod Dalja *белый* ili *обельный* ima značenje 'slobodan od dažbina', *белые крестьяне, беломестци, белопоместци* 'slobodni od svih dažbina i obaveza', Даль I 375, s.v. *белый*.

¹¹⁵ Трубачев 2003, 259–260.

¹¹⁶ Sa ovim je u skladu i mišljenje Gabrijele Šubert, koja smatra da je uticaj Dalekog istoka i azijskih naroda raširen u Evropi tokom poslednje Velike seobe, upor. Schubert 1989, 341.

¹¹⁷ Trag nekadašnje upotrebe boja za označavanje strana sveta kod Srba, Filipović nalazi u verovanju iz Homolja o položaju Zemlje: četiri bika različitih boja nose zemaljsku ploču, upor. Филиповић 1961, 74.

po principu „strana sveta — boja“, Filipović tumači stalnim seobama koje su već same po sebi uslovljavale promenu ritualne orijentacije. Tako se nazivi vetrova sa kompozitom *beli* tumače različito u zavisnosti od areala: kao vetar s juga (Dubrovnik, Poljica, zapadna Bosna, okolina Sanskog Mosta, Zenica, Kolubara, Leskovačka Morava, Bugarska),¹¹⁸ odnosno kao vetar sa zapada ili severozapada (Kosovo, novobrdaska Kriva Reka, Stracin i Skoplje u Makedoniji).¹¹⁹ Poistovećivanje bele boje i zapada može se preneti dalje na vezu sa svetom mrtvih, tj. na posebnu ulogu bele boje u kultu predaka.¹²⁰

U jednom od najstarijih pisanih izvora o Slovenima, *De administrando imperio* Konstantina Porfirogenita (X v.), zabeleženi su etnonimi koji u svom leksičkom sastavu imaju 'beli' (*Ἀσπροι Σέρβλοι* i *Ἀσπροι Χρωβάτοι*),¹²¹ kao i etnonim *Βελοχρωβάτοι* čije je značenje u lingvističkoj literaturi tumačeno i kao 'Veliki'¹²² i kao 'Beli Hrvati'¹²³. Budući da je tekst grčkog originala dvosmislen, podeljena su mišljenja da li se sam pridev *beli* može tumačiti kao 'zapadni'¹²⁴, 'nekr-

¹¹⁸ Kod Bugara *бяль вятър* ili *бяломорець* je dijalekatski izraz koji se odnosi na 'donji vetar, koji duva sa juga', Гергов I 98, s.v. *бѣль вѣтѣрь*; БЕР I 107, s.v. *бял*.

¹¹⁹ O srpskohrvatskim nazivima vetrova po boji upor. Михајловић 1966.

¹²⁰ Stara boja žalosti kod Slovena (Толстой 1995/2, 153); hrononimi *bela nedelja*, *bela subota* kao nazivi za dane posvećene precima (Filipović 1961, 75); izrazi *belosvetska bitanga*, *otišao u beli svet* u značenju 'izgubio se, otišao u nepoznato, ne očekuje se povrat' (Županić 1936); *beli* je atribut kamena u beloruskim basmama, mesta na koje se tera nečista sila (Толстой 1995/2, 154, Раденковић 1996, 281); celi niz slovenskih demonskih bića aktivnih u dane posvećene mrtvima i duhovima mrtvih, javljaju se u belom — duhovi pokojnika, nečista sila, rusalke, mora, vile, beluna, bela baba (Толстой 1995/2, 154, Раденковић 1996, 281).

¹²¹ Konstantin Porfirogenit koristi nazive za boje da bi označio i druge etnike, npr. „beli“ i „crni“ — Hazari, Kumani, „plavi“ Turci (upor. Шуберг 2001, 75).

¹²² Već u tekstu originala *Βελοχρωβάτοι* alternira sa *μεγάλη Χρωβάτια* 'Velika Hrvatska' i sa *Ἀσπροι Χρωβάτοι* 'Beli Hrvati'. Zbog toga su mnogi istraživači prvi deo složenice protumačili kao pridev *veliki* koji potiče od slovenskog **velь*. Toj tvrdnji se suprotstavlja ju brojni argumenti, npr.: mogućnost da je car ili njegov izvestilac *βελο-* zamenio sa slovenskim *velii* 'velik' (Skok 1928, 241; navod prema Loma 2000); Konstantinov prevod kao *Ἀσπροι Χρωβάτοι* (Loma 2000, 91); komponentni vokal *o* (Loma 2000, 91), itd. Trubačov smatra da je isključena mogućnost vezivanja značenja 'prvobitni, materinski' za pridev *veliki*. Naime, tipološka univerzalija je da se pridev *velik/a* u označavanju naroda i zemalja uvek odnosi na oblast sekundarne kolonizacije, a ne na metropolu (Трубачев 1974, 51).

¹²³ Da etnonim *Βελοχρωβάτοι* treba čitati kao *Beli Hrvati*, što u stvari znači 'zapadni Hrvati', smatraju mnogi značajni lingvisti — npr. Skok (1928; navod prema Loma 2000), Trubačov (Трубачев 1974), Loma (Loma 2000).

¹²⁴ Trubačov nalazi da se u starom ruskom letopisu *Повесть временных лет* (XII v.) Hrvati pominju kao narod koji živi u susedstvu sa staroruskim narodom, dok se odvojeno od njih *Belim Hrvatima* (*Хрваты Бѣлуу*) nazivaju oni Hrvati koji su smešteni u gornjem toku

šteni'¹²⁵ ili kao 'veliki'. Kako god da se ovo pitanje reši, nema sumnje da se bela boja može denotirati kao 'značajno', 'izuzetno', 'prvo u svojoj vrsti'. Štaviše, dok se veza „belo = zapad“ kod Slovena smatra prvenstveno uticajem Istoka, ovaj drugi pravac metaforizacije odredbe za belo može se smatrati autohtonom indoevropskom crtom, budući da svi indoevropski i altajski narodi vezuju belu boju za objekte od društveno-političkog značaja, te otud i za vladajući sloj društva. Gabriijela Šubert smatra da u toj svetlosti treba posmatrati i *beli* / *veliki* uz etnike/toponime Srbi/Srbija i Hrvati/Hrvatska.¹²⁶

3. Slovenske folklorne sintagme sa atributom *beli*

Uporedni pregled slovenskog folklor-a dat je na osnovu više folklorističkih i lingvističkih radova, i na osnovu ekscerpcije važnijih slovenskih zbirki i sopstvenog korpusa srpske, hrvatske i muslimanske epike. Stoga su egzemplarni slovenski folklorni korpusi heterogeni u žanrovskom smislu, a metodološki pristupi u interpretaciji građe različiti.

3.1. Ruski, beloruski i ukrajinski folklor

Za pregled ruskog i ukrajinskog folklor-a odabrani su radovi i ekscerpcija Ljudmile Popović,¹²⁷ ne samo zbog njihove pouzdanosti, već i zato što je u njima semantika naziva za boje poređena sa srpskom folklor-

Visle, blizu Krakova, tj. na zapadu od Hrvata Stare Rusije. To bi, prema Trubačovu, bili isti oni koji se navode kod Porfirogenita (*Βελοχρωβάτοι*). Etnonim *Beli Hrvati* zapravo legitimije kretanje ovoga plemena ka zapadu (Трубачев 1974, 52). U IX glavi *Letopisa popa Dukljanina* (XII vek) prvi put se čuje da se *Donja i Gornja Dalmacija* drukčije zovu *Bela i Crvena Hrvatska* i da je svaka od njih dobila svoju arhiepiskopiju, Банашевић 1971, 65–68. Ista koloristička formula javlja se na zastavi i grbu Hrvatske (istorijske i savremene).

¹²⁵ Toponim *Beloserbye* potvrđen je 1393. u Poljskoj između Čarnkova i Žnjina — desne pritoke Odre, a na to upućuju i drugi toponimi između Odre i Visle koji sadrže ime Srba (Loma 2000, 91). Prema tome, Loma smatra (Лома 2002, 58) da se kod Porfirogenita bela Srbija izjednačava sa nekrštenom Srbijom, smeštenom na severu, odakle su se balkanski Srbi doselili u VII veku, u doba cara Iraklija.

¹²⁶ Шуберт 2001, 75–76. Gabriijela Šubert skreće pažnju i na naziv *Sarkel* tj. *Běla Věža* koji se odnosi na vladarsku rezidenciju i tvrđavu kod Hazara, kao i na belu boju šatora vodećih slojeva kod staroturskih naroda (ruski naziv za šator je *веща*, drugo značenje 'kula' kod Čeha). Ovo se vrlo dobro uklapa u Dimezilovu rekonstrukciju trobojke (crveno-belo-plavo) u strukturi praindоеvropskih institucija: belo — sveštenički i vladarski stalaž, crveno — ratnički, plavo — zemljoradnički, Dumézil 1958.

¹²⁷ Kao korpus poslužile su zbirke narodnih pesama i to P. I. Kirijevskog (ruski folklor), I. Franka (ukrajinski folklor) i V. Karadžića (srpski folklor) (Поповић 1991/1); upor. i Поповић 1991/2; Поповић 2001, 21.

nom građom. Pokazalo se da je u folklornoj građi na sva tri jezika atribut *beli* ubedljivo najfrekventniji, što autorka tumači njegovom arhaičnošću. U skladu sa pretpostavkom da se većina hromatonima razvila iz značenja vezanih za sjaj, Popovićeva uočava da jedan isti naziv za boje (npr. *beli*) može imati i pozitivne i negativne konotacije, budući da se svaki konceptualizuje na osnovu dualističkog arhisistema 'sjajno'/'bez sjaja'. U tom slučaju, belo sa pozitivnim konotacijama bilo bi „belo, sjaj (+)“ a belo sa negativnim konotacijama „belo, sjaj (-)“. Održivost svoje pretpostavke autor proverava na korpusu ruskog i ukrajinskog folklora iz kojeg su ekscerpirane najfrekventnije sintagme sa pridevom *beli* u posebnoj značenju:

— objektivno bela boja, odnosno boja nečega što je napravljeno od belog materijala: rus. *белая лебедь*,¹²⁸ *бела рубашница*, *бело платье*, *бел платок* (nazivi za delove odeće),¹²⁹ *белый пирог*, *белый камень*, *бела тюрьма* (napravljene od belog brašna — isto kao odeća); ukr. *білий камінь*, *біле убраннячко*, *біла сорочка*, *біла хусточка* (odeća), *білий хліб* (od belog brašna); srp. *бело џлаїїно*, *бела свила*, *бели мушулин*, *бео град*, *бео манастир*, *бела кула*.¹³⁰

— svetli delovi tela i u prenesenom značenju 'lepo' — rus. *белы кудри*, *грудь белая* (vizuelni utisak svetlog), *белый Ваня*, *бел жених да румяный*, *белая Дуня*, *сноха белая*; ukr. *рученьки біленькі*, *біле тіло*; srp. *бело шело*.

— u značenju 'jasan', 'svetao' — rus. *белый свет*, *белая заря*, *белый день*; ukr. *білий день*, *білий світ* i srp. *бели данак*, *бели светі*; u ovim spojevima *beli* funkcioniše kao oznaka za 'jasan', 'svetao' i direktno je, kako smatra Ljudmila Popović, povezan sa slovenskim i baltičkim primarnim značenjem bele boje kao boje svetlosti i sjaja („belo, sjaj (+)“).

— u prenesenom značenju 'redak' — rus. *бела рыбаца* ('retkost', u sh. 'zlatna'), *бел олень* ('nešto neobično'), ukr. *біла нить*, srp. *бела риба*.

— rus. *владыко белый*, *белый царь*; atribut *beli* uz titulu suverena možda čuva praindoevropsku simboliku bele kao sveštene boje (Popović 1991/2, 151).

— upotreba atributa *beli* sa negativnim konotacijama — u značenjima 'bolestan' (rus. *от бела лица больна*), 'neprijateljski' (ukr. *білий*

¹²⁸ Prema ruskim istraživačima *белая лебедь* spada u ograničeni korpus stalnih spojeva zajednički svim ruskim folklornim žanrovima (tu su još npr. *сине море*, *ретивое сердечко*, *чистое поле*, *серый камен*, *сырая земля*, *красное солнышко*, *быстрая река*, itd.), urog. Астафьева 1980, 94.

¹²⁹ Ljudmila Popović primećuje da je belo bilo jedna od osnovnih boja u obrednim pošnjama Slovena, Поповић 1991/1, 34.

¹³⁰ I na ovom mestu treba naglasiti da se poslednja tri designata uz *beli* (*grad*, *manastir*, *kula*) ne javljaju u drugim slovenskim korpusima — osim u srpskom.

враг), 'magijski' (srp. *бела вила*); to bi bili primeri za „belo, sjaj (-)“ (Поповић 2001, 18).

I u beloruskim basmama, koje Поповићева nije ekscerpirala, *beli* je najfrekventnija koloristička odredba, ali se kao atribut javlja u svega pet kategorija: za označavanje tela i delova tela (*белое цело — тело, белые руки*, itd), kao stalni atribut kamena u funkciji mesta u koje se isteruje nečista sila (*белый камень — „belo, sjaj (-)“*), kao atribut bolesti (*скула белая — definitivno „belo, sjaj (-)“* kod Lj. Поповић), atribut svečevog ko-
nja, i u sintagmi *белый свет* (upor. Раденковић 1996, 281).¹³¹

3.2. Bugarski i makedonski folklor

U svim žanrovima bugarskog folkloru ubedljivo je najfrekventnija koloristička odredba *beli*, ali u mitološkim pesmama i atribut *crni* dostiže sličnu frekvenciju (*beli — 186, crni — 126*).¹³² Bugarske i makedonske folklorne sintagme razvrstane su uglavnom prema značenjima predloženim u РНМП:133

— objektivno bela boja, bilo da je osobena za celinu ili za neki njen deo (npr. plod bele boje) — bug. *бяла шекера, бели варове, бяло мляко, бели снегове, бели ледове, бяло брашно, бяло грозде, бели самуни, бели кравае, бели леб, бели погачи, бели песок, бели меса, бели кон, сив бел сокол, бели крила, бяли лебеди, бели чадор, бели байрак, бяла шамия, бели рџкави, бяла премяна*; mak. *бело млеко, бел шеќер, бела лозница, бел босиљак, (бел бусиљок), бял ѿрандафил, бел бисер, бело брашно, бели ѿгачи, бело ѿромено, бело фусѿанче, бела марама, бела ѿсѿела*;

— грађевина u celini ili delimično izgraђена od kamenja svetle ili bele boje — bug. *бели камик, бели манастир, бели порти, бели градове, бяла чешма, вити бели кули*; mak. *бели дворови, бели градови, бели ѿазари, бели ѿаланки*.

— svetli delovi tela i u prenesenom značenju 'lepo' — bug. *лице лебедово, като бял сняг, като бяла книга, бели рџце, бяло гърло, бели носе, бели гърди, бели рамена, бяло лице, бяла Рада, бяла Драгана (beli*

¹³¹ Iz 430 rusinskih narodnih pesama zapisanih 1897, Miz 1994. izdvaja spojeve sa epitetom *beli*: bela ruka, devojka, trava (i zelena), krila (i crvena), postelja, maramica; belo jutro, lice (i rumeno i blede), vino (i crveno); bele oči (i crne), pantljike; beo (mrtvački) sanduk, peškir, kolač, sneg, mangelj, papir; beli ljiljan, javor.

¹³² Bugarski folklorni materijal koji će se ovde prikazati ekscerpiran je iz korpusa od 2000 epskih i lirskih pesama (БЮЕ i БНТ II–VII), koji je obradila Donka Petkanova, Петканова 1982, Петкова 1983. Njeni nalazi su dopunjeni primerima iz naše ekscerpције, koja je raђена za potrebe ove studije i koja obuhvata iste bugarske zbirke, sa dodatkom БНТ I.

¹³³ Makedonski folklorni materijal je uglavnom zasnovan na primerima iz РНМП (I 90–93, s.v. *бел*) i na dopunskim primerima iz ekscerpције posleбно raђене za potrebe ove studije (Мил, МНП, МПМ).

ide uz sva ženska folklorna imena i označava 'lepu ženu'); mak. *бели зѣби, бело лице, бело грло, бели јобрази, бела Мара, бела Бојана, бела мома*;

— svetli, svetliji od okruženja — bug. *бяла пшеница*; mak. *бели друмови, бели ѿуѿи, бела ѿченица*.

— vidljiv, svetao, blještav, jasan — mak. *бел ден, бела зора*.

— svetli ili neispisan, prazan — bug. i mak. *бела книга, бело писмо*.¹³⁴

— srebrn, posrebrn, sjajan (za metal) — bug. *бели грошове, бели карагрошеви, бели бешици*; mak. *бело сребро, бели ѿари, бели грошеви*.

— uz imena reka, planina, naseljenih mesta — bug. *бял Дунав, бели Вардар, бела Морава, Бело море (Бяло море)*; mak. *бели Вардар, бел Дунав, бело Скопје*.¹³⁵

Kao posebno učestale sintagme mogu se izdvojiti: *бели порти, бяла чешма, бяла пшеница (і жълта), бял Дунав, бели камик, бели грошове, бела книга*.¹³⁶

Atributivni spoj **běľь(ь) Dunavъ/Dunajъ* u bugarskom (*бяль Дунав*)¹³⁷ i makedonskom (*бел Дунав*) folkloru javlja se kao topos. U istom obliku sreće se i kod Belorusa i Poljaka, a vrlo retko kod Srba i Hrvata, dok je spoj *tihi Dunaj/Dunav* uobičajen u folkloru ostalih slovenskih naroda.¹³⁸

¹³⁴ Petkanova smatra da *beli* u bug. *бела книга* znači objektivno belu boju (Петканова 1983).

¹³⁵ Autori РНМП beleže i značenja — 'bistar, bezbojan (za tečnost)' (mak. *бела луѿа ракѿа*), 'častan, nevin' (mak. *бело срце*), 'za sedu kosu, bradu' (mak. *бели браду*). Kao karakteristične izraze izdvajaju *бела сабота* 'subota pred Uskrs', *виде бел светѿ* 'izađe među ljude', *во бел светѿ, на бел светѿ* 'na zemlji', *на бело видело* 'izađe na slobodu, van', РНМП I 90–93, s.v. *бел*.

¹³⁶ U pojedinačne upotrebe atributa *beli* u bugarskom folkloru Petkanova ubraja: *бял вятър* (БНТ VII, 193; VI, 176; IV, 593) — u značenju 'južni vetar'; *бял рай* (БНТ IV, 580); *бели сватои* (БНТ II, 543) 'сватови који носе добро'; *бели дувари, бяла борина* (БЮЕ, 494), *бели друмове, бели тамян* (БЮЕ, 174), *бела събота* (БЮЕ, 351) — 'срећна субота', Петканова 1982.

¹³⁷ O tome upor. i Jagić (1876, 152).

¹³⁸ Upor. Мачинский 1981, 159. U makedonskom folkloru atribut *beli* javlja se i uz Vardar — *бел Вардар*. U poljskom folkloru uz leksemu *Dunaj* javljaju se sledeći atributi: *bystry (bystreńki, bystrzyńki), głęboki (głęboczki) szeroki (szeroczki), wysoki, biały, czarny, siny, siwieje, cichy* (SSSL I/2, 255, s.v. *Dunaj*). *Dunaj/Dunav*, kao ime reke ili vode uopšte, u slovenskom folkloru se posebno vezuje za simboliku svadbe, smrti i prelaza granice između živih i mrtvih. O takvoj njegovoj ulozi u slovenskom folkloru upor. posebno Jagić 1876, Мачинский 1981, SSSL I/2, 254–256, s.v. *dunaj*. Jagić poreklo folklornog *Dunava* dovodi u vezu sa rekom Dunav, čija se uloga može objasniti time što je Dunav za slovenski svet označavao granicu koja im je najduže ometala upad u „obecanu zemlju“, odnosno njihovo napredovanje ka jugu. Slično mišljenje deli i Loma (1993, 197). Sasvim suprotno tome, za Trubačova je uloga reke *Dunaj/Dunav* u slovenskom folkloru jedan od argumenata u prilog „dunavske prapostojbine“ Slovena, upor. Трубачев 1996, 11.

Značenja koje leksema *Dunaj/Dunav* ima u slovenskoj hidronimiji, narodnim govorima, obrednom folkloru i u arhaičnim slojevima ruskog eposa, idu u prilog pretpostavke o njegovim sakralnim korenima.¹³⁹ Jedno od novijih je i mišljenje Aleksandra Lome koji smatra da je Dunav u svom do-njem toku mogao sloviti kao 'beli' budući da se atributivnom sklopu **běľь(jь) Dunavъ/Dunajь* sme pripisati praslovenska starina. Naziv *tihi Dunav* mogao se izvorno odnositi na Tisu, tj. njeno antičko ime koje su Sloveni, sa dolaskom na novi teren, čuli u formi *Tiso-* / *Tisa-*, i identifikovali sa svojim pridevom **tihъ*, sa kojim se ono podudaralo u lokativu — (*na, po*) *Tisě* (Лома 2002, 37–38).¹⁴⁰

3.3. Srpsko-hrvatski folklor

Idući za metaforizacijom semantike atributa *beli* u jeziku folkloru, Milka Ivić (na osnovu folklornog materijala uglavnom iz Vukovih zbirki i iz Bogišićeve zbirke bugarštica) zaključuje da u svim sintagmama *beli* u funkciji stalnog atributa služi kao sredstvo za odavanja hvale i poštovanja, odnosno kao oznaka izuzetnosti, posebnosti (Ивић 1999, 8). Ona posebno izdvaja sledeće folklorne i jezičke sintagme:

— motivisane vizuelnim utiskom (pobeleti = posvetleti) — *pšenica belica, struk bela bosiljka, b'jela loza vinova*; na isti način se mogu tumačiti i navedene folklorne sintagme (*bosiljak* belo cveta, *loza vinova* daje plod svetle boje). Milka Ivić smatra da je upotreba upotreba bele boje za označavanje tako važnog ratarskog događaja kao što je sazrevanje useva mogla biti jedan od uzroka promovisanja prideva *beli* u stajaći atribut srpsko-hrvatskog folkloru (Ивић 1999, 3);

— u ulozi odavanja počasti denotatu

a) *bijeli ferman, bijela knjiga* (Ивић 1999, 11);

b) uz nazive staništa opevanih ličnosti (*grad, dvor, kuća, manastir, crkva, kula, avlija, čaršija*) (Bogišić 1878, Miklosich 1870); u bugaršticama se imenu grada gde žive najugledniji iskazuje počast epitetima *lijep* i *divan* (Ивић 1999, 12);

¹³⁹ To je teza koju iznosi Mačinski (Мачинский 1981, 121). On navodi sledeća značenja: *dunaj* (stpolj.) 'daleka, nepoznata reka', 'more'; *dunaj* (polj.) 'duboke vode s visokim obalama', 'stajaja, duboka voda'; *дунай* (ukr.) 'bara', 'vodeni plav'; *дунай* (rus.) 'potok'; hidronimi s osnovom *дунай/дунав* sreću se dovoljno često na poljskoj, istočnoslovenskoj i baltičkoj teritoriji. Etimološki gledano **Dunajь/*Dunavъ* nije hidronim slovenskog porekla, a njegov izvorni iranski ili keltski oblik odražen u lat. *Dānuvius*, Sloveni su preuzeli verovatno od Dačana odnosno od Gota, upor. Трубачев 2003, 164, Loma 1993, 197.

¹⁴⁰ Videti i gore navedeno Lomino tumačenje etimologije ovog epskog toposa izvedeno iz prasl. **běľь* 'blato, močvara' (ЭССЯ II s.v. **běľь*; SP I 241, s.v. **běľь*) (A. Loma — usmeno saopštenje).

c) uz veliku i za slovenski svet značajnu reku — *b(ij)eli Dunav*; iako je za srpsko-hrvatski folklor karakterističan spoj *tih Dunav*,¹⁴¹ Milka Ivić primećuje da se *b(ij)eli Dunav* ipak javlja u srpsko-hrvatskom desetercu,¹⁴² kao i u drugim žanrovima folklorne poezije (Ивић 1999, 16);

— značenje prestiža — *bijela vrata od Trebinja* (Vuk IV:28), dok u tekstu bugarštice stoji *careva lijepa vrata* (Bogišić 1878, 137), gde su *bijeli* i *lijep* izofunkcionalni (Ивић 1999, 11);

— u značenju 'svetli' — *bijela latinka* (oružje); *svetli* je inače stalni epski atribut uz *oružje*; poreklo ovog spoja može biti i belo srebro kojim je junačko oružje najčešće bilo okovano (Ивић 1999, 10).

3.4. Srpsko-hrvatska epika

Ako bi se prilagodio potrebama poetičkih (umesto lingvističkih) istraživanja, vrlo dobar analitički protokol Milke Ivić morao bi se pre svega proširiti rezultatima ekscerpcije nekog većeg korpusa, kako bi se izbegle eventualne zamerke na račun oskudnosti materijala. Stoga je za potrebe ove studije sačinjen reprezentativan epski uzorak čija ekscerpcija po osnovi *beli* + (izuzev grada i sela) izgleda ovako:¹⁴³

— PRIRODNE POJAVE — dan/danak, nedelja, zora, cvet, snijeg, brdo;

— MITOLOŠKA BIĆA I POJAVE — vila, raj;

¹⁴¹ Jagić (1876), koji je radio uglavnom na korpusu lirskog i baladičnog folkloru Slovena, utvrdio je da je spoj *tih Dunav* opšte mesto u hrvatskim, češkim, slovačkim i ruskim pesmama, dok se u bugarskom folkloru javlja retko; spoj *tih Dunaj* redovan je i u bugarskom, upor. Bogišić 1878, 45. Spoj *tih/tiji/tio Dunav/Dunaj/Dunavo* u našem korpusu javlja se na sledećim mestima: *Da je baci u tih Dunavo* (Vuk II, 12: 35), Vuk II, 14, 75; Vuk III, 8; SANU II, 50; *Puštio ih na tijo Dunavo* (SM 95: 156); *Već me nosi niz tjo Dunavo* (SANU III, 70: 16), SANU II, 50; *Što podavi u tihom Dunavu* (Vuk II, 42: 166), Vuk VIII, 48; SANU II, 50; KH I, 21; *Pa otide na tija Dunava* (SANU II, 56: 165), SANU III, 71; *Pokraj vode tihoga Dunava* (Vuk II, 80:3).

¹⁴² U stihu: *Memed Paša od b'jela Dunava* (PCAHY I 466, s.v. *beo*); takođe i Vuk VIII, 34: *Jer će meni dobra pomoć doći, / „Medver paša od b'jela Dunaja, / „I još s njim Turci od Namastira, / „Krajišnici kako mrki vuci.“* (24–27). Kontekst u kome se ovaj stih javlja problematizuje nalaz M. Ivić utoliko što se *bijeli Dunaj* zapravo identifikuje kao oblast kojom upravlja izvesni Medver paša. U najboljem slučaju, ona se može odnositi na široki pojas zemlje oko (jednog dela) toka pomenute reke (npr. reka i oblast Po u severnoj Italiji), pa je moguće da koloristička formula pređe sa nosećeg pojma (hidronim) na pridruženi (toponim), što je česta pojava u onomastici.

¹⁴³ Za ovu priliku, iz korpusa je izdvojen uzorak od 8 zbirki (4 Vukove — Vuk II, Vuk VII, Vuk VIII, SANU II; 2 hrvatske — MH I, MH VIII; jedna muslimanska — KH I, i jedna crnogorska — SM). Vodilo se računa da ovaj odnos bude srazmeran stvarnoj zastupljenosti pesama u korpusu. Iz popisa su izostavljeni grad i selo, budući da su priloženi tabelarni prikazi njihove frekvencije već diskutovani.

- ŽIVOTINJE — stado, đogo/hat, labud, ovce/jaganjci;
- LJUDI — kaduna, bula, Vlahinja, Latinka, Latinče;
- DELOVI TELA — glava, čelo, obraz, lice, zubi, brada, grlo, vrat, pleća, nedra, sisa/dojke, ruka, krilo, krila [za letenje], pene, kosti, meso [ljudsko];
- HRANA — pšenica/všenica, hleb/simit, pogača, kolač, meso, mleko, jaje, riba;
- TEKSTIL — konopac, vlakno, sukno, platno, svila;
- ODEĆA — ruho, havlija, hrk, dolama, košulja, pojas, rukavi, jagluci, kauci, čalme, klobuci;
- GRAĐEVINE (profane i sakralne), GRAĐEVINSKI ELEMENTI I MATERIJAL — dvori, kula, čardak, beden, kamara, odaja, riznica, teki-ja, crkva, han, krčma/mehana, munare, čošak, prozor, vrata, šator/čador, avlija, kaldrma, ćuprija, lim, kamen, mermer, grob;
- DRUGI UPOTREBNI PREDMETI — lađa, blago, pare/groši, knjige, hartija, srebro, belilo [nevestinsko];
- VITEŠKI SVET — latinka [puška], mejdan/megdan;
- ELEMENTI VLASTI I UPRAVE — svet, ferman, tug.

Osnovnoj tezi Milke Ivić može se na osnovu ove dopunske građe dodati opaska da je u epici raslojavanje značenja na metaforičke nizove postalo stereotip i da se zato najčešće više ni ne prepoznaje kao figurativan govor. U tom smislu, odavanje hvale i počasti denotatu nije netačan zaključak, ali se u epici njemu ne pridaje prevelik značaj jer se proces dešava sam od sebe. Najčuveniji primer za to je „Arapovo belo grlo“¹⁴⁴ — gde *belo* (metaforički) označava zvonak, jak i lep a *grlo* (metonimijski) glas — a njemu se iz priloženog popisa pridružuju i mnogobrojne bele *vile*, belo *blago*, bele *pare* i beli *groši* (prema belom *srebru* — zato nikad *beli već* samo *žuti dukati*), beli *raj* (MH I, 11; isto i ranije u tekstu, kod Bugara *бял рай*), beli *prozor* (MH I, 54), beli *čošak* (Vuk II, 89) i *riznica* (Vuk II, 59), beli *vezirski tugovi*¹⁴⁵ (Vuk II, 89), čak i beli *grob* (Vuk II, 9). U svim ovim slučajevima *belo* tek u poslednjoj asocijaciji upućuje na belu boju, a primarno akcentuje značenja kao što su 'vlast i značaj' (*tugovi*) ili 'dragocenost' i 'sjaj' (*srebro, novac, blago, riznica*), čak i 'vanzemaljska najviša vrednost' (*raj*). U ovom kratkom nizu jedino se *beli grob* može u istoj meri vezati i za konkretnu belinu kamena kojim je, verovatno, pokriven, i za odsustvo boje i prvu boju žalosti i smrti u

¹⁴⁴ Upor. poznatu bugarsku folklornu sintagmu *бели карагрошеви*.

¹⁴⁵ *Tug* je obeležje vezirskog položaja i napravljen je od konjskog repa. Mala je verovatnoća da je taj rep bio beo, mada se u RJA (I 316, s.v. *bio*) iznosi upravo takvo mišljenje.

istoriji civilizacije (beli oker, što bi bilo dobar primer za „belo, sjaj (-)“ Ljudmile Popović). Sama pesma, međutim, dopušta još jedno tumačenje vezujući izgled groba za mladost pokojnika:

Id'te dolje, dva moja anđela,
Do *bijela* groba Jovanova,
Jovanova, brata najmlađega (Vuk II, 9: 36–38).

Pri tom treba svakako imati u vidu da se u jednoj varijanti ove pesme (u MH I, 30) *bijeli* alternira sa *dobri*:

Vi hajdete s neba na zemljicu
U kočijam od suvoga zlata
Do Ružice, do bijele crkve.
Gdi nađete devet *dobrih* greblja,
Svih je devet takih i jednakih (62–66).

Ako se, međutim, rezultati ekscerpcije urede prema frekventnosti, dobija se drukčija slika od prethodne i postavljaju se nova pitanja:

kula — 521	po 8 — pšenica, ferman, čardak
dvori — 222	po 6 — pene, vrat, košulja
crkva, ruka — po 137	po 5 — sukno, svet, svila
dan — 130	po 4 — meso (ljudsko), krilo
grlo — 78	po 3 — snijeg, đogo/hat, jaganjci, krila (za letenje),
lice — 60	mleko, kauk, srebro, vrata, mejdan/megdan
knjiga — 54	po 2 — glava, stado, bula, dojke, nedra, rukavi, ruho,
ovce — 50	grob, mermer, kamen, kamara, ćuprija, beden,
hleb/simit — 33	pare, belilo (nevestinsko)
vila — 31	po 1 — brdo, cvet, riba, labud, pleća, kosti, devojačko
šator/čador — 25	krilo, sisa, čelo, obraz, kost, Vlahinja, Latinka,
brada — 18	kaduna, kolač, pogača, jaje, čalma, klobuk,
platno — 14	havlja (odevni predmet), hrk, dolama, pojas,
zora — 12	jagluci, vlakno, konopac, lim, lađa, ćošak,
zubi — 10	krčma, mehana, tekija, munare, manastir, han,
Latinče — 9	odaja, prozor, avlija, latinka (puška), kaldrma,
	riznica, tug, hartija, groši, blago, raj, nedelja.

Prvo što se iz ovako preuređenog niza vidi jeste da kule i dvori, u epici izosemične i ubedljivo najfrekventnije pojave u spoju sa epitetom *beli*, čine potpuno zatvoreno, samostalno semantičko polje jedinica koje se — mada međusobno različite — ponašaju na isti način i uopšte nemaju dodirnih tačaka sa ostalim elementima iz istog okruženja (npr. *tekija*, *munare*; *han*, *mehana*, *krčma*; *odaja*, *kamara*, *riznica*; *ćošak* itd.). Da nije tako, prvi sledeći element po frekventnosti (posle najbrojnijih *kula* i

dvora) bio bi logično iz istog semantičkog kruga¹⁴⁶ (npr. *čardak* koji se javlja samo 8 puta), a ne *ruka* — kao što ovde jeste, ili *dan*, *grlo*, *lice*, *knjiga* ... Objektivno visoka pozicija *crkve* (137, isto koliko i *ruka*) razlikuje se od *dvora* i *kule* po izostanku ambivalentnosti: belo uz crkvu najčešće znači samo njenu boju, kao i u ojkonimu *Bela Crkva*, *Beli Manastir* i sl., odakle se kao stereotip proširilo na svaku pojavu crkve nezavisno od njenog realnog izgleda.¹⁴⁷ Nije nemoguće da je ovakva atribucija uz crkvu relativno novijeg postanja i da odražava faktičko stanje sakralne gradnje u nepovoljnim uslovima (naročito pod Turcima), kada su crkve najčešće bile malterisane i krečene u belo, za razliku od velikih crednjovekovnih manastirskih crkava od kombinacije cigle i kamena, ili od samog mermera.¹⁴⁸

Takođe je zanimljivo da se u tipičnom folklornom spisku belih stvari (u poslovicama Vukove zbirke, na primer), koji se dobrim delom poklapa sa epskim (*mlijeko*, *novci*, *ruke*, *oko*, *snijeg*, *jaje*, *vrana*, *zub*, *svijet*, *vragova mati*, *neđelja*, *čele*, *žito*), uopšte — dakle nijednom — ne pominju epski najfrekventniji pojmovi (*dvori*, *kula* i *grad*).

Za epsku poetiku, međutim, ovo nisu preterano značajni nalazi jer oni više govore o poetici drugih folklornih žanrova (kratkim formi) i drukčijih pristupa tekstu. Od naročitog značaja za razumevanje načina na koji epika „radi“ može — na primer — biti disproporcija među pripadnicima istog semantičkog polja u primerima sa *danom/zorom* (130 prema 12) i *knjigom/fermanom* (54 prema 8). S obzirom da se ne radi o sinonimima (*zora* je poseban deo dana, kao što je i *ferman* posebna vrsta poslanice, a oboje je — po verovatnoći pojave — nešto ređe od osnovnih pojmova *dan* i *knjiga*), manja disproporcija u ovom smislu bila bi za očekivanje, ali ovako drastična ne bi (više od deset puta tj. više od 1000 % i gotovo sedam puta odnosno više od 650 %). Iako je pojava jedna-ista, ona se ipak ne može objasniti istim razlozima u oba slučaja. Velika razlika između zore i dana nastaje otud što se zora u epici pominje uglavnom kao deo uvodne for-

¹⁴⁶ Logičnom se ovde smatra relativno ravnomerna (uravnotežena) frekventnost svih članova jedne semantičke grupe. Potpuna ravnoteža, naravno, nije očekivana a verovatno ni moguća, ali je ovako predimenzionirana preferencija takođe anomalna. Uostalom, lepu sliku ujednačene frekvencije daju samo životinje i odevni predmeti, koji u epici nemaju veliki značaj, osim u funkciji izgradnje junakovog lika. U tome, međutim, frekvencija ne igra nikakvu ulogu.

¹⁴⁷ Ovde se naravno radi samo o epskoj interpretaciji. O neočekivanom statusu crkve kao građevine u epici, njenom ambivalentnom položaju na razmeđi svetova, više u diljem i otvorenom nego u pitomom i civilizovanom, uop. Детелић 1992, Детелић 1999.

¹⁴⁸ Ostali epski atributi uz crkvu su *sveta*, *mala*, *li(je)pa*, itd., ali je najčešća njena „prazna“ pojava, tj. bez ikakve atribucije.

mule: *još ni zore ni bijela danka* (i njenih varijanata),¹⁴⁹ gde se *zora* — da bi se formula uklopila u deseterac — javlja u prvoj, kraćoj polovini stiha, čak i u varijantama *još zorica ne zabijelila* koje se ionako ne mogu računati kao atribucija o kojoj je ovde reč. Da bi dobila epitet *bela*, *zora* mora da se javi ili u ne-standardnom, za formule atipičnom ambijentu — što znači u toku pripovedanja (*netom pukla bijela zorica, dok bijela zora započela, kada sutra b'jela zora bude* i slično), ili kao završna formula (*Ijubio je do zore bijele*). Takve atipične mogućnosti ima i upotreba *beloga dana*, a njegova prednost nad *zorom* je ostvarena preko frekventnosti uvodnih formula.¹⁵⁰ Ovo nije jedini slučaj da epika ostane ravnodušna prema mogućnostima simbolske i mitopoetske obrade neke slike ili motiva. Slično je već uočeno u odnosu prema zatvorenom prostoru kuće i crkve,¹⁵¹ a upotreba *belog dana* i *bele zore* u restriktivnom značenju (vrlo rano izjutra, u cik zore, pre petlova i sl.) ne razlikuje se ni u čemu od toga. Kompleksnost i starina izraza *beli dan/zora* u lingvističkom smislu potpuno su podređeni žanrovskim potrebama epike, tj. epskoj poetici, i zato se on kao trop (formula sa „dubinskim“ dejstvom) javlja samo u vidu jednog od sredstava za realizaciju epske kategorije *decorum* (javno, časno, viteški), kao što je ranije već naglašeno.¹⁵²

Za *knjigu* i *ferman*, međutim, ne važi nijedan književno-poetički razlog, pa je disproporcija među njima — uz ono što je primetila i objasnila Milka Ivić — najverovatnije slika administrativne razlike između obične poslanice i vladarskog ukaza, za šta je 650% predimenzioniran ali logičan ishod.

4. O dijahronijskoj semantici apelativa **gordь*

U najosnovnijim crtama, stav lingvističke nauke prema pitanju porekla „grada“ kao jezičke i fizičke činjenice u slovenskom svetu i na Balkanu, nedvosmisleno podržava tezu o njegovoj semantici ograđenog (otuda čuvanog, bezbednog i sl.) mesta. Takođe je opšte prihvaćen i stav da lingvistički, pogotovu etimološki nalazi potvrđuju vrlo veliku, čak i praindo-

¹⁴⁹ Detaljno o tome Детелић 1996.

¹⁵⁰ Videti priložene tabele u Детелић 1996.

¹⁵¹ Детелић 1992, Детелић 1996.

¹⁵² Upravo zato što služi poetici, formula zapravo nikad nije sasvim bez „dubinskog“ dejstva. I u pesmama sa uvodnom formulom „prije zore i bijela dana“ i njenim varijantama, ovo određenje (suviše rano, prerano, mimo reda) poentirano je sumnjivim motivima i nekad nepovoljnim a uvek dramatičnim razvojem događaja koji počinju na neprimeren način. Upor. čuvenu „Dijobu Jakšića“ (Vuk II, 95) i druge pesme kao „Margita devojka i Rajko vojvoda“ (Vuk III, 10), „Senjanin Tadija“ (Vuk III, 39) itd. Potpuni pregled za ovaj korpus videti u Детелић 1996.

evropsku starinu ovog pojma, što je jasno pokazano u analitičkim radovima Skoka, Trubačova, Budimira i drugih. Sam koren apelativa *grad* označava se kao indoevropski, balto-slovenski, sveslovenski i praslovenski, sa obiljem sigurnih paralela za prasl. **gordь*. Iz indoevropskih jezika (lit. *gar̃das* 'obor, ograđeno mesto za stoku', *gardis* 'lojtre'; u got. *garþs* 'kuća' i sanskr. *grhás* 'kuća')¹⁵³ izvodi se i ie. **gherdh-* ('ograditi').¹⁵⁴

Smatra se takođe (Трубачев 2003, 215–216) da opšta pojava termina za **gordь* (< ie. **ghordh-/*ġhordh-*) kod svih Slovena ukazuje na jedinstven slovenski prakoncept 'grada', za šta se drugi dokazi (osim lingvističkih) teško mogu naći. Štaviše, moglo bi se sa priličnom verovatnoćom pokazati da trijada 'dom' — 'selo' — 'grad' (**domь- *vьsb- *gordь*) nije samo praslovenska nego i praindoevropska. Na to ukazuju refleksi praindoevropskog **ueiġk-*, **uiġk-*, **uoïko-* u kojima se nazivi za 'selo/naselje' mešaju sa nazivima za 'dom', ali nikada sa nazivom za 'grad'.¹⁵⁵ To bi značilo da je semantički znak 'otkrivenosti/neograđenosti' još u praindoevropskom stratusu ugrađen u sam pojam 'naselje' (mesto, selo), dok je praindoevropski naziv za 'grad' (predgrad ili prvobitni grad) utemeljen na etimološkom značenju 'ograde'.¹⁵⁶

Praindoevropsko **gherdh-* (leksemski minimum 'obuhvatiti'), u radovima Milana Budimira dovodi se u vezu sa terminom *grad* koji potiče od indoevropske leksičke grupe **ghere(n)dh / *ghordh / *ghrondh-* ('debela motka, greda').¹⁵⁷ Kao semantički bliske termine on uzima *polis*,

¹⁵³ Skok I 604, s.v. *grād*²; upor. isto SP VIII 103–105, s.v. *gōrdь*.

¹⁵⁴ Autori ЭССЯ (VII 37–38, s.v. **gordь*) dopunjuju ovo nekim indoevropskim paralelama, npr.: alb. *garth*, *-dhi* 'ograda'; stsaks. *gardo* 'ograđena parcela', stvnem. *garto* 'vrt'; upor. i frig. *-gordum/-zordum* 'grad' u složenicama *Manegordum*, *Manezordum*, Трубачев 2003, 215), uz primere iz slovenskih jezika (upor. bug. *zpad* 'grad', *zpada* 'ograda'; mak. *zpad* 'grad', 'tvrđava'; sh. *grād* 'grad', 'tvrđava'; slov. *grād* 'tvrđava, zamak', 'grad'; češ. *hrad* 'tvrđava, zamak'; slovač. *hrad* 'zamak'; gluž. *hród* 'zamak, tvrđava'; dluž. *grod* 'grad ili zamak, dvorac', itd.).

¹⁵⁵ Trubačov ukazuje na dve stare indoevropske regionalne grupe naziva 'naselja/sela' (< **ueiġk-/*uiġk-*): stind. *vis-* 'stan', av. *vis-* 'selo, rod', gr. *οἶκος* 'dom', alb. *vis* 'mesto', lat. *vīcus* 'naselje, selo', got. *weihs* 'selo', prasl. **vьsb* 'selo'; druga regionalna grupa naziva 'naselja/sela' (< ie. **koim-*) nalazi se u lit. *káimas* 'selo', let. *ciems*, gr. *κόμη* 'selo', got. *haims* 'selo', Трубачев 2003, 216.

¹⁵⁶ Postoji mišljenje da zapadnoslovenski termini polj. *miasto* 'grad', češ. *město* 'grad' nisu jednostavni kalkovi sa nemačkog (nem. *Stadt/Staat* 'grad/mesto'), nego da već praslovensko **město*, pored semantičkog znaka 'prostranstvo zemaljske površine na kome se nešto ili neko nalazi', ima i sematički znak 'ograđenog prostora', upor. ЭССЯ (XVIII 203–206, s.v. *město*), Топоров (2004, 103).

¹⁵⁷ Iz te praindoevropske leksičke grupe proizilaze i baltoslovensko **garda* 'ograda od kolaca ili motaka' (tj. baltoslovenska leksička grupa **ghordho-/ghrdhi-*), lit. *grindis* 'podnica', sh. *greda*, stnord. *grind* 'ograda' i lat. *grunda*, upor. Budimir 1956, 117.

town, grad i *urbs*,¹⁵⁸ i smatra da oni denotiraju poseban tip urbanizma za koji je karakteristična drvena ograda. Tada bi za pontsko-karpatku oblast osoben tip naselja bio „ni selo ni grad“ (tj. veliko selo), pa u tom smislu treba shvatiti balkanski termin *palanka* (‘između sela i grada’),¹⁵⁹ i verovatno rusko *деревня* koji su po svojoj onomasiologiji najbliži terminima *gorod* i *gorodišće*, odnosno Herodotovom izrazu *polis xylinē* (‘drveni grad’). Praindoevropski termin **ghordho-* raširen je u toponimima na minojском Kritu (minojски *Gortyn*) i na doklasičnom balkansko-anadolskom prostoru (etruska *Cortōna*, arkadski *G/Kortys*, makedonski *Gortynia*, frigijski *Gordion*), i verovatno potiču od indoevropskih plemena koja dolaze pre Ahajaca iz Podunavlja i pontskog zaleđa na Mediteran (Pelazgi, Frigijci). S druge strane, taj termin za oznaku trajnog naselja nigde nije u tolikoj meri raširen kao kod slovenskih plemena. Najvažnije je ipak, kako misli Budimir, to što termin **ghordho-* obeležava naselje kao utvrđenje okruženo koljem i gredama. S druge strane, mediteranska hortikultura, nasuprot pontsko-karpatkoj agrikulturni ekstenzivnog i nomadskog tipa, dovela je u Sredozemlju do formiranja trajnijih naselja okruženih kamenim zidinama, na šta ukazuju i ilirski arheološki lokaliteti sa vidnim ostacima kamenog zida (Budimir 1956, 117–121).

Na osnovu proširene argumentacije ovog tipa, izvedena je — uglavnom prema slovenskim etimološkim rečnicima¹⁶⁰ — sistematizacija semantičkih promena apelativa *grad* u dijahroniji:

1° današnji sinonimi: *varoš, urbs, civitas, πόλις*;

2° (u feudalno doba) *castellum, arx, utvrđenje, Burg*.

Feudalni grad je bio utvrđenje na bregu. Pod njim se razvija naselje, na koje se po zakonu sinegdohe prenosi značenje ad 1°. Na čitavom Balkanu to se naselje zove *vároš* (< mađ. *váras*), sa toponomastičkim potvrđama u vidu složenica sa prefiksom *pod-* (npr. „Gradъ Ključъ ... i varoš Podъključъ“ (*Monumenta Serbica* 439, 1446), *Visoki* i *Podvisoki* — citirano prema RJA III 361, s.v. *grâd*, itd.). Suprotno od *Podgrad* javlja se i toponim *Višegrad*. Sveslovenski deminutiv *gradac* (izvedenica na *-ac*), verovatno u feudalnom značenju, raširen je kao toponim i u zemljama gde nema više Slovena (Grčka, Albanija, Nemačka). Na isti način se u ne-slovenskim zemljama očuvalo i **gordъ* u vezi sa pridevima **bělъjъ* i *črньjъ* (upor. IV — Istorijski ’Beli gradovi’; takođe i Csongrád, Mađarska).

¹⁵⁸ Latinski termin *urbs* je, kako misli Budimir (1956, 120), verovatno stranog porekla.

¹⁵⁹ Kod Vuka, međutim, u Crnoj Gori i Hercegovini *palanka* označava ’panduricu’ ili ’stražaru’, koja je, kao i danas, mogla biti samo drvena konstrukcija, upor. Budimir 1956, 119.

¹⁶⁰ ЭССЯ, SP, Skok.

3° prvobitno značenje: 'ograđeno mesto'

Potvrđeno je i u lit. *gařdas* 'obor, ograđeno mesto za stoku': u post-verbalima *ograda* i *zagrada*. Apelativ *grad* u značenju 'ograda' pominju i srpski spomenici iz XIV i XV v, hrvatski iz XVII v. i bugarštice.¹⁶¹ U *Rečniku SANU* naveden je zapis: „Около манастира је камена ограда, која се зове град“ (PCAHY III s.v. *гpàд¹*, Višegradski Stari Vlah). Na Hvaru mikrotoponim *Grōda* se odnosi na „najstariji dio Hvara koji je ograđen srednjovjekovnim zidinama“. U srpsko-hrvatskom folkloru počev od XIV v. javlja se augmentativna izvedenica *gradina* u značenju 'vrt' (RJA III 366, s.v. *gràdina*). Kod Vuka u značenju: 1° 'hortus'; 2° 'ograda' (Рјечник, s.v. *гpàдина*). U srpskohrvatskom homonim *gradina* ('ruševina staroga grada') potiskuje u zaborav drugo značenje 'vrt' (Skok I 603, s.v. *gràd²*). Do danas *gradina* u značenju 'vrt, bašta' živi u bugarskom jeziku, u srpskim dijalektima (PCAHY III 543, s.v. *гpàдина*) i u srpskoj i hrvatskoj mikrotoponimiji.¹⁶²

4.1. Denotat 'grad' — opšti deo

Uopšte se ne može istražiti koliko su gradovi kao pojava stari, na Balkanu ili bilo gde u starom svetu (za novi se ne može ni toliko reći). Čak i najstariji pisani spomenici kojima čovečanstvo raspolaže (npr. sumersko-vavilonski spev *Enuma eliš*) govore da je grad (Eridu) spušten (iz božanske ruke) sa neba kad i kraljevska vlast i zigurat (sveštenička služba). Nauka, začudo, vrlo malo dovodi u pitanje ovaj epski iskaz jer pokazuje da stari gradovi (kao i stara svetišta) imaju izrazitu tendenciju nagomilavanja, odnosno podizanja uvek na istom mestu, što čini da se njihova istorija najčešće iščitava vertikalno. Osim toga, grad je uvek bio (i ostao) prvorazredni politički pojam, ideološki iskaz i slika moći, što je — naravno — najčešće

¹⁶¹ Sledeći primeri iz starijih književnosti i bugarštice uzeti su iz RJA (III 362, s.v. *gràd*): „Създахъ ригьъ великъ и тврдьъ съ градомъ около“ *Monumenta Serbica* XIV v.; „Gde se gradъ oboritъ ili kula, da ga naprave graždane“ *Душанов законик* XIV v.; „Zadru grada dil razbiše“, XVII v.; *Da smo grada Dubrovnika drugijem gradim ogradili* Bogišić 1878, 223.

¹⁶² Upor. *Gradina*, nekoliko oranica i livada ima to ime (Bunjevački Hrvati, Mandić 2001, 104, 139, 145); *Гpàдина*, livade i pašnjaci i šume, kao i sa prisvojnim pridevima — *Гpàдине Реџемајтовића*, *Гpàдине Турковића* — u značenju 'livade i šume navedenih vlasnika' (Prokletije, Цоговић 1983, 52); takođe *Милошева гpàдина*, *Ђевојачка гpàдина*, *Лисичја гpàдина*, *Зечарева гpàдина* itd. (okolina Trebinja, Ђурић 1985); *Гpàдина*, 'njive i šljivici' u Juhoru (okolina Jagodine, Радић 1986/1, 517); *Гpàдац*, 'njive i zabrani' (okolina Jagodine, Радић 1986/2, 571); *Гpàдина*, 'bašte i njive' (okolina Sokobanja, Вукадиновић 1990, 386); *Гpàдине*, *Гpàдина*, *Гpàдинишће*, *Гpàдинка*, nazivi njiva, bašti i voćnjaka (okolina Bele Palanke, Ђурић 1997, 78, 120).

dovodilo do katastrofalnih uništavanja i izoravanja gradova, i onemogućivši lako praćenje njihove kontinuirane istorije. Balkan, kao geografsko-politički prostor mnogih starih društava, nije izostao iz ove priče; sva do sada poznata istorija starih i srednjovekovnih evropskih gradova može se primeniti i na njega, a u mnogome se čak mora i oblikovati prema njemu jer su upravo tu nastajala čuda od gradova kakav je bio Konstantinopolis, na primer, da ne pominjemo grčke i rimske gradove pre njega.

Nastanak, poreklo i razvoj gradova na Balkanu obično se vezuju za tri osnovna gradska tipa: grčki, trački i kelto-romanski. Razvoj najranijeg grčkog tipa prati se od bronzanog doba (kompleksi palata mikenskog tipa sa „kiklopskim“ zidinama — sredina drugog milenijuma p.n.e.), preko gvozdenog doba (plemenska i feudalna utvrđenja posle 1200. ili 1100. p.n.e.), do klasičnog grada kao stalnog naselja sa agorom i akropolisom okruženim odbrambenim zidinama.¹⁶³ Nasuprot tome, trački gradovi su se razvili iz seoskih utvrđenja, trgovišta i utvrđenih plemenskih mesta, da bi se tokom IV veka pre n.e. razvili u utvrđene trgove. Treći tip — keltski — do IV veka pre n.e. dostigao je formu utvrđenog plemenskog grada na brdu, a najčešće je podizan duž Dunava i severozapadnog i centralnog Balkana. Ovaj tip grada — na latinskom *oppidum* — raširio se kod Ilira u Dalmaciji, a Sloveni su ga najzad, prodirući na Balkan, nazvali *gradina*.

U srednjem veku, gradovi na Balkanu imaju uglavnom dva dela: utvrđen gornji grad (vizantijski termin *kastron*, lat. *castrum*) sa vojnim, političkim i kulturnim funkcijama, i trgovački donji grad (podgrađe ili trg, kasnije varoš). Slovenski termin *grad* možda je imao značenje srodno *agori* i mogao se prvobitno odnositi na mesto okupljanja za potrebe zaštite i obavljanja verskih rituala. Tek kasnije *grad*, kako primećuje Trajan Stojanović, dobija specifično značenje 'utvrđenje', i još kasnije 'naseljeno mesto', *polis*.¹⁶⁴ Ovakvom mišljenju suprotstavlja se Budimir koji, uostalom kao i Trubačov, smatra da gradska naselja postoje još u praindoevropska vremena, a grčki termin *polis* tumači kao 'ogradom (drvenom ili kamenom) zaštićeno naselje'.¹⁶⁵

¹⁶³ Stoianovich 1970, 84.

¹⁶⁴ Stoianovich 1970, 100. Skrećući pažnju na Tukididovu opasku da „Атињани дандањи своју тврђаву (*akrópolis*) називају *pólis*“ (II 15), Benvenist (Бенвенист 2002, 242) napominje da u grčkom reč *polis* još i u istorijsko doba čuva svoje praiorijsko značenje 'utvrda, citadela', sudeći po podudarnicama: ved. *pūr-* ('tvrđava'), lit. *pilis* ('Burg, utvrđen zamak'). U pitanju je, dakle, stari indoevropski termin koji je u grčkom — i samo tu — poprimio značenje 'grad', a zatim 'država'.

¹⁶⁵ Grčki termin *polis* Budimir dovodi u vezu sa grupom sh. *plot*, gr. *diploús* 'dvostruk', nem. *falten* 'saviti' i svodi ih na leksički minimum ie. *(s)pel/r 'omotati, obaviti'. Su-

Budući da još od praindoevropskih vremena imaju termin za naselja gradskog tipa, Sloveni su morali imati i prateću logističku strukturu sa takođe razvijenom terminologijom. Sa dolaskom na Balkan, u susretu sa grčkim i rimskim nasleđem i superiornom, vizantijskom kulturom, ona se morala bitno promeniti i prilagoditi zatečenom stanju, što svakako ne olakšava rekonstrukciju osnovnog graditeljskog modela ponetog iz prapostojbine. Uz to, i izvori o Slovenima (koji se pominju najčešće u obliku *Sklaveni*) i njihovoj graditeljskoj praksi oskudni su i nepouzdati, budući da su uglavnom delo pripadnika neprijateljskog ili inoernog naroda/grupe. Jedna od zabluda ovog tipa je izveštaj gotskog istoričara Jordana (*Getica*, VI v.) po kome „Sklaveni ... umesto gradova imaju blato i šume“.¹⁶⁶ Međutim, zapisi arapskog putopisca Ibrahima ibn-Jakuba (*Zapisi o Slovenima*, druga polovina X v.) ne samo da svedoče o postojanju slovenskih gradova kao trgovačko-zanatskih centara, već — opisujući način na koji Sloveni biraju mesto za grad — stavljaju i Jordanov iskaz u pravi kontekst:

Sloveni na taj način prave veći deo svojih gradova. Oni odlaze u šumu koja obiluje vodama i rastinjem; tamo ocrtaju kružnu ili četvorougonaonu površ u zavisnosti od toga koju vrstu i kakvu osnovu žele za grad; kopaju kružni rov i od izrovane zemlje, utvrdivši je daskama, prave bedem, dovodeći ga do željene visine. U njemu prave vrata na onoj strani koju sami biraju; ka vratima vodi mostić [rus. *номост*] od brvana.¹⁶⁷

Osim toga, i arheološki nalazi potvrđuju da su rana slovenska „protogradska“ naselja bila policentrična (grad sa podgrađem), kako je opisano i u diskusiji opšteg slučaja nešto ranije.¹⁶⁸ Tome treba dodati i

protro Mejeu i Benvenistu, prema kojima je *polis* značio 'tvrđava', Budimir (1956, 117–118) tvrdi da je prvobitno značenje bilo 'gradsko naselje' tj. 'ogradom zaštićeno naselje'. I Trubačov nalazi da ovi nazivi predstavljaju regionalnu indoevropsku grupu naziva za 'grad', koja ima sličan semantički znak kao i već spomenuta grupa ie. **ghordh-/*ĝhordh-*, samo ne ograde nego nasipa (Трубачев 2003, 215). Ovime se 'ograđeno mesto' bliže locira „na vodi“ ili uz nju.

¹⁶⁶ Navod prema ruskom prevodu, upor. Королук 1973, 197. Taj zapis je s početka nekritički prihvaćen u slavistici, pa se tvrdilo kako su Sloveni još u prvoj polovini šestog veka bili zemljoradnici koji su živeli u rodovskom uređenju, u šumama. Karoljuk (Королук 1973, 198) je skrenuo pažnju na „vizantijsku vizuru“ gotskog istoričara, i ukazao na brojne arheološke i etimološke nalaze koji govore u prilog postojanju utvrđenja već u VI v., sa jasnim tragovima zanimanja stanovništva zanatima. O tome još i Седов 1981.

¹⁶⁷ Zapis je preuzet iz *Monumenta Poloniae historica*, Nova series, Kraków, 1946; citirano prema ruskom izvoru Королук 1973, 198–199.

¹⁶⁸ Na to, pored ostalog, ukazuju onomastički podaci o nekoliko naziva istog grada kao i arheološka nalazišta (primer Kijeva — **Кыjevъ / *sъvodъ*), upor. Трубачев 2003, 53. Tako i Loma o praslovenskom imenu *Višegrad* zaključuje: „**vyše-gordъ* изворно значи

poljsku potvrdu *miasto* — *gród* paralelnu srpskom i hrvatskom (a zapravo opštestbalkanskom paru) *varoš* — *grad* (Трубачев 2003, 53, 216), čime se slovenski model podizanja gradova konačno uklapa u opšti evropski.

4.2. Denotat 'grad' — folklor

Sve ovo morao je imati na umu i Aleksandar Loma pri pokušaju rekonstrukcije prvobitne slike grada u staroj slovenskoj mitologiji i u srpskom folkloru, posebno u obrednom i epskom (Лома 2002). Ovom poslu Loma je prišao preko analize motiva vile u nebeskom gradu (negde zamenjene drugim ženskim likovima, npr. Bogorodicom, devojkom,¹⁶⁹ itd.). Među pesmama koje se time bave, izdvajaju se kao najzanimljiviji dva tipa sižea:

I siže

Vila (jedna ili više) zida grad od junačkih i konjskih kostiju, a kad joj „ponestane građe“, nastoji da izazove sukob u kojem bi izginulo mnogo ljudi i konja; u ovom modelu Loma prepoznaje simboličnu predstavu nebeskog boravišta palih ratnika, sa vilama kao stanarkama i graditeljicama zagrobnog sveta (upor. varijante u Лома 2002, 139 i Krstić 1984, 10).¹⁷⁰ U makedonskom folkloru sa izgradnjom fantastičnog grada povezuje se samovila (PMHP I 410, s.v. *град*).¹⁷¹

Paralele ovom sižeu nađene su u tekstovima o indoarijskim apsarama kao nebeskim suprugama junaka dospelih u „Indrin svet“ i nordijskim valkirama kao družbenicama poginulih boraca u Odinovoj Valhali.

¹⁶⁹ тврђава смештена на реци више тј. узводно од главног утврђења, града једне области“ (Лома 2003/3, 536); o gradu *Вышьгородъ* kao „satelitu“ Kijeva, upor. Трубачев 2003, 388. Za Ruse je na primeru Novgoroda potvrđen i model formiranja grada aglomeracijom (upor. Dejevsky 1977), tj. postepenim spajanjem više sličnih sela (npr. ribarskih) na istoj obali reke.

¹⁶⁹ U jednoj koledarskoj pesmi iz Svilajнца (Srbija) osoba koja gradi „lebdeći“ grad nazvana je folklornim imenom *Tanka Janka*: *Танка Јанка / Град градила / ни на земљу / ни на небу / њек на оне / облачине / у њему се / зайварала* (Милицављевић 1869, 60–62).

¹⁷⁰ Лома 2002 navodi varijante iz Шаулић I 4, 200°; МН V 1, 38°; Вук V 252°; Петрановић III 53°; varijante navodi i Krstić 1984. I *grad* se može uporediti i/ili zameniti leksemom *obgrada*, naročito za krug oko Meseca gde sede svi sveci na čelu sa Sv. Piјjom (upor. Лома 2002, 139). Loma ovde navodi mitološku pesmu iz južne Srbije (Кићине песме I 73). U folkloru ovaj motiv više vuče na funkciju nego na oblik: drugi termin za ovu obgradu jeste *struga Jovanova*, čime se krug dovodi u vezu sa torom, a naglašava se funkcija propusnosti kapije/vrata (= *struga*). Na taj način dobija se slika svetih bića koja čuvaju granicu između dva sveta i — prikladno — borave u pograničnoj zoni.

¹⁷¹ *Самовила град градила, / сè Солуна заградила: / колје клала сè ергени, / сè ергени изобрани, / њрејлеји клала сè девојки изобрани* (PMHP I 410, s.v. *град*).

Nemačka *Walhalla* (stnord. *Valholl* 'dvorana mrtvac'), nalazi se u Asgardu (stisl. *As-garðr*, božanskom 'gradu Asa/Aza'). Stara nordijska reč *garðr* — etimološki isto što i *grad* — kada se primeni na nebesko boravište ratnika, kod Germana i Slovena može se prihvatiti kao zajedničko nasleđe epskog jezika. Reč stisl. *áss* (mn. *æsir*) prvobitno je označavala duše pokojnika poštovane kao bića niže mitologije (vazdušni dusi), da bi sa rastućim kultom Odina Azi postali (uz Vane) glavni božanski rod nordijskih mitova.

II siže

Grad koji vila gradi u oblacima ima troja vrata (mitološke pesme, Лома 2002, 144).¹⁷²

Paralelu za ovaj siže Loma nalazi u istorijskim izvorima o paganskim hramovima pribaltičkih Slovena koji su verovatno bili tako građeni da bi dočarali nebesko stanište bogova. Titmar oko 1000. opisuje svetilište Radogosta–Svarožića na području plemena Retrana i

говори о граду (*urbs*) усред велике посвећене шуме, у којем се налази само храм (*fanum*) вешто саграђен од дрвета на темељима од рогова разних животиња; под градом треба разумети (такође дрвено?) утврђење, јер Титмар каже за њега да је тророг и да има троја врата (*tricornis ac tres in se continens portas*), од којих су двоја лако приступачна посетиоцима, а трећа, најмања, од истока, излазе на стазу ка мору које се налази у близини и веома страшно изгледа (*tramutem ad mare iuxta positum et visu nimis horribile monstrat*). По Адаму Бременском, који пише почетком последње четврти XI века, град (*civitas*) Ретра има девет врата (или делова, пошто један рукопис има *partes* уместо *portas*), а са свих страна га окружује дубоко језеро (*undique lacu profundo inclusa*), преко којег један једини дрвени мост омогућује приступ онима који долазе да приносе жртве идолима или да добију одговоре пророчишта; то језеро Адам пореди са реком Стигом, која у грчкој митологији одваја овај свет од царства мртвих. Троја врата су обавезна одлика свих варијаната српске (и јужнословенске) митолошке песме о вили која gradi град у облацима; у некима од њих трећа врата могу, као и у Титмарову опису, бити маркирана на застрашујући или злокобан начин. (Лома 2002, 144–145)

Životinjske kosti u temelju retranskog hrama Loma dovodi u vezu sa Apolonovim žrtvenikom na ostrvu Delu koji je bio podignut od kozjih rogoва. U oba slučaja radi se o kostima životinja prinošenih na žrtvu.

¹⁷² Upor. varijante: Шаулић I 3, 16°; Бован 1975, 140 d.; Мушицки 52°; Вук I 243°; Вук V 177° (Лома 2002, 144–145). Такође и varijante kod Krstić 1984.

4.3. Denotat 'grad' — epika

U epiku je ova slika (grad na ostrvu usred vode i most kao jedina veza sa spoljašnjim svetom) stigla vrlo malo promenjena. Može se naći u pesmama tipa „Jakšićima dvori poharani“ (Vuk II, 97; SANU II, 82; SM 7),¹⁷³ gde grad na ostrvu (bilo u reci, bilo u jezeru) pripada crnom Arapinu, a htonski elementi njegovog značenja naglašeni su preko tri motiva:¹⁷⁴

1) srebrnim mostom — preko kojeg se dolazi u grad i odlazi iz njega (paralela u Vukovoj pripovesti „Očina zakletva“)

2) vodom Stupnicom (varijantno — studenim jezerom) — preko koje vodi most. Ona „nije zdrava za junake“, a na kraju pesme dobija crnu žrtvu (Arapovo dete tj. *Arapinče crno*), i

3) obrnutim ponašanjem — (žena služi vino *gologlava kao muška glava*;¹⁷⁵ na ulici „daje vodu iz ruke“ za zdravlje svoje odsutne žive braće).

U sve tri pesme sestra Jakšića je silom odvedena u „zemlju Arapsku“ kojom vlada „crni Arapin“,¹⁷⁶ u folkloru izosemičan sa troglavim i drugim demonskim bićima, usled čega se ovo htonsko svojstvo prenosi i na njegovo stanište. Onako isto kako su narodi klasične starine držali da se donji svet od gornjeg odvaja Stiksom/Stigom, rekomb mrtvih, tako je i Arapinov demonski svet odvojen Stupnicom od svega ostalog. Ime *Stupnica* moglo je biti izvedeno iz *stupati* (poreklo zajedničko i apelativu *stepenica*)¹⁷⁷ i *ustupiti*, kako se u magijskom govoru i zadržalo kroz bajalički uzvik („Stu!“, „Ustu!“) kojim se tera nečista sila. Voda reke Stupnice (isto kao i studenog jezera u varijanti SM 7) „nije zdrava za junake“ (*Možemo ti vode zavatiti, / Ali nije zdrava po junake*, Vuk II, 97: 57, 58. — *Ova voda nije za junake, / Nego truže konje i junake*, SM 7: 163,164), kao što se i za Stiks u starini verovalo da u svom nadzemnom toku kroz Arkadiju ubija svakoga i uništava sve osim konjskog kopita.¹⁷⁸ Iako se njena epska slika

¹⁷³ Ovde su naznačene samo pesme iz ekscerpiranog korpusa. Varijanata, naravno, ima još: Vuk II 94, Bogišić 43, 45, Šaulić I 1, 32 — posebno upečatljiva slika grada Čiplaka na ostrvu — Лома 2002, 60–70.

¹⁷⁴ Analiza pesama u Детелић 1992; još i Лома 2002, 59–71.

¹⁷⁵ *Ali veli Delijakšić Mitre: / „Oj, Boga vi, robinje devojke, / A đe vi je Jašarova Jela?“ / Odgovara tridest robinjica: / „O, Boga nam, neznana delija, / Eno ti je u bijelu dvoru / Ђe Jašaru služi vino ladno, / Gologlava kao muška glava!“* (SANU II 82, 69–76).

¹⁷⁶ U SM 7 otmičar je Jašar Hasan-aga, ali je zemlja takođe Arapska.

¹⁷⁷ РСМ с.в. сѣу, сѣуѣница. O vodi Stupnici i srebrnom mostu upor. takođe Чајкановић 1994/2, 516–518.

¹⁷⁸ „Та вода носи смрт и човеку и сваком живом створу. Прича се да је једном донела смрт и козама, које су прве пиле воду. Касније се сазнало и за друга чудна

na ovaj način širi do mitskih razmera, pogranična voda Stupnica po funkciji ipak nije ni jača ni slabija zaštita od one koju svetu živih pruža svaki, i najmanji potok oko groblja, sa jedinom svrhom da zadržava duše na strani njihovog večnog boravišta. Voda Stupnica čini to isto kada, na kraju pesme, prima crnu žrtvu (*Arapinče crno*), a ljude iz „belog“ sveta — Mitra i Jelu Jakšiće — pušta iz Arapinove zemlje neozleđene:

<p>A kad dođe na vodu Stupnicu, Al' procvili Arapinče crno, Onda veli Jakšić Dimitrija: „Daj mi, sejo, Arapinče crno, „Hoće njega ujak zabaviti.“ Ona dade Arapinče crno, Uze njega Jakšić Dimitrije,</p>	<p>Rastavi mu glavu i ramena, Pa ga baci u vodu Stupnicu, ----- Od zla roda nek nema poroda, Od zla pseta nek nema šteneta. (Vuk II, 97:150–169)</p>
---	--

Ovaj žrtvoprimalački lik vode sa aktivnim htonskim svojstvima dovodi se u ravnotežu jednom drugom, žrtvenom vodom, koju sestra Jakšića, po ulicama Arapinovog grada, deli putnicima „za zdravlje“ odsutne braće:

<p>Kogod putem kroz čaršiju prođe, Ona nosi studenu vodicu, Ona poji po putu putnike, A za zdravlje dvaju braće svoje (Vuk II, 97: 70–73).</p> <p>Ima u nas u gradu gospoja Koja čini mloge zadužbine, Mukte poji konje i junake,</p>	<p>Mukte piju, ništa ne plaćaju, No za zdravlje braći namjenjuje; Kaže ima na svom vilajetu, Ona ima dva rođena brata: Jakšić Mitra i Jakšić Šćepana. Kad Biograd Turci porobiše Nju zarobi aga Hasan-aga, I uze je sebi za ljubovcu. (SM 7:181–191)</p>
---	--

„Zadužbine“ sestre Jakšićeve — voda koja se daje „iz ruke“ i namenjuje „za zdravlje“ — lako se prepoznaju u jednom drugom davanju, u obredno-običajnom kompleksu poznatom kao „izlivanje vode za mrtve“. Obredi koji čine ovaj kompleks sreću se na celoj slovenskoj teritoriji, veoma su brojni i ulaze u sastav pogrebnih rituala, kao i svih rituala koji se vezuju za pomen mrtvih.¹⁷⁹

својства која има та вода. Јер стакло, кристал, посуђе од муре и друге ствари које људи праве од камена и грнчарију, све то Стиксва вода ломи, а предмете од рога и кости, па гвожђе и бронзу, затим олово, калај, сребро и јантар та вода изједа. Злату се догађа исто што и свим металима /.../. И доиста Стиксва вода не може да нашкоди само коњском копиту, јер, усута у копито, остаје у њему и не може да га уништи.“ (Паусанија 1994: VIII, 18:149, 150)

¹⁷⁹ Voda se izliva od časa smrti nadalje, tokom pogreba i zatim pri svakom odlasku na groblje ili pri davanju pomena: izliva se sva voda koja se zatekla u kući gde je neko umro,

Davanje vode za mrtve posebno je složen obred u oblastima koje zajedno naseljavaju Vlasi, Rumuni i Srbi (istočna Srbija, Pomoravlje i južni Banat). Zabeleženi prvo na Homolju,¹⁸⁰ a kasnije i u drugim oblastima koje se dodiruju sa Vlasima, „izlivanje vode o Velikom Četvrtku“ i „davanje iz ruke“ naročito su zapali za oko Veselinu Čajkanoviću čiji precizan i opširan pregled kulturnih radnji vezanih za njih još uvek nema premca:

Свака жена којој је умро ма ко из куће или фамилије, спреми три, пет или седам корена жутог кукуруза, неколико колачића од пшеничног брашна, онолико воштаних свећица колико има гробова у породици, једну букову дашчицу направљену на Светог Јована, и бучина жара у кадионици. Кукурузи и колачићи спреме се још пре зоре, метну, заједно са свећама, у „једноданку“ котарицу (котарицу што је за дан исплетена), и носе се на реку или поток. Чим која жена дође на реку, прекрсти се, обрнута истоку, и тражи по води белутке, који морају бити бели, округли, и велики као јаја од пловака и гусака, а на броју да су пет, седам, или тринаест. /.../ После овога *пушта воду* за душу мртвима, тј. напуни врг водом, сипа воду преко крпе и белутака, и говори у себи: „Да се види на оном свету мом Јовану, Милисаву, Павлу, Лазару“ (или већ како се буду звали њени мртви)! Сваком покојнику даје се за душу по три врга. Кад ово сврши, прекрсти се и поново пушта воду сунцу, месецу и осталим небеским телима, „да би Бог подарио здравље свима што су у животу“. Затим, као оно на гробљу, даје из руку осталим женама корење и колачиће, опет за душу умрлих. Пошто сврши давање из руку, жар проспе, а кадионицу или разбије о један белутак, или је метне у ракле којега дрвета крај реке, па се прекрсти и врати кући. Уз пут даје из руку сваком кога сретне или стигне. Што преостане, подели код куће деци; деца морају свој део појести у кући, а никако ван ње. Које се дете случајно измакне напоље, верују да ће се идућег Великог четвртка и њему пуштати вода. (Чайкановић 1994/1, 330–331)

pa i u kućama u susedstvu i u kućama pored kojih prolazi sprovod; proliva se voda za kovčegom i sprovodom, grob se preliava vodom neposredno po sahrani, a zatim ili u posebne dane (prvih 40 dana, treći, osmi, deveti dan po pogrebu, itd. ili na zadušnice) ili pak svaki put kada se izađe na groblje; voda se deli mrtvome često direktno izlivanjem na grob ili pored krstače na grobu; na daći se sipa malo vode pod sto, itd. (Mencej 1997, 110–120). U južnom Banatu, i u selima Srpska Crnja i Radojevo u severnom Banatu, poznat je običaj donošenja vode sa izvora/bunara po smrti pokojnika i izlivanja određenog broja posuda vode za pokojnika (Bosiћ 1985, 92). U sokobanjskom kraju „rodbina umrlog svakog jutra do 40 dana dužna /je/ da krčag koji se nalazi na grobu puni svežom vodom, a o podušjima specijalno se preko groba 'deli' voda, dok je u prošlosti bilo uobičajeno da rodbina i po saborima deli vodu ljudima za 'dušu umrloga'. Prelivanje groba vodom i tamo je obavezan ritual“ (Antonijević 1966, 394).

¹⁸⁰ Милосављевић 1913, 240.

Prvi deo ovog obreda (ovde dat skraćeno)¹⁸¹ pokazuje izrazite vlaške karakteristike. Drugi njegov deo, međutim, sastoji se od radnji koje se smatraju univerzalnim u kultu mrtvih i zapravo se ponavljaju (uz varijacije i manje izmene) prilikom svakih zadušnica. Ono na šta treba posebno ukazati, jeste vrsta kompatibilnosti žrtvoprimalaca i namenjivanja: mrtvima (poimence) za pokoj duše, i nebeskim „svetlilima“ — a ne konkretnim živim članovima porodice — za zdravlje živih. „Davanje iz ruku“ — na putu namernicima i u kući deci — takođe je namenjeno mrtvima jer je žrtva levanica (voda) do toga časa već potrošena. Iz ovog ugla gledano, „pomešano“ ponašanje sestre braće Jakšića („davanje vode iz ruke“ na putu i za zdravlje živih poimence) može se objasniti samo ako se njeno okruženje shvati kao svet mrtvih (tj. onaj, drugi, donji itd. svet) u kome se sistem osnovnih vrednosti gradi prema obrnutim predznacima.¹⁸²

Najizrazitije htonsko obeležje u slici toga sveta nosi srebrni most kojim se do njega stiže, uz kombinaciju drugih metala — zlata, bakra, medi, gvožđa — od kojih su sačinjeni neki elementi toga sveta:¹⁸³

„Lako mu je poznavati dvore,
Velike ćeš dvore ugledati,
Pokrivene *limom* i *đumišem*,
Okolo dvora *bakrena* avlija,

„Grad je velik, a kuća je mlogo,
otkud ću mu pogoditi dvore?“
„Lahko“, reku, „dragi pobratime!
U gradu su najviši dvorovi,

¹⁸¹ Izostavljeni deo glasi: „Како који камен нађе и издигне из воде, она се прекрсти, пољуби га, и метне поред себе на десну страну. Затим се поново прекрсти, потопа у воду крпу платна, и по њој поређа белутке, и то најпре највећи, и после редом, све мањи и мањи, па онда речно корито испод крпе прочисти од лома, лишћа и камена, да би вода брже и правилније текла. После овога метне на обалу букову дашчицу, и за њу залепи свеће. Свака свећица мора се запалити само на распиреном жару, а нипошто једна од друге. Сад метне грумен тамјана, нешто босиљка и чубра на онај жар, и трипут окади свеће, врг, колачиће, корење и ону воду.“ Чајкановић 1994/1, 330.

¹⁸² Zakon obrnutog ponašanja u donjem svetu, u srednjem veku poznat kao *jus talionis*, prvobitno se vezivao za princip određivanja kazne grešnicima po načelu odmazde: ko je za života druge mučio — biće mučen istim mukama (ko je šibao — biće šiban, ubicu će ubijati, nasilnika silovati, itd.). U svom daljem razvoju ova ideja sve više podrazumeva princip uravnoteženosti čovekovih plus i minus faza (ko je bio bogat — biće siromah, vladar — rob, gospodar — sluga i sl.), da bi se na kraju proširila i na sve pojavne oblike sveta živih koji se mogu ponoviti u svetu mrtvih sa obrnutim predznakom: ako se u gornjem svetu voda iz ruke daje za mrtve, u donjem će se davati za žive; ako žena plemenita roda treba da ide pokrivene glave među živima, među mrtvima to više nema značaja, i sl.

¹⁸³ O metalima upor. Иванов 1983.

Pred kapijom *srebrna* ćuprija
 To su dvori age Arap-age“
 (Vuk II, 97:62–66)
 Dvori su mu *šikom* šikovati!“¹⁸⁴
 (SANU II, 82:81,82)

„A na dvorim’ od *zlata* jabuka,
 I na vratim’ dvije halke zlatne,
 Vladaoc je od sve naše zemlje.“
 (SM 7:195–01)

U folkloru, naročito u pripovetkama — još jednom epskom žanru, metalni se po pravilu vezuju za onaj svet: od srebra su haljine žena koje igraju kolo u donjem svetu u jami („Kravarić Marko“),¹⁸⁵ srebrni su (jednom, a drugi put zlatni) uzda, sedlo i potkovice crnog konja u kojeg se pretvara zmaj („Ognjevit čovek i careva kći“),¹⁸⁶ srebrna je preko reke razapeta tanka žica koja vodi u raj („Ko je najsrećniji na svijetu“)¹⁸⁷, srebrni i zlatni su veliki dvor i oko njega avlija,¹⁸⁸ od bronze (medi) je gumno na kome igraju veštice, srebrne su „lotre“ za koje vezuju svoju jahaću marvu, a od zlata brnjice koje stavljaju u jaslje („Vještica III“)¹⁸⁹ i tako dalje.

Srebrni most koji vodi na onaj svet,¹⁹⁰ uz opis neobičnih prizora koji se tamo mogu videti, izričito se pominje kao glavni motiv Vukove pripovetke „Očina zakletva“.¹⁹¹ Vodeći zetovog konja na pašu, najmlađi šurak prelazi preko izuzetno lepog srebrnog mosta i — kako napreduje — uočava razne, teško objašnjive prizore. Na povratku u zetovu kuću, najmlađi šurak daje račun o onome što je video i dobija objašnjenje za svaku stavku posebno:

На среди под ћупријом видео сам велики казан где кључа, и у њему главе мртвачке а одозго их орлови чупају.“ На то зет рече: „Онака је вечна мука на ономе свету. Шта си још видео?“ Шура настави даље: „Видео сам село све весело.“ Зет му на то рече: „Оно су људи Богу по вољи; свакога радо дочекају и угосте и сиромаша не терају празна испред својих кућа. Казуј шта си још видео.“ А шура му даље каже: „Видео сам на путу две кучке где се једнако кољу.“ Зет на то: „Оно су две јетрве. Шта си још видео?“ Шура одговори: „Видео сам друго село и у њему све невесело.“ Старац му рече: „Онде нема никакве правде и никакве слоге нити знаду за Бога. Шта си још видео?“ Шура одговори: „Видео сам два брава где се једнако косе.“ На то зет: „Оно

¹⁸⁴ *Šik* ’zlato’.

¹⁸⁵ Чајкановић 1927, 21.

¹⁸⁶ Isto, 34, 35.

¹⁸⁷ Isto, 407.

¹⁸⁸ Isto.

¹⁸⁹ Isto, 417.

¹⁹⁰ Posebno o mostu koji vodi na drugi svet, kao o univerzalnoj mitskoj predstavi Лома 2003/1, 131–133.

¹⁹¹ Вук прип., 17/102–104.

су браћа која се добро не живе. Казуј шта си још видео.“ Шура му рече: „Видео сам прекрасну ливаду. Онде бих ти стајао три дана да се оне красоте нагледам.“ На то зет рече: „Онаки је рај онога света; али је тешко до њега доћи.¹⁹²

Оваква, изузетно архаична раздеоба светова (са првобитном применом принципа *jus talionis* и где су праведници и грешници у истој равни, раздвојени растојањем које се мери људским ходом), јавља се и у епским песмама са религиозним мотивима, какве су „Kako je u raju i paklu“, „Majka svetoga Petra“, „Od raja devojka“ (MH I, 18–23), „Ognjena Marija u paklu“ (Vuk II, 4), „Grješna duša“ (SANU II, 1) и сл.¹⁹³ Међутим, у песмама о pohari Jakšićevih dvora srebrni most vodi у једнозначни (nestratifikovani) htonski svet и зато у njemu нема идилних rajskih livada. Osnovne informacije које су послужиле да се слика о njemu формира према епским потребима могле су променити и предзнаке и опште особине, али су верно и кроз зачуђујуће дуго време претеле njegovu osnovnu strukturu: кружно оградено место (град, можда — обграда?) у виду ostrva на некој води (reci или jezeru — moru?)¹⁹⁴, са mostom као једином везом са копном. Далјим свођењем преживелих информација добија се важан податак да у njemu живи људи (из *belog sveta*) не бораве по својој волји и стално, да је место за njih tabuisano (sakralno?) и да је богато опремљено племенитим металима. Kada би се извукao из епског контекста, ovaj kratak pregled mogao би zavarati pažnju и проћи као opis Retre, да само нема податка о belim temeljima од kostiju zabeleženog код Adama Bremenskog.

Ni bele kosti, међутим, nisu izostale из епике.¹⁹⁵ Vilinski „koštani grad“ (Lomin сиже I раније у овом раду) јавља се и у овом корпусу на почетку песме Vuk VII, 47:

Grad gradila prebijela vila	No bijelom kosti од junaka,
Ni на nebo ни на земљу crnu,	Od junaka и од konja vrana,
No од jele до zelene jele,	Evo joj је preminula грађа
Ne гради га klakom и kamenjem,	Do pendžera и prvog tavana

¹⁹² Isto, 103, 104.

¹⁹³ Детелић 1992.

¹⁹⁴ Ovo је, uostalom, општа crta folklorne predstave о lokaciji „onog“ sveta: „Идући тако дође до једног великог мора, које одваја ovaj svijet од onoga“ („Pepelko“, Чајкановић 1927, 132). Tu dolazi и „velika voda“ која одваја земљу zdravih од земље gubavih у приči „Zlatna lađa“ (Чајкановић 1927), или brazda која дели zaborav од сећања у другом свету на ostrvu („Petar bega од smrti“, Лакићевић 1986) и сл. Више о poetici granice у usmenoj prozi Детелић 1989.

¹⁹⁵ Више о kostima у еписи Детелић 1997.

Tad se vila na nevolji nađe,
 Te mi piše listak knjige tanke
 U Perastu Bajju Pivljaninu:
 „Čuješ, Bajjo, moj sivi sokole,
 „Jesi l' čuo, ali ti ko kazo,
 „Da ja vila građevinu gradim,
 „Ema mi je prekinuta građa
 „Do pendžera i prvog tavana,
 „Premanjka mi kosti junačkije.
 „No okupi tvoju četju, Bajjo,
 „Ajde s njima u planinu, pobre,
 „Ne bi li ti Bog i sreća dala,
 „Da bi mene nabavio građe.“
 „Kada Bajju sitna knjiga dođe,
 I kad vide što mu sitna piše,

Onu čita, brže drugu piše,
 Odašla je u planini vili:
 „Čuješ li me, posestrimo vilo,
 „Ne mogu ti nabaviti građe,
 „Nego ćeš me malo pričekati
 „Do vesela danka Đurđevoga,
 „Kad se gora izodi je listom,
 „A rudina travom i cvijetom,
 „Kad okopni snijeg u vrhove,
 „Kad presahne voda u lugove,
 „Ženiće se Ale od Novoga,
 „S milom ćercom paše od Čengića,
 „Tadar ću ti građe nabaviti“
 (1–36).

I za ovu gradnju može se naći paralela u bajkama koje više puta pominju „čardak ni na nebu ni na zemlji“ kao boravište natprirodnih, čudesnih ili demonskih bića (obično zmajeva, jednog ili više) i odgovarajućeg blaga ili dragocenosti (ukradena princeza, zagonetne devojkice sa kvočkama i pilićima od zlata, čarobni konji). Iako se ne nalazi ni pod zemljom ni na njoj (kao što je uobičajeno za ne-ljudska staništa), on svejedno ima htonska svojstva (metali — plemeniti i crni, obilje, nepristupačnost, htonske životinje) i junak nikad ne ostaje u njemu duže nego što mora (ne bira ga za stalno boravište kad ubije prvobitnog vlasnika iako nema sumnje da nijedan drugi dom ne može biti tako lep i bogat kao taj).

Jasni tragovi veze između vile i belog grada kao boravišta mrtvih u kulturnom smislu, a ne samo kao građevine sa temeljima od njihovih kostiju, nisu se — međutim — održali u glomaznim epskim žanrovima, već u kratkim folklornim formama, npr. u zagonetkama.¹⁹⁶ U njima se motiv „čekanja sinova“ (kad kvočka leži na jajima) da „dođu iz mrtvih“ (= da se izlegu) može vezati alternativno za vilu,¹⁹⁷ majku,¹⁹⁸ gospu,¹⁹⁹ (pticu)

¹⁹⁶ Autorke koriste priliku da se zahvale Biljani Sikimić za korpus zagonetaka, koji im je ljubazno ustupila.

¹⁹⁷ *Sedi vila višje vira, / čeka sinova / iz belih gradova* (kvočka na jajima — Novačković 1877:87); *Sidi vila na verh dila / i izgleda sinovah iz bilih gradovah* (kvočka — Plić 1846, 230); *Sjedi vila višje vira, / čeka duša s onog svieta* (kvočka na jajima — Vuković 1890, 72); *Sjedi vila na sred vira, / čeka sinova iz bielih gradova* (Isto).

¹⁹⁸ *Majka čeka sinova iz mrtvih gradova* (pilići i kvočka — Mirčković 1887, 108); *Sjedi maja na vrh gaja, / čeka sinova iz bijelih gradova* (kvočka — Biljan 1911, 150); *Sjedi maja na domaji / i očekuje svojih sinova / iz bielih gradova* (guska, kad sjedi na jajih i očekuje guščiće — Vuković 1890, 72).

¹⁹⁹ *Sedi gosja vrz arđove, / čeka sinove iz bele gradove* (kvočka na jajima — Kostić 1930, 136); *Sjedi gospa na bielomu gradu / i čeka mrtvih sinova* (Vuković 1890, 72).

vugu²⁰⁰ ili snašu,²⁰¹ ali se jaje kodira i kao beli/mrtvi grad sa onog sveta, iz kojeg dolaze mrtvi sinovi/duše.²⁰² U svim ovim slučajevima belo se asocira sa svetom mrtvih preko svojstava jajetove ljuske (da nema boju — tj. da je bela, i da podseća na kamen — tj. da ne pokazuje znake života). Karakteristično je, međutim, da vila nije ni tvorac ni vlasnik toga grada, čija mitska obeležja (istovremeno i kao izvora života i kao utočišta mrtvih) daleko prevazilaze skromnu formu ovog arhaičnog žanra.²⁰³ U ruskim basnama u centru sakralnog prostora ka kome se subjekat (bolesnik) kreće nalazi se voda (ocean ili more) i usred nje „beli kamen“ (*бел Алатр камень, белый Латырь камень, гора белокаменна*, itd., upor. Топоров 2004).

Isto tako arhaičan — a, možda, kroz prostor i vreme silom otrgnut iz zajedničke celine — javlja se u epici još jedan opis vilinskog boravišta, ovog puta na plovećem ostrvu u gorskom jezeru:

U gori je zeleno jezero,
Onđe ćeš se ladne napit vode.
Al se čuvaj zamutit jezero;
Na njem spava brodarica vila,
Ostrvac joj po jezeru plovi.

Žlje junaku, koji je probudi
I koji joj zamuti jezerce,
Jer uzima tešku brodarinu:
Od junaka obe oči crne,
A od konja sve četiri noge.
(MH II, 2:14–23)

Nešto kasnija (u istoj pesmi) slika vile kao razljućenog šumskog božanstva

Pisnu kleta kao guja ljuta.
Dopaše joj naprsnice zmiје,
Dopadoše i zviјerad gorska.
Sedmaka je posjela jelena,

Jednom ga je zmiјom zauzdala,
A od dvije dizgen načinila,
Četvrtom ga po rebrima šiba.
(MH II, 2:34–40)

ne ostavlja nikakvog mesta sumnji da boravište takvog bića mora biti htonsko — bilo da je zidano na zemlji od kostiju, na plovećem ostrvu u jezeru, ili „na grani od oblaka“. To, uostalom, zavisi isključivo od toga o kojoj se vrsti vile peva: gorskoj, brodarici ili oblakinji.²⁰⁴

²⁰⁰ *Sjedi vuga na vrh klupka, / čeka sinova iz belih gradova* (kvočka na jajima — Vuković 1890, 72); *Сједи вуга на врх Брибура / чека синова из бијелих градова* (квочка на јајима — Новаковић 1877, 87).

²⁰¹ *Седи снаша врх белих градова, / ња чека из мртвих синова* (Кића 1905, № 14).

²⁰² O modelu zagonetke *sedi vila/Mara pokraj vira/mora čeka sina *** upor. Sikimić 1992.

²⁰³ O zagonetkama uopšte, upor. naročito Sikimić 1996.

²⁰⁴ O tome Ђорђевић 1953.

5. 'Beli grad'

5.1. 'Beli grad' i praslovenska sintagma *bělъgordъ

Prema navodima slovenskih etimoloških rečnika, složenica *Beligrad* smatra se najstarijim slovenskim toponimom, poznatim od najranijih vremena u svim krajevima gde su boravili Sloveni.²⁰⁵

Kompozit *běl-* u slovenskim 'Belim gradovima' prema nekim autorima može značiti 'lepi',²⁰⁶ dok se prema drugima odnosi na boju zida od kamena²⁰⁷ u opreci sa primitivnijim, drvenim i zemljanim utvrđenjima.²⁰⁸ Takođe je, međutim, moguće i obratno: da se određenje gradova kao belih — karakteristično za balkanske Slovene svih perioda (pre-otomanskog, otomanskog i post-otomanskog) — ne odnosi na boju gradskih zidina ili kuća, nego čuva arhaično značenje termina kao jezgra zaštite i religijskog kulta, tj. kao svetišta „gradova na brdu“.²⁰⁹

Sa stanovišta etimologije, u praslovenskoj složenici **belъgordъ* / *belogordъ* problematičan je samo prvi element — koren **běl-*. Autori ЭССЯ i SSS ukazuju na Skokovo tumačenje prema kome se pridev *beli* kod Slovena naročito vezuje za vodu i otud se logično prenosi na imena mesta/gradova koji se dižu uz vodu (nad njom ili pored nje).²¹⁰ Ovaj argu-

²⁰⁵ Upor. Skok 1934, 70.

²⁰⁶ I autori ЭССЯ povezuju praslovensku sintagmu sa funkcijom prideva **bělъjъ* kao stalnog folklornog epiteta u značenju 'prekrasni', npr. s.-h. *б(у)ели град* (ЭССЯ II 79, s.v. **bělъgordъ*).

²⁰⁷ Ovoj tezi mogu govoriti u prilog primeri iz ruskog i poljskog folkloru. Poljski *biały kamień*, ima simboliku sakralnog folklornog predmeta i graničnika između sveta živih i mrtvih, upor. SSSL I 381–384, s.v. *biały kamień*. Takođe, ruski folklorni spojevi *белокаменная Москва/стена/палата* javljaju se u lirskom i baladičnom žanru, i u zagonetkama, što ukazuje na drevnost spoja *beli kamen*. S druge strane, u srpskom i makedonskom folkloru (PMHP II 257, s.v. *камен*) spoj *бел/б(у)ели камен* nema nekog značaja. U makedonskom folkloru zastupljen je spoj *камениџи (каменлиџа/камнен) град* (PMHP I 411, s.v. *град*). U srpsko-hrvatskoj epici postoji takođe spoj „*kameni grad* + ojkonim“, ali nije učestao. U srpsko-hrvatskim zagonetkama spoj *kameni grad* javlja se u vezi sa denotatom „kremen“, Sikimić 1996, 72.

²⁰⁸ U slučaju Beograda, takva opozicija je mogla postojati u odnosu na Zemun, čije je ime izvorno označavalo utvrdu od nabijene zemlje, upor. Лома 2005, 466; upor. i Loma 2000, 106–107. Takođe i *Słownik prasłowiański* određuje *Bělogordъ: Bělъ gordъ* kao kompozitum i kao složenicu od *bělъ* i *gordъ*, koji se u sinhronom značenju odnose na „naziv mesta, dok je prvobitno značenje moglo biti 'bela tvrđava'“ (SP I 233, s.v. *Bělogordъ: Bělъ gordъ*).

²⁰⁹ Stoianovich 1970, 109.

²¹⁰ Upor. Skok 1934, 70; ЭССЯ II 78, s.v. **bělъgordъ*; SSS I 101, s.v. **bělъgordъ*.

ment sa pravom je osporio Trubačov, napominjući da su se pored voda dizali svi naseljeni punktovi uopšte.²¹¹

Uz to, *belo* — kako je već rečeno — može biti i oznaka za zapad, pa u slučaju srpsko-hrvatskog folkloru treba imati u vidu i da bi *beli* u stvari bio *zapadni* grad, tim pre što se 'Beli gradovi' uglavnom nalaze na starom slovenskom zapadu (u odnosu na istočnu prapostojbinu) i na graničnim slovenskim prostorima.²¹²

5.2. 'Beli grad' — epika

Ukratko rečeno, nauka o jeziku smatra da beli grad kao ojkonim (*Beograd, Biograd, Belgrad, Beligrad, Bělogordь*) označava utvrđeno mesto na vodi (reci, jezeru, moru) negde na zapadu, dok bi se izraz *beli grad* najpre vezivao za stvarni izgled mesta (od belog materijala, od građe koja sija) ili za njegovu prenesenu vrednost (estetsku, socijalnu, političku ...). Iako nema razloga da se sumnja u korektnost ovakvog nalaza, do njega se ipak došlo ne vodeći računa o osnovama epske poetike, pa nije čudo što on za nju nema mnogo značaja.

Prvo što se iz ovog kompleksa mora isključiti jeste oznaka *sveslovenski*: nema nikakve sumnje da je ona u svim navedenim kontekstima dobro upotrebljena, ali u slučaju epske poetike ona prosto postaje neprimenljiva. Nešto kao „sveslovenska epika“ odavno više ne postoji, ako je ikada i moglo postojati, o čemu se ni najsmelijih teoretičari ne izjašnjavaju. Svaki slovenski korpus je celina za sebe i, mada među njima postoje velike sličnosti, ponekad su baš razlike te iz kojih se može izvesti najviše zaključaka o zajedničkom poreklu, istoriji, sudbini itd. U slučaju koji se ovde razmatra, epski beli grad ne samo da pokazuje upadljive razlike među ispitanim korpusima (srpsko-hrvatski, ruski, bugarski, makedonski), već daje i njihovu neočekivanu sliku, polarizujući srpsko-hrvatski i donekle bugarski na jednu, a sve ostale na drugu stranu. Drugim rečima, *beli grad* kao epski topos — kako se vidi u tabelama — samo se u srpsko-hrvatskoj hrišćanskoj i muslimanskoj epici javlja često i u mnogo vidova. U bugarskoj epici pak javlja se samo u pesmama starijih vremena. Ostali epski korpusi ne pridaju mu značaj veći od bilo kog drugog toposa, a ni njih (toposa) u kombinaciji sa ojkonimom nema mnogo.

²¹¹ Трубачев 2003, 259.

²¹² O tome Трубачев 1974, 51. U kontekstu slovenskih 'Belih gradova', Trubačov podseća i na rašireni keltski naziv za Beč — *Vindo-bona* 'beli grad'. Više o etimologiji ojkonima *Vindo-bona*, upor. Loma s.v. *Beč*, Detelić 2006.

5.2.a. Ruska epika

Ruski epski prostor čine realnoistorijski i mitopoetski areali, a granice mu se pružaju od skandinavskih zemalja na severu, preko Litve, Poljske i Italije na zapadu i jugozapadu do Turske, Čerkezije, Jerusalima, Indije, Kine na jugu, jugo-istoku i istoku. U njegovom centru je *святая / православная / христианская Русь*,²¹³ a legendarni i mitski gradovi i zemlje nalaze se na strani „nepoznatog“ i „tuđeg“ i zauzimaju periferiju ruske epske geografije. Osim toga, svakom prostoru — realnom kao i mitskom — odgovaraju posebni likovi, toposi i određene žanrovske specifičnosti.

Iz ruskog korpusa, koji odražava ovakvo stanje iako se uslovno deli na „epski“ i „ne-epski“,²¹⁴ izdvojeno je više od 80 ojkonima, od kojih se neki vezuju samo za određene žanrove. Tako se u istorijskim pesmama, tzv. „novijem“ ruskom folkloru, 18 ojkonima pominje samo tu i nigde više: *Аршава* (= Oršava na Dunavu), *Измаил*, *Леввер*, *Легарь*, *Конотоп*, *Козлов*, *Камышин*, *Костромь*, *Можайск*, *Очаков*, *Плѣс*, *Рига*, *Стамбул*, *Стекольный* (možda Stokholm),²¹⁵ *Сосновская Деревня*, *Тверь*, *Черкасский*;²¹⁶ neki ojkonimi pominju se samo u istorijskim, lirskim i baladičnim pesmama, npr. *Вологда*, *Париж* i *Путер* (= Sankt-Petersburg)²¹⁷, a nekoli-

²¹³ O tome piše Taranov na osnovu korpusa „Onježskih bilina“ A. F. Giljfredinga. Približno se 20 zemalja (65%) nalazi na severu, severo-zapadu i zapadu Rusije, upor. Taranov 2002, 84–91.

²¹⁴ Ruski komparativni materijal, ili kako se u savremenoj literaturi naziva „staroruski“, na kome je vršena ekscerpcija ojkonima i njihovih atributa predstavljaju: СПИ, РНПЭ, Кир I–IV. Ovaj korpus je žanrovski šarolik i obuhvata epske pesme, spevove, biljine, balade, istorijske i vojničke pesme, liriku (obrednu i neobrednu) i dr. U epski korpus u užem smislu mogle bi se ubrojiti epske pesme, spevovi, biljine i balade. Istorijske, vojničke i mornarske pesme čine posebnu kategoriju ne samo po poetici, nego i po tematici i istorijskom razdoblju na koje se odnose, po čemu se i svrstavaju u manje-više „noviji“ folklor. U srpsko-hrvatskom korpusu tome odgovaraju neke pesme iz zbirke Sime Milutinovića, iz Vukovih knjiga IV, VIII i IX, iz VIII i IX knjige Matice hrvatske i poneka muslimanska pesma iz novijeg vremena. Na tabelama se vidi da su i pomenuti ojkonimi slični. Razlog su velike pomorske rusko-turske bitke koje su ostavile traga ne samo u istoriji već i u folkloru naroda na čiju su sudbinu uticale.

²¹⁵ *Из-под славного было города из под Стекольного*, Кир II, 117.

²¹⁶ *Как во городе Черкасском ни со вечера у нас*, РНПЭ, 247; *До самого до славного до города Черкасского*, РНПЭ, 249. Ovo je možda grad Черкассы u Ukrajini, a možda je kao i u srpsko-hrvatskom folkloru — oblast preimenovana u grad (kao npr. Indija, Mađarska, Malta, itd.).

²¹⁷ Ojkonim *Путер* javlja se samo u lirskim i istorijskim pesmama; u istim žanrovima sreću se ređe i imena *Путербург*, *Петербург*, *Санктпутер*, dok se u bilinama ovaj grad pojavljuje vrlo retko, i to kao *Сан-Петербург*, *Санкт-Путер*, *Петербург*.

cina se može naći samo u lirici, npr. *Крым, Торонец, Чердынь, Чернагород*.²¹⁸

Iz tzv. „epskog“ korpusa izdvojeno je 57 ojkonima (svi varijantni nazivi jednog ojkonima brojani su kao jedan),²¹⁹ od čega pet glavnih (*Киев, Москва, Чернигов, Новгород, Казань*) čine preko dve trećine (72%), a samo dva (Kijev i Moskva) preko polovine korpusa (58%).

Većina ojkonima koji se pominju samo jednom ili nekoliko puta, javlja se ili bez atributa ili sa atributivom *город/град*, koji je ujedno najčešći (162 puta).²²⁰ Sledeći po učestalosti je atribut *город славный*,²²¹ koji se vezuje za više ojkonima (*Азов, Астрахань, Киев, Галичь, Муром, Рым*; ukupno 27 puta)²²². Ostali spojevi sa *город (град)* javljaju se kao stalni atributi samo uz pojedine ojkonime: npr. *святой*²²³ *град* i *светли град Ерусалим*;²²⁴ *стольный город/град Киев*.²²⁵ Opet, *Новгород* u našem korpusu se javlja kao *славный* (6), *славный великий* (3), ili, najčešće, bez atributa (25), što odstupa od nalaza ruskih folklorista koji ističu da je atribut *великий* „specijalizovan“ za ovaj ojkonim.²²⁶ Između svih pomenutih gradova, samo Kijev i Novgorod u ruskoj epici vezuju za sebe čitave cikluse bogatirskih (=junačkih) pesama. Uz Moskvu, koja je posle Kijeva najučestaliji grad, nijednom se ne javlja inače najčešći atribut *город/град*,²²⁷ već samo *каменная*

²¹⁸ Oršava, Ismail, Očakov, Sankt Petersburg, Krim pominju se i u srpsko-hrvatskoj epici, isključivo u kontekstu istorijskih događaja (rusko-turskih kopnenih i pomorskih sukoba) koji su imali značaja i za Balkan.

²¹⁹ Ukupna frekvencija ovih ojkonima (sa atribucijom ili bez nje) je 484; od toga 32 ojkonima su pomenuta ili samo jednom ili nekoliko puta (do pet), a pet ojkonima se javlja više od dvadeset puta (ukupno 360); od toga dva ojkonima — Kijev i Moskva — 289 puta.

²²⁰ Iz ovakve statistike su isključeni ojkonimi koji u sklopu svog imena imaju *город (град)* npr. *Новгород*.

²²¹ U ruskoj epici atribut *славный* je taj koji se obično vezuje uz ojkonime tj. posebno uz gradove koji se smatraju važnim za opšti poredak i stoga povlače za sobom opštenarodno priznanje. Pored gradova, ide još uz reč logor (junački tabor) — ruski *застава (на славной на московской на заставе)*, i uz ruske reke (у *славенькой у реки у Смо-родины*). Često je završna formula bilina *славу поют* (upor. Пропп 1958, 528–529), što je najopštija odrednica epike, ne samo ruske (pevanje „u slavu“ predaka, junaka).

²²² U srpsko-hrvatskom korpusu za Azov se vezuju atributi *град* i *tvrđi*; za Kijev u obliku *Kijevo — ravno, polje, visoka planina*; za Rim *duboki* i *prostrani*.

²²³ U srpsko-hrvatskom korpusu uz Jerusalim stoji atribut *svetinja*.

²²⁴ Atribut *святая* javlja se i uz ojkonim *София*.

²²⁵ Formulama rus. *стольный город* = s.-h. *сѣјни град* može se pripisati praslovenska starina. Skok beleži „pridjev *stōni* = *stōlnī*, ukrštanjem sa *stojati* preokrenuto u *Stojni Biograd*“ (upor. Skok III 332, s.v. *stělja*).

²²⁶ Upor. Селиванов 1980, 23.

²²⁷ U srpsko-hrvatskom korpusu za Moskvu se vezuju atributi *ravna, srpska ravna, zemlja, zemlja ravna, prostrana*. Dakle, ni tu nema atributiva *град*.

(каменна / каминна), матушка (мать) i njihov spoj матушка/мать каменна(я) Москва²²⁸. Naravno, atributi каменная, матушка, мать ne stoje ni uz jedan drugi ojkonom.

Ruska komparativna građa — dakle — ne potvrđuje praslovensku starinu toposa „*běl- (*gordь) + ojkonom“, već samo ojkonime sastavljene iz бел- i город/град, uglavnom u lirici gde se — po izuzetku — beleži i epitet белокаменна uz ojkonom Москва:²²⁹

ojkonim	izvor	žanr	frekvencija
Белгород	Кир I, 68–69	lirski	1
Белев город	Кир I, 132	lirski	1
Белгород	СПИ 69	epski	1

5.2.b. Bugarska epika

Ni u korpusu na kome je istraživana bugarska epika²³⁰ nije zabeležen topos „běl- (град) + ojkonom“. Spoj бел- + град zabeležen je samo kao ojkonom, eventualno sa atributom град, na primer:

ojkonim	atribut	izvor	žanr	frekvencija
Белград		БЮЕ 606, 695, БНТ III 571, 577	epski	3
Белиград	град	БЮЕ 471	epski	1
Бели град ²³¹		БЮЕ 285, 717, 751	epski	4

²²⁸ Koliko se sklop матушка (мать) каменная Москва u ruskoj epici ponaša zaista kao formula koja se mehanički koristi i kada je to poetički opravdano i kada je apsurdno, govore i stihovi kada se pomenuti jezički stereotip nađe u suprotnosti sa realnim stanjem u nekom trenutku pevanja, npr. situacija kada Moskva gori: *Отчего, братцы, каменна Москва загоралася?! Загоралася каменна Москва* (Кир II, 205). Zanimljivu etimologiju prasl. korena *mat- (rus. мать) daje Топоров (2004, 91–97).

²²⁹ Spoj белокамена Москва beleže ruski istraživači u vojničkim pesmama (уп. Потявина 1980, 75); ovaj atribut je zabeležen u baladama i biljinama uz палата, стена (za balade up. Кулагина 1980, 87). U ruskim basnama sreće se takođe spoj белый камень, kao i pridev белокаменна (гора), upor. Топоров 2004.

²³⁰ Bugarski komparativni materijal na kome je vršena ekscerpcija predstavljaju: БЮЕ, БНТ I–III. Iz pomenutog korpusa izdvojeno je oko 200 ojkonima.

²³¹ Primeri su u padežu pa su oblici nominativa pretpostavljeni, up: *Милош Сърбин от Белаго града* (БЮЕ 285); *Бела лебе от Белаго града* (БЮЕ 717); *Бела леба от Белаго града* (БЮЕ 751).

Белоград		БЮЕ 657	epski	1
	град	БЮЕ 207, 696, БНТ I 101	epski	2
Бял град		БНТ III 129	istorijske	1
	град	БНТ III 248	istorijske	1
Болград		БНТ III 440	istorijske	1

Za razliku od ruske epike, u bugarskoj više ojkonima ima veliku učestalost — 17 mesta čini 84% ojkonimske učestalosti, i to: *Будим, Прилеп, Стамбол (Цариград), Солун, Софија, Дукат, Едрене, Леген, Латин, Костур, Охрид, Скопие, Сливен, Търново, Варош, Котел, Странджа*.²³² Polovina svih pojavljivanja (50%) odlazi na samo tri grada (*Будим, Прилеп, Стамбол*), a *Прилеп* i *Стамбол* sami pokrivaju čitavu trećinu (38%). Najučestaliji je *Прилеп* (23%), verovatno kao mesto velikog epskog junaka Kraljevića Marka zajedničkog i srpskoj i bugarskoj tradiciji. Kao i u srpsko-hrvatskoj i ruskoj epici, neki gradovi se pominju samo u istorijskim pesmama srednjih i novijih vremena (zbirke БНТ II, БНТ III), npr. *Руцук, Търново, Сливен, Пловдив, Сталак, Букуреш, Бурра, Куришумлия, Неготин, Ниш*, itd.²³³ Najčešća ojkonimska sintagma je „град + ojkonim“ (polovina primera — 52%; isti slučaj kao i u ruskoj epici), a veliki broj ojkonima pojavljuje se bez ikakvog atributa (43%). Od ostalih atributa javljaju se *равни, широки, големи (голям), големи град (голям град), убави (хубави), бели, пусти, стари, свети, лени*. Zanimljivo je da uz Skoplje nijednom ne stoji atributiv *град* (ista situacija kao i sa Moskvom kod Rusa), nego samo *равно, бело* ili *широко*. Štaviše, atribut *широко* javlja se samo u spoju sa ojkonimom *Скопие* (i varijantama), što je takođe uporedivo sa Moskvom u ruskoj epici.²³⁴ Uz *Софија* se vezuju *равна, стара, света, град голям (голем) i град*. Atribut *бели* zabeležen je u spojevima *бело Скопие, бели Стамбол, бели Плетвар*²³⁵,

²³² Osim Dukata, Legena i Latina, svi se ovi gradovi javljaju i u srpsko-hrvatskoj epici. Od naročitog bi interesa bilo razrešiti ubikaciju grada Legena jer bi se time makar delom osvetlilo i tamno pitanje s-h. *Leđena/Ledara* i *Lengera/Lendera*.

²³³ Gotovo sva „sela“ koja su zabeležena u ovoj ekscerpciji, pominju se samo u istorijskim pesmama, npr. *Странджа, Батак, Баня, Габрово, Карабунар, Лясково, Ракитово*, itd. U ovim slučajevima, najčešće se javlja ojkonim bez atributa, zatim „село + ojkonim“ i onda „село големо (голямо) + ojkonim“, upor. ТАБЕЛЕ 1–2, 2. — TABELARNI PRIKAZ SLOVENSKIH KORPUSA.

²³⁴ Srpsko-hrvatska epika vezuje uz Skoplje sledeće attribute: *beli grad, ubav beli grad, kateno na krajinu, na krajini*, a uz Sofiju samo *beli grad*.

²³⁵ Pletvar je selo do Prilepa, tj. do tadašnje *bele Varoši*. Verovatno se epski koloristički obrazac po principu metonimije preneo sa Varoši (Prilepa) na susedni Pletvar.

бело Филибе (tj. Plovdiv)²³⁶, *бяла Йедига* i *бели Варош* (tj. Prilep)²³⁷. Kako se atribut *beli* javlja uz gradove tako značajne za bugarsku epiku (kao što su Skoplje, Stambol, Varoš), može se reći da ima ulogu odavanja počasti denotatu. Takođe, *beli* je u navedenim slučajevima zabeležen samo u klasičnom epskom žanru (БЮЕ, БНТ I), a ne i u istorijskim pesmama srednjih i novijih vremena. Verovatno *beli* u spoju sa ojkonimima pripada najstarijem sloju bugarske epike. U odnosu na srpsko-hrvatsku epiku, repertoar epiteta je upadljivo mali (*град, равни, широк, големи, големи град, убави, бели, пусти, стари, свети, лени*), od čega bez atributiva *град* svi ostali primeri „atribut + ojkonim“ čine 10% u celom korpusu.

5.2.c. Makedonska epika

„Makedonski“ epski korpus se u velikoj meri preklapa sa situacijom zatečenom u bugarskoj epici.²³⁸ Kao ni u bugarskim i ruskim primerima, ni ovde nije zabeležen topos „*běl-* (*град*) + ojkonim“, ali *beli* i *град* ulaze u leksički sastav nekoliko ojkonima npr:

ojkonim	izvor	žanr	frekvencija
Белиград	Мил 488	lirski	2
Бели град	Мил 347, 348	epski	4
Бяли-град	Мил 253	epski	1

Atribut *beli* zabeležen je u sintagmama *бела Плетвара* (selo do Prilepa),²³⁹ dok РМНП (I 91) beleži i *бело Скопје*. Pet gradova (*Стамбол, Солун, Скопје, Прилеп, Будим*) čini 68% ukupne ojkonimske učestalosti. Najfrekventniji su *Стамбол* i *Солун*, koji zajedno ispunjavaju 45% svih ojkonima. I u makedonskim zbirkama najčešća ojkonimska sintagma je „*град* + ojkonim“ (46%), a odmah za njom sledi ojkonim bez atributa (44%). Ostali atributi se javljaju u upadljivo manjem broju (10%) i vrlo suženoj ponudi: *широк, бел, град голем (град голям), њустѝ, град нови*. РМНП (I 411, s.v. *град*) beleži još i atributske sintagme *леј град, њустѝ град, чуен*

²³⁶ Grad je dobio ime Filibe u XIV v., kada su ga osvojili Turci, upor. www.plovdiv.bg.

²³⁷ Srednjovekovni Prilep nalazio se pored današnjeg grada na mestu podgrađa Varoš (Markova Varoš). U bugarskoj i makedonsoj epici ovaj grad se naziva Varoš (starije pesme), Prilep (novije pesme), up. Marković 1971, 304.

²³⁸ Makedonski epski korpus čine zbirke Мил, МНП i МПМ.

²³⁹ *Си фтаса'а под бела Плетвара*, Мил 200.

град). Atribut *широко* je među najzastupljenijima (pored *град* i *голем град*) i ide samo uz *Скопие*.

Svi navedeni primeri pokazuju da se stabilni sintagmatski spojevi u folklornom tekstu ostvaruju tek onda kada ojkonom označava mesto sa značajem administrativnog, političkog ili simboličkog centra u određenom etničkom i kulturnom krugu (npr. *стольный город Киев, каменна(я) Москва, широко Скопие, равна София*, itd.). Sa druge strane, atributi — iako malobrojni — dolaze iz različitih kategorija, pa se čak ni u okviru jednonacionalnog folklora ne može izdvojiti nijedan dominantni ili rekurentni epitet, a kamo li tako učestali atributski spoj kao što je *běl-* (+ *град*) u srpskoj, hrvatskoj i muslimanskoj epici.

Čak ni pojam srpsko-hrvatsko-muslimanska epika, iako on u gornjem razvrstavanju ostaje sam na strani koja poznaje i često pominje topos „*beli grad* + ojkonom“, nije celovit i jednoznačan pojam koji bez diskusije može poslužiti za poređenje sa drugim celinama. Naprotiv, već i u formiranju korpusa na kome je urađena ova studija, morale su se donositi eliminatorne odluke da bi se koliko-toliko održala uniformnost građe. Tako se desilo da u korpus uopšte ne uđu najstarije pesme srpsko-hrvatskog nasleđa, *Erlangenski rukopis* i bugarštice iz zbirke Valtazara Bogišića. Prvi razlog za to odbacivanje bila je starost zapisa (XVIII vek za *Erlangenski rukopis*, a još raniji zapisi u slučaju nekih Bogišićevih pesama) u poređenju sa svim ostalim zbirkama od kojih je većina formirana polovinom XIX veka (najmlađe početkom XX). U ovom posebnom slučaju, starost zapisa nema samo pozitivne konotacije već i — zapravo najviše — negativne: razliku u jeziku, vrsti i kvalitetu zapisa itd. što je teško usaglasiti sa novim zbirkama.²⁴⁰ Kod bugarštica se javlja još i razlika u dužini stiha (12 i više u odnosu na epski deseterac 4 + 6), a koliko je dužina stiha bitna za izgradnju epskog idioma već smo delom dotakli kad je bila reč o frekventnosti *bele zore* i *belog dana*. Najzad, bugarštički dugi stih omogućio je i pojavu tzv. „dvostrukog epiteta“ za koji u desetercu jednostavno nema mesta.

5.2.d. Bugarštice i Erlangenski rukopis

Pitanjima dugog stiha i dvostrukog epiteta kod nas se prvi pozabavio Valtazar Bogišić u predgovoru zbirci bugarštica naslovljenoj *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*, koju je sastavio i objavio 1878. godine. Na istom mestu on takođe ističe da je u pesmama dugog stiha najčešći epitet

²⁴⁰ S druge strane, to što se kompozicija, formule, toposi i druge za epsku poetiku značajne crte javljaju gotovo nepromenjene i u najstarijim zapisima kao i u najnovijim (do Prvog svetskog rata), zapravo je jedina osnova na kojoj se epska poetika uopšte može graditi.

lijep (a ne *bijel* kao u desetercu),²⁴¹ i da u bugaršticama „kad je god riječ o kakvoj zemlji a često i o mjestu, dodaje mu pjesma epitet *lijep*“ koji mesti-mično dolazi *promiscue* sa epitetom *b(ij)eli* (Bogišić 1878, 46–47).

Skoro čitav vek kasnije pojavljuju se radovi Aloiza Šmausa koji, polazeći od istog objektivnog nalaza o distribuciji epiteta *lijepi* uz ojkonime (iz *Budima lijepoga*, *po lijepu Smederevu*, *u lipomu Carigradu*) u bugaršticama, kao jedini izuzetak izdvaja Peraštanske pesme gde preovlađuje epitet *bijeli* (npr. *po Perastu bijelomu*, *put Novoga bijeloga*), po čemu se one približavaju deseteračkoj epici. Jednaku učestalost kao *bijeli* u bugaršticama ima i epitet *slavan* (npr. *iz slavnoga Biograda*, *iz slavnoga Carigrada*; Schmaus 1959, 65–66).

Prema istom autoru, u kombinaciji dvostrukih epiteta *lijep*²⁴² je epitet prve kategorije sa značenjem 'plemenit', stoji u sinonimnom odnosu sa *gospodski*, *viteški*, *junački* i ima socijalnu funkciju, tj. označava pripadnost riterskom društvu; pridev *bijeli* spada u drugu kategoriju zajedno sa *dobri*, *rumeni*, *crni* itd., i ima objektivnu funkciju, tj. poklapa se sa stereotipnom atribucijom koja se sreće u desteračkim pesmama (Schmaus 1959, 62). Iz toga sledi da *bijeli* i *lijepi* nisu zamenljivi, kako tvrdi Bogišić, jer pripadaju različitim kategorijama. U bugaršticama nije registrovan dvostruki epitet sastavljen od *lijep* i *bio*, ali u *Erlangenskom rukopisu* postoji i takav primer (*Pod bijela l'jepa Carigrada* — ER 88, 9).

Struktura „grad + ojkonom“ u bugaršticama daje drukčiju sliku: uz nju se kao prateći epitet redovno javlja *b(ij)eli* (npr. *ka Budimu b'jelu gradu*, *beli grade Severine*), a vrlo retko *lijepi* (npr. *put Budima l'jepa grada*). Pored toga za atribut „grad“ mogu se vezati, mada retko, i epiteti *divan*, *tvrdi*, *sv'jetli* (npr. *od svojega grada divnoga Siverina*, *ka tvrdomu Beču gradu*, *tvrdomu Budimu gradu*, *ka Kruševu sv'jetlu gradu*).²⁴³

²⁴¹ U ovom (deseteračkom) korpusu *lijepi* zabeležen je samo dva puta — *lijepi Novi Pazar* i *lijep Skadar* (upor. TABELE 1–2, 1. — TABELARNI PRIKAZ TIPOVA EPSKE ATRIBUCIJE).

²⁴² Etimološki gledano atribut *lepi* može voditi poreklo od prasl. **lěpъjь* sa osnovnim značenjem 'onaj koji prijanja, privlačan', ali i od **lěpъ* u značenju zabeleženom u srpskohrvatskom 'namazan, oblepljen' (ЭССЯ XIV 224–225, s.v. **lěpъ*). Za epsku sintagmu „*lepi* + ojkonom“ od posebnog značaja bi mogla biti značenja zabeležena u RJA pod c) 'lijepljenje pletera gnjilom i vapnom i to čim se lijepi' kao i pod d) 'uopće vapno i drugo što veže (lijepi) kamen s kamenom kod građenja' (RJA VI 77, s.v. *lijep*; upor. i PCAHY XI 339, s.v. *лѣу¹*, *лѣуѣ¹*). Da bi se o značenju epske sintagme „*l(ij)epi* + ojkonom“ moglo razmišljati na ovaj način, ukazao je Aleksandar Loma (usmeno saopštenje).

²⁴³ Epitet *divan*, kako zapaža Šmaus, stoji u sinonimnom odnosu sa „lijepi, gospodski, junački, viteški, vladički“; epitet *tvrdi* se koristi za gradove koji se zamišljaju utvrđenim; pored toga tvrdi služi i kao epitet za zidine (tvrde zide), za vrata, kletvu, veru. Epitet *svetao* zabeležen je samo u jednoj pesmi i stoga — smatra autor — može biti da je osoben samo za jednog konkretnog pevača. Schmaus 1959, 66, 69.

Najzad, za apelativ „grad“, kada izostaje ojkonom, redovno se vezuje pridev *b(ij)eli* (od *b'jela grada*), te Šmaus otud zaključuje: „Iz toga kao da izlazi da se *lijep* vezuje više za ime grada, a *bio* pre svega za apelativ *grad*“ (Schmaus 1959, 65–66), čime se može objasniti i pojava da apelativ „dvor“ u bugarštici uglavnom dobija epitet *beo/bio*, a srazmerno retko *lijep* — budući da se »dvor« po pravilu javlja bez imena.²⁴⁴ Ranije smo, međutim, videli da u epici epitet *beli* uz *dvor/dvori* dobija upravo one staleške, ritterske konotacije koje Šmaus vezuje uz bugarštičko *lijepi*, budući da odražava vitešku zrelost i etičku uzoritost njihovog vlasnika. Ni bezimenost dvorova ne može se uzeti bez rezerve jer se oni — i u epici i u bugaršticama — uvek vezuju za lično ime junaka ili njegovog protivnika, što je u najvećoj meri obeležje prve, tzv. gospodske kategorije. Sve ovo govori pre o međužanrovskom širenju značenjskog polja epiteta *beli*, nego o njegovoj sekundarnoj klasnoj poziciji.

Imajući u vidu starinu bugarštica i njihov dugi stih, koji je — verovatno — prvi podlegao promenama motivisanim uslovima i mogućnostima izvođenja,²⁴⁵ moglo bi se pretpostaviti da je koloristička formula tokom sažimanja prevagnula i istisnula neodređeni epitet *l(ij)epi* na marginalnu poziciju, kakvu sad ima u epici. Izraz *beli* + *apelativ* morao je postojati u govornom jeziku znatno pre nego što je ušao u poeziju dugog stiha, čime se najjednostavnije objašnjava to što nije iščezao zajedno sa njom već se lako i neosetno prilagodio kratkom stihu. Vezivanje — sada već epskog — toposa *beli grad* uz ojkonom došlo bi, u tom slučaju, kao posledica pogod-

²⁴⁴ Isto. Prema Šmausu, „samo još *Erlangenski rukopis* sadrži jasne tragove nekadašnje upotrebe epiteta *lijep* (naročito u vezi sa geografskim nazivima), iako se tamo pridev *beli* raširio skoro do istih razmera na koje se nailazi u Vukovim kasnijim zbirkama“ (Schmaus 1959, 70). Ovde se mora napomenuti da nije u pitanju samo vremenski argument. Bugarštice su ujednačena poezija, sva mahom iz istog izvora i sa jednog područja, dok je epika mnogovrsna po svim osnovama. Treba takođe imati u vidu da je i upotreba epiteta *lijep* možda svojstvena samo tom području i da se već stotinu kilometara dalje možda uopšte ne bi mogla zabeležiti (recimo kod muslimana). Struktura *Erlangenskog rukopisa* ne remeti ovaj prigovor budući da je zbirka bukvalno slučajan uzorak sastavljen i od hrišćanskih i od muslimanskih i epskih i lirskih pesama. Lako je moguće da su neke pesme odatle došle sa istog područja kao i bugarštice.

²⁴⁵ Gasparov (Гаспаров 1989, 23, 24) u opšteslovenskom (južni, istočni i zapadni Sloveni) rečitativnom — tj. epskom — stihu raspad dugačkih simetričnih stihova sa jednom ili više cezura tumači ispadanjem jerova između X i XIII veka. Srpska epika je to preživela, istočna se prilagodila, a zapadna (češka i poljska) je potpuno nestala. Bugarštice su se — očigledno — održale duže, ali samo u primorju gde je još neko vreme posle dolaska Turaka bilo hrišćanske gospode. Nije čudo da je poslednja (Пантић 1977) pronađena u Italiji. To je, izgleda, bio utrveni put „migracije“ epskog dugog stiha i — uz tuđ jezik — uzrok njegovog konačnog iščeznuća. Tako se pojam sveslovenski, izbačen u ovoj studiji na mala vrata, ponovo vraća na velika.

nosti asimetričnog deseterca (4 + 6), poznatog po visokom stepenu kolo-kvijalnosti. Najzad, iako nema sumnje da su kratki i dugi stih vrlo dugo postojali paralelno, i da su tokom te zajedničke egzistencije njihovi idiomi dostigli — svaki za sebe — svoj potpuni oblik, činjenica ostaje da pesama dugačkog stiha već odavno nema.

III — EPSKI BELI GRADOVI I URBES ALBAE

Dugi i kratki epski stih paralelno traju još od indoevropske starine. Rezimirajući sva dotadašnja istraživanja na ovom polju, Gasparov 1989. nudi rekonstrukciju „hipotetičkog opšteindoevropskog stiha“ u 5 tačaka:

1. to je bio silabički stih: jedinice njegovog metra bile su slogovi a ne reči;

2. on je imao dve osnovne mere: „kratki“ (8 slogova) i „dugački“ (10–11–12 slogova) stih; dugi i kratki su mogli da se smanjuju ili proširuju, ali nisu mogli da se mešaju;

3. dugi stih se cezurom delio na dva polustiha; mesto cezure je moglo biti stalno (npr. posle 4. sloga), ili kolebljivo (npr. posle 4. i posle 5. sloga);

4. kako tonski element stiha nije igrao nikakvu ulogu, akcenti su mogli da padnu na bilo koji slog, bez ikakvog pravila; jedina pravilnost postizala se rasporedom dugih i kratkih slogova;

5. ta se pravilnost uočavala pre svega na kraju stiha gde se formirala tzv. kvantitativna klauzula, u kojoj je najvažniji bio pretposlednji slog; on nikad nije mogao biti naglašen, a zavisno od toga da li je bio dug ili kratak, dobijao se ženski (kratak) i muški (dugačak) završetak stiha; osim toga, stih se nije smeo završiti jednosložnom rečju (pravilo poznato kao zeugma = most).²⁴⁶

Gotovo nijedna od ovih crta nije izostala iz epskog deseterca sa srpskohrvatskog govornog područja, a neke od njih (pod 1 i pod 4) samo su delimično modifikovane. Budući da ga u ovom obliku više uopšte nema van slovenskog konteksta, a ni u njemu u nepromenjenom vidu, ovaj stari stih je do novovekovnih epskih pevača morao dospeti samo kao nerazdvojni, strukturni deo teksta, a ne kao apstraktna shema nizanja naglašenih i nenaglašenih slogova sa cezurom blizu sredine i zeugmom na kraju. U svojoj monografiji *Prakosovo*, Aleksandar Loma (Лома 2002) je ubedljivo i sa velikim poznavanjem stvari pokazao koji su motivi i sižeji mogli biti preneti iz praindoevropske zajednice naroda do savremenog pevača, i kojim se analitičkim sredstvima sa njih mogu skinuti naslage minulih epoha

²⁴⁶ Гаспаров 1989, 14, 15.

koje ih čine nerazpoznatljivim. I u ovoj studiji više je puta naglašeno da veza između stiha i teksta nije samo konvencionalna i da — namećući tekstu strukturu prema svojim potrebama — stih bitno utiče ne samo na to *ka-ko* će se nešto reći, već i *gde* i *šta* će to biti a šta ne. Pokazano je, takođe, i da su stari indoevropski termini *beli* i *grad* sačuvali svoju arhaičnu semantiku u epici dugog (indoevropskog ?) stiha.

Ne insistirajući na daljem izvođenju zaključaka, smatramo da je i ovim — zahvaljujući trudu i ugledu Gasparova, Lome i mnogih velikih imena pre njih — dat odgovor na prvopostavljeno pitanje u ovoj studiji: kako se moglo desiti da i pevači muslimani, pretežno gradsko stanovništvo, i pevači hrišćani, negde pretežno a negde isključivo seljaci, formiraju i kroz pesmu prenesu gotovo identičnu sliku o gradu? Treba imati u vidu da je muslimansko stanovništvo na prostoru zapisivanja pesama iz ovog korpusa relativno skora pojava. Ono je tu dospelo na dva osnovna načina: 1) sa dolaskom Turaka na Balkan počevši od XIV i XV veka i 2) islamizacijom starosedelačkog hrišćanskog stanovništva (što je počelo rano i trajalo vrlo dugo, svakako do početka XIX veka). Do toga doba, sve što je bitno za deseteračku epiku već se odavno desilo, a *beli grad* je bio jedan od onih toposa koji je bez veroispovesnih i socijalnih smetnji mogao da šeta od jedne zajednice do druge. On je zaista bio stariji od pesama u kojima se javlja.

Drugi zadatak koji je ova studija sebi postavila bio je da ponudi tumačenje nastanka toposa *beli grad* u oba njegova za epiku relevantna vida („*beli* + ojkonom“, „*beli* + *grad* + ojkonom“). Kao što se moglo primetiti, mišljenja o ovom pitanju mnogobrojna su i podeljena, a kreću se uglavnom između teze da belo u tom idiomu označava boju ili sjaj građevinskog materijala (bukvalno značenje), do pretpostavke da se belim (podrazumevajući „sjajno, divno, krasno“) odaju pošta i divljenje denotatu (vlasniku, držaocu, tvorcu — preneseno značenje). Teza koja miri ova dva stava potekla je od Petra Skoka i njegovih radova o slovenskoj hidronimiji, a ukratko se svodi na pretpostavku da su belim nazivani oni gradovi koji stoje uz neku vodu koja se može nazvati belom (jer je bistra, brza, sjajna, velika itd.). Kao potvrda uzeti su mnogobrojni toponimi (ojkonimi i hidronimi) sa strukturom „*beli/bela* + voda“, vrlo česti ne samo u slovenskom svetu već kod evropskih naroda uopšte.

Ono što nije uzimano u obzir ni u jednom ovom slučaju bila je epika sama, pre svega zato što te studije nisu ni bile posebno namenjene proučavanju epske poetike. Pri potpunoj ekscerpciji ne jednog uzorka nego korpusa u celini, pokazalo se da srpsko-hrvatska epika ne favorizuje epitet *beli/bela* uz vodu.²⁴⁷ Doduše, *voda* jeste ekstremno najfrekventniji od ukup-

²⁴⁷ Najčešći atribut uz epske hidronime je imenica *voda* (114), sa varijantom *vodica* (5) i u različitim kombinacijama: *voda studena* (30), *ladna* (10), *hladna* (10), *ledena* (3),

no sedam hidro-geografskih apelativa koji se javljaju kao atributi uz hidronime (*voda, reka/rijeka/rika, vrelo/vrilo, potok, bara, more, jezero, bunar*), ali su najfrekventniji pridevi s kojima se ona kombinuje — *hladan/ladan, studen, leden, mutan* i *valovit/valovan*. Ona sa njima formira dramski korelativ za epsku radnju (dramatičan ambijent za dramatične događaje), i u tome je podređena potrebama epske poetike. Pridevska grupa *tihi/tiji/tio* — o kojoj je ranije bilo reči — vezuje se isključivo i dosta često za *Dunav (Dunaj, Dunavo)* i — samo jednom — za Savu. Atribut *bijeli* u čitavom korpusu javlja se samo jednom uz *Dunav (Dunaj)*,²⁴⁸ i tako u potpunosti izneverava očekivanja vezana za njegov izuzetan opšti značaj u folkloru. Uz to, ne samo da se kompozit *běl-* ne javlja kao oznaka za zapad, ili za desnu pritoku nasuprot crnom za levu (Beli i Crni Drim), ne samo da se ne vezuje za sjaj, bljesak i belinu bistre tekuće vode, već bela boja uz vodu, tako upotrebljena i sa tim svojstvima, u srpsko-hrvatskoj epici zapravo i ne postoji.²⁴⁹

Razlog za to, osim pomenutog dramskog korelativa, može biti i prenos kolorističke formule na grad, pa se u epici on a ne voda pod njim javlja kao *beli*. Da li ta (koloristička) formula jeste ili nije dobijena reflektovanjem blještave vodene površine na grad iznad nje, ostaje da se vidi. Ako jeste, time bi se objasnilo zašto se bela voda izgubila iz naše epike, ali bi ostalo nerazjašnjeno zašto imena novijih gradova podizanih uz vodu (Smederevo i Golubac na Dunavu, Zaslon — današnji Šabac na Savi, Ravan — današnja Čuprija na Moravi itd.) nisu ni u najdaljoj vezi sa pojmom belo. Takođe bi bilo zanimljivo utvrditi kada je *belo* kao deo ojkonima prestalo da markira vodu i počelo da se vezuje za crkvu (Bela Crkva, Beli Manastir), odnosno da li je u doba pre hrišćanstva bilo marker za neke druge sakralne građevine. Ako se pođe od negativne pretpostavke — da *beli* u ojkonimima nije preneseno sa vode, ostaje neobjašnjeno zašto u epici na tlu ex-Jugoslavije nije zastupljen atribut *beli* uz vode, dok njoj srod-

lepa ladna (3) i *valovita ladna* (1); *vodica studena* (6), *ladna* (3) i *hladna* (1); *voda valovita* (4) i ostalo (*voda: velika, debela, begova, pusta ...* — ukupno 10). Ostali atributivi su: *vrelo/vrilo (studeno, ledeno, lijepo), rika (voda), rijeka (studena, krvava), potok (duboki), bara (zelena), bunar (ledeni)*. Predložko-padežne konstrukcije (kojima se bliže određuje ubicacija hidronima) javljaju se samo tri puta: *niže Biograda (Dunav), na Bojanu (Blato)* i *više Podgorice (Zlatica)*.

²⁴⁸ U slučaju jedina dva folklorna hidronima — *Bele Vode* i *Bjelice* — osnova *běl-* je deo hidronima, a ne atributa. Pa i tako, moglo se očekivati da će kompozita *běl-* biti mnogo više.

²⁴⁹ Makedonski folklor pokazuje sličnu sliku — hidro-geografski apelativ *вода* kombinuje se sa pridevima *ладна/ладовиџа/лаџка, ледена, сџудена/сџудна/сџуденчева, маџна/маџена, врена (вриена), бисџра, длабока* itd., ali nikada sa pridevima koji se odnose na belinu ili sjaj, upor. PHMII I 290–293, s.v. *вода*.

na bugarska epika poznaje takve spojeve. Dramski korelativ u tom slučaju nije dovoljan razlog.

To — dakle — što ni mnogobrojne lingvističke ni Šmausova književnoteorijska analiza nisu uspele da postave dobru osnovu za poetiku epskog toposa *beli grad*, verovatno treba tumačiti njihovim reflektorskim dejstvom: one na pojavu koju ispituju bacaju uzak krug jakog svetla, a da bi se osvetlila pojava cela, potrebno bi bilo mnogo više svetlih polja nego što se za sada može dobiti. Moguće je, takođe, proširiti polje osvetljenosti.

Posmatrajući beli grad iz pozicije unutar epike — radi čega je ova studija i započeta, mora se uočiti da on ima zapravo dva korelativa: sakralni i sekularni. Sakralni se manifestuje kroz gradnju vilinskog koštanog grada, što je verovatno vrlo star motiv ako se ima u vidu kako je tekla degradacija vile u epici.²⁵⁰ Odnos čoveka prema ovoj gradnji, čak i izuzetnog epskog junaka, svodi se na zanimljivu kombinaciju građevinskog materijala i njegovog dobavljača: on nema pristupa gradu dok je živ, a mrtav može ući u njega samo ako se ugradi u zidove, što je znatno restriktivniji odnos nego viteški program u germanskoj Valhali. Moguće je da ovo zapravo nisu sasvim isti svetovi i da je vilinski grad u stvari boravište bogova (makar oni i bili degradirani na nivo demona, odnosno niže mitologije) a ne palih heroja, te je sad pravi trenutak da se u sećanje prizovu (bele?) kosti u temeljima retranskog grada u opisu Adama Bremenskog, i (beli?) kozji rogovi od kojih je izgrađen bio Apolonov oltar na ostrvu Delos. Ta pretpostavljena belina žrtvenih kostiju na svoj makabristički način jeste boja građevinskog materijala, ali je istovremeno transcendentna običnom značenju pojmova sjaj (+ ili — svejedno), bljesak i slično. Po tome kome pripada, kako nastaje i čemu služi ona spaja u sebi i beli grob i beli raj.

Drugi sakralni element u epskom toposu *beli grad* vezan je za njegov oblik, odnosno za značenja 'obgrada', 'ograda', 'gradina' i sl. Boravište vile brodarice (u pesmi o njenom susretu sa Markom Kraljevićem) opisano je kao ploveće ostrvo²⁵¹ u zelenom gorskom jezeru, na ostrvu u reci Stupnici bio je i Arapinov grad u pesmi o haranju Jakšićevih dvora, kao što je i grad Retra bio podignut na ostrvu, i kao što se u bajkama ponekad nađe „zemlja zdravih i besmrtnih ljudi“.²⁵² Zajedničko svim ovim gradovima jeste da se oni ne dižu za ljude i da uopšte nisu namenjeni gradskom životu. Pretpostavlja se — na osnovu onoga što se (pretežno prema lingvi-

²⁵⁰ Božanstvo — smrtni demon — prazan znak; naslednici: hajdučki harambaša — čobanin u planini. O tome Детелић 1992.

²⁵¹ Ploveće ostrvo nije samo fikcija. U Skadarskom jezeru — na primer, na crnogorskoj strani, ima nekoliko takvih plovećih ostrva na kojima redovno žive ljudi, albanski stočari.

²⁵² „Zlatna lađa“ (Чайкановић 1927).

stičkim dokazima) zna o prapostojbini Slovena — da teren njihovog prvobitnog boravišta nije bio pogodan za razvijanje i povezivanje gradova i formiranje gradskog tipa života. Ako, međutim, u svim slovenskim govorima postoji niz reči izvedenih iz zajedničkog korena **gordь*, onda mora biti da su se nekakvi gradovi i u to pra-vreme ipak dizali, a naša je pretpostavka da su to bili oni gornji, ne-za-ljude, sakralni gradovi na ostrvima.

Sekularni korelativ *belog grada* u epici jeste ona zbunjujuća množina njegovih pojava u pesmama. Da bi se jedan sakralni pojam — koji se u folkloru ne „uzima u usta“ bez preke potrebe — profanizovao do epskog toposa, bilo je potrebno da on sam postane redundantna informacija, to jest da se pojavi u velikom mnoštvu. To bi značilo da su Sloveni u jednom trenutku počeli da viđaju i drukčije gradove i to u velikom broju, da se svakodnevno susreću sa njima, možda čak i da se naseljavaju u takvim gradovima. Uslovi da se to desi nisu se mogli steći pre III veka (prema Pojtingerovoj karti), kada je — znatno pre velike seobe naroda čiji uzroci još uvek nisu dovoljno razjašnjeni — započelo prodiranje Slovena u Podunavlje.²⁵³ Mnogo pre nego što su stigli na svoje konačno odredište²⁵⁴ i tokom celog dugačkog puta do njega,²⁵⁵ Sloveni su morali nailaziti na povećani broj grčkih i rimskih gradova, budući da se grčki trgovački svet prostirao sve do Kolhide (današnje Gruzije na istočnoj obali Crnog mora), a rimski vojnički svet pokrивao Germaniju i Balkan do dunavskog limesa. Ti, naročito rimski, gradovi sigurno su bili na nekim (i velikim) vodama, i mogli su odavati utisak bljeska i beline (naročito ako su, po antičkom uzoru, bili građeni od kamena).

Na prvi pogled, mnogi rimski gradovi na putu velike seobe naroda imali su već reč *beli* (*albus*) u sklopu svog imena: Alba Regia (Floriana),²⁵⁶ Alba Iulia,²⁵⁷ Alba Bulgarica / Alba Graeca,²⁵⁸ Alba Maris / Alba civitas (Urbs Regia),²⁵⁹ itd. I preteča grada Rima, stari etruski grad Alba Longa u Lacijumu (čiji se postanak datira u XII vek pre n.e.), bio je podig-

²⁵³ Trubačov o tome ima posebnu, prilično usamljenu teoriju da je prapostojbina Slovena i bila na Dunavu, u njegovom srednjem toku (Трубачев 1974, 1996, 2003).

²⁵⁴ Misli se: svaka grupa na svoje. Gledano u celini, to su bili izlazi na tri mora: Baltičko, Jadransko i Crno.

²⁵⁵ Za južne Slovence to je značilo kretanje u dva pravca: niz Dnjeper ka ušću Dunava, i preko Karpata u gornji tok Tise (Ліома 2002, 37). Osim u slučaju da se prihvati Trubačovljeva teorija, po kojoj je kretanje išlo u obrnutom smeru.

²⁵⁶ Székes-Fejérvár u Mađarskoj, upor. poglavlje IV — Istorijski 'Beli gradovi'.

²⁵⁷ Alba-Iulia, upor. IV — Istorijski 'Beli gradovi'.

²⁵⁸ Beograd u Srbiji, upor. IV — Istorijski 'Beli gradovi'.

²⁵⁹ Biograd na moru, upor. IV — Istorijski 'Beli gradovi'.

nut na obali jezera koje je u imenu imalo pojam 'belo' (Lacus Albanus).²⁶⁰ Možda bi se opšteusvojena hidronimska teorija o belom gradu uz belu vodu morala pomeriti za jedan stepen dublje u prošlost: ukoliko su mnogobrojni Urbes Albae već postojali na terenu na koji su Sloveni stupali prvi put krećući iz prapostojbine, to bi moglo značiti da je sekularna verzija belog grada (na vodi) za slovenski svet bila novost preuzeta od starosede lačkog naroda superiorne kulture. To što se posle toga beli gradovi u ojkonomimima sreću svuda gde su se Sloveni naseljavali ili bili u prolazu, došlo bi kao posledica ranog usvajanja rimskog kolorističkog obrasca.

Ovom rešenju ne bi se imalo šta ni dodati niti oduzeti da pomenute Albae nisu znatno kasnija pojava. Osim etrurskog grada Alba Longa, svi gore navedeni gradovi prvo su bili nazvani slovenskim imenom Beo/Beli grad (bez obzira kako su se pre toga zvali — Singidunum, Tira, Floriana i sl.), pa latinsko *Alba* zapravo dolazi kao prevod postojećeg slovenskog naziva. Potreba za njim se po pravilu javljala kad je mesto unapređivano u biskupsku stolicu pa se od tog trenutka nadalje u dokumentima javljao njegov službeni naziv na latinskom. U nekim slučajevima to se dešavalo relativno rano (srpski Beograd → Alba Bulgarica, Alba Graeca od XI veka, ali „episcopus Belgradensis“ još od VII), a u nekim dosta kasno (Belgorod Dnjestrovski → Alba Cetatea od kraja XVII veka).

Urbes Albae ipak jesu postojale na rimskoj teritoriji i bile su podizane od kamena, najčešće uz neku vodu. Ceo pojas takvih gradova protezao se obalom Sredozemlja, preko Galije i kroz Germaniju: Alba longa nova (današnji Savello u Italiji), Albanum (današnji Albano u Italiji), Alba Fucens (nekadašnji grad na jezeru Lacus Fucinum), Alba Helviorum (današnji Vivje u Francuskoj), Sar Alba ad Saravum fluv. (današnji Sar Alben u Nemačkoj), itd. Između ove linije kamenih gradova i srednjovekovnih Albi/Beograda u literaturi²⁶¹ se povlači bitna distinktivna crta drvo–kamen, tj. ie. *ghordho- / polis xylinē ('drveni grad') prema nem. *Ringmauer* (grad opasan kamenim zidom). „Ta vrsta zaštite [= kameni zid] pripada mediteranskoj kamenoj civilizaciji, dok je za pontsko-karpatsku civilizaci-

²⁶⁰ Alba Longa je bila situirana oko 19 km od današnjeg Rima, otprilike na mestu na kome je sada papaska rezidencija Castel Gandolfo. Postoji takode teorija po kojoj ojkonomimi sa *Alb-* (recimo Belaj — Albinianum u Istri) dolaze od veoma čistih gentilnih i porodičnih imena sa tim značenjem, u formi Albinianus (isto tako Crnograd — Nigrinjano — Nigrinianus). Vidi *Belaj* u Istorijskim 'Belim gradovima'. Što se Albe Longe tiče, klasični pisci drže da je njeno ime došlo od boje samog grada i njegove okoline: „propter colorem suis et loci naturam Alba Longa dicta“ („Nazvana Alba Longa zbog svoje boje i prirodnog okruženja“ — Varro). „Alba autem vocata propter colorem suis“ („Nazvana Alba po svojoj boji“ — Ibidem, 54).

²⁶¹ Npr. Budimir 1956.

ju i susedne oblasti karakterističan Herodotov *polis xylinē*. To znači da pojavu ovog termina [...] moramo smatrati karakterističnom svojinom onih indoevropskih plemena koja dolaze iz Podunavlja i pontskog zaleđa na Mediteran.²⁶² Za južne Slovene se smatra da su do Dunava stigli već u III veku, a do Jadranskog mora u VI i VII.

Po analogiji sa dobro poznatom istorijom primorskih gradova Splita, Dubrovnika i Kotora, u susretu sa rimskim belim gradovima mediteranskog tipa Sloveni su mogli reagovati na dva načina, koji su proizlazili jedan iz drugog: prvo su ih mogli dovesti u vezu sa belim gradovima koje su sami podizali, u kom slučaju su u njima videli ne samo ljudska naselja već i centre (tuđeg) religijskog kulta, a potom su ih morali rušiti ako su ikako mogli. Razlog za rušenje gradova najčešće je, oduvek, bila pljačka, a za Slovene je ostalo zabeleženo da su bili posebno surovi u tome. Dodatni razlog mogao je biti i verske prirode. U svakom slučaju, pod njihovom navalom nastradali su mnogi beli, kameni dalmatinski gradovi, u prvom redu Salona (doprinevši svojom propašću nastanku grada Splita).²⁶³

U drugoj fazi (koja je trajala vrlo dugo), kada se pokazalo da rimske gradove nije poželjno rušiti, Sloveni su se stacionirali u gradskom zaleđu kao proizvođači hrane i zanatlije, i tako s vremenom, postepeno počeli da prilaze zidinama, mostovima i — konačno — gradskom jezgru. Poslednju fazu slovenizacije primorskih gradova obavile su, međutim, žene, patricijske neveste slovenskog porekla, rađajući jednu za drugom mnoge generacije kojima je maternji jezik bio „slavenski“.²⁶⁴ Tok ovakvog prilagođavanja dobro je i detaljno poznat iz istorije dva od tri pomenuta grada, gde su stara romansko/grčka imena (Ragusa i Dekatera) s vremenom potpuno napuštena u korist slovenskih, kao što je moglo biti i sa gore navedenim Beogradima.

²⁶² Budimir 1956, 121.

²⁶³ Split pre pada Salone nije bio grad nego mesto Spalathos (Aspalathum), formirano oko Dioklecijanove palate, koja je i sama bila kombinacija rimske vile i vojnog logora. Salona je, naprotiv, bila regionalni centar i najbogatija rimska luka sa ove strane Jadrana. U njoj je bila rimska kolonija (*colonia Martia Iulia Salona*) i sedište namesnika Ilirika. Kada je grad u VII veku razrušen, stanovništvo je prebeglo u palatu i time udarilo osnove budućem Splitu. Ostaci Salone, ono što je ostavljeno na terenu, čine danas splitsko predgrađe Solin. O tome npr. Vego 1957.

²⁶⁴ Službeni jezik je ipak bio italijanski (odnosno mešavina srednjovekovnog latinskog i italijanskog), sve do početka XIX veka kada je Napoleon ukinuo Dubrovačku republiku, a Kotor potpao pod Austriju. Gentilna i porodična imena su i službeno bila u dubletu: Kaboga — Kabožić, Sorgo — Sorškočević, Bolizza — Bivolčić itd. Više o tome Синдик 1926, Синдик 1950, Радонић 1950, Радонић 1951, Fisković 1953, *Liber viridis, Monumenta Catarensia*.

Najzad, sve bi ovo imalo značiti da su južni Sloveni, u prvom naletu svojih migracija na jug i zapad (okvirno uzev — od III do VII veka), belim gradovima nazivali pre svega grčka i rimska naselja s kojima su se na tom putu susretali, i koja su ih svojom važnošću i veličinom asocirala na sakralne gradnje iz njihove postojbine, jedina ne-seoska staništa koja su sami dizali kao mesta kulta i simbole vrhovne svetovne i sakralne vlasti. Ako bi se ovo imalo u vidu pri novom i iscrpnom mapiranju svih poznatih ojkonima tipa Beograd barem na tlu bivše Jugoslavije (selo u Hercegovini kod Nevesinja, u Bosni kod Konjica; ruševine grada Belaja u Istri, u Hrvatskoj kod Gospića itd. — videti poglavlje IV — Istorijski 'Beli gradovi'), dobila bi se možda drukčija slika o strateškom značaju starih puteva i utvrđenja koja su dizana radi njihove zaštite.

U novim slovenskim zemljama, stare asocijacije morale su se brzo menjati — što kao posledica pokrštavanja (koje je obavljeno rano i relativno efikasno), što usled procesa asimilacije koji je podrazumevao uvođenje u gradski život i ambijent. Činjenica ostaje da — podižući kasnije sopstvene administrativne, upravne i verske gradske centre — južni Sloveni nisu (sa izuzetkom Biograda na moru) birali za njihova imena kombinacije sa pridevom beli, a naročito to nisu radili sa gradovima pored neke velike ili značajne vode. Gotovo bi se moglo reći da je novi način života značio rez u upotrebi pojma beli grad, učinivši ga trivijalnim kao *factum*, ali zato tim jačim kao *imago*.

To je, dakle, jedan mogući način formiranja toposa *beli grad* u južnoslovenskoj epici. Zašto se on nije zadržao ni u jednom drugom slovenskom korpusu, verovatno nikad neće moći tačno da se utvrdi. Na osnovu onoga što je ovde pokazano, moglo bi se pretpostaviti sledeće: zapadni Sloveni su epiku izgubili između XI i XIII veka, kako kaže Gasparov, u vreme „ispadanja jerova“, i ona se tamo više nikad nije obnovila. Bugari, dovoljno rano slavenizovani ali orijentisani na Crno more i njegovu specifičnu, maloazijsku kulturnu sferu, vezali su kolorističku shemu svoje epike za velike vode (Dunav, more) umesto za mediteranski model kamenog grada. Rezultat pregleda makedonske epike govori da je ona, u pogledu belih gradova, bila više pod bugarskim nego i pod kojim drugim uticajem. Najzad, kad su istočni Sloveni u pitanju, tu se najverovatnije radi o razlici između centra i periferije, ukoliko pretpostavimo da je slovenska prapostojbina bila na istoku iza Karpata,²⁶⁵ u šumsko-stepskom pojasu između srednjeg Podnjeprovlja i izvorišta Visle, tj. u prostoru koji je doskora ulazio u sastav bivšeg Sovjetskog Saveza. U svim proučavanjima folkloru pokazalo se da jedan od postulata arealne lingvistike ima opšti, gotovo uni-

²⁶⁵ Pa su seobe ka Mediteranu nužno išle na „beli“ zapad.

verzalni značaj, a odnosi se na poznatu činjenicu da centar iz koga neka pojava krene mnogo brže i lakše prolazi kroz promene nego periferija, naročito ako se tokom dugog vremena nađe potpuno otcepljena od matice. To se u novije vreme desilo sa kultom sv. Save kod Srba u Srbiji i Srba u Krajini, pa tim pre ima razloga da se isto pretpostavi i u slučaju *beloga grada*, gde je prekid veza sa centrom trajao duže i bio potpuniji (uključujući čak i jezičku barijeru, koje kod Srba u Krajini nije bilo).

Sa protokom vremena — koje se meri, sad već, milenijumima — *beli grad* nije mogao sačuvati tajnu svog prvobitnog, naročito sakralnog značenja, drukčije nego da ga ugradi u srednjovekovni viteški model sveta. Ni tu, međutim, on nije izgubio ništa od svog prvobitnog značaja jer je postao jedan od šest obaveznih elemenata u izgradnji strukture epskog junaka, od čega junačka poezija ne poznaje ništa važnije. To je, verovatno, bio jedini način da epski *beli grad* preživi do danas, budući da ojkonimi — ma koliko bogati i česti — jesu deo ali ne i predmet poetike epskog pevanja.

IV — ISTORIJSKI 'BELI GRADOVI'

1. Alba Iulia u Rumuniji

◇ *Apulum, Belgrad, Gyula-Fejérvár, Alba-Iulia/Giulia, Weissenburg, Alba-Carolina, Karlsburg, Karolyfejérvár*

Stara prestonica srednjovekovnog Erdelja, slovenski Belgrad, rumunska Alba-Iulia, mađarski Gyula-Fejérvár i Karoly-Fejérvár, nemački Weissenburg, kasnije Karlsburg. Grad na reci Mureš (rum. Mureş), u Rumuniji.

Alba Iulia

Kako treba suditi iz imena, iz strateškog položaja i karaktera prestonog mesta, Alba-Iulia/Belgrad je prvobitno bila antička rimska kolonija i grad Apulum (II–III vek n.e.). Pretpostavlja se da je porušen u napadu Gota u III v. U historiografiji ne postoje pouzdani podaci o periodu III–XIII v. kada je Apulum potpao pod vlast Dakije, pa se ne može tačno odrediti kada je dobio slovensko ime Belgrad. Prema nekim izvorima Belgrad je bio sedište vojvoda i kneževa dačkih Slovena koji su još i tokom XII v. u velikom broju naseljavali njegovu okolinu.²⁶⁶ Istorijski izvori beleže i ma-

²⁶⁶ SSS I 70–71, s.v. *Bälgrad nad Marosq.*

đarski naziv ovog grada — Gyula-Fejérvár verovatno prema transilvanij-skom vojvodi (Gyuli I ili Gyuli II) pod čijom je vlašću bio u XI v.²⁶⁷

Rumunski naziv Alba-Iulia takođe je nejasnog porekla. Pretpostavlja se da su rumunski, mađarski i nemački naziv preuzeti ili prevedeni sa slovenskog. Ipak, niko do današnjeg dana ne zna kako je Apulum postao Belgrad, Gyula-Fejérvár ili Alba-Iulia.

Govoreći o istoriji Albae Juliae, Barici primećuje: „Skoro svi veći gradovi i tvrđave, utvrđene ili otvorene, smeštene u Transilvaniji, podignute su na ruševinama tvrđava, gradova, dvoraca, kula i utvrđenja koja su zidali kolonisti i legionari Rima, dok se pri izgradnji ponekad koristio čak i zidarski materijal, kamenje i cigle izvađene iz monumentalnih građevina rimskih kolonista. Upravo to se desilo i sa ruševinama grada Apuluma, sa tom velikom razlikom što nekadašnji osnivači 'Belog grada', koji se na slovenskom zvao Belgrad a nešto kasnije Alba Julia, nisu razumeli ništa ili vrlo malo od potreba i dela antičke civilizacije rimskog sveta.“²⁶⁸

Alba Iulia

U XII v. Alba Julia postaje biskupska stolica, a kasnije i sedište pravoslavnog mitropolita. Alba-Iulia je bila na vrhuncu između 1542–1690, kao prestonica nezavisne kneževine Transilvanije i rezidencija transilvanijskih princeza. U XVI i XVII v. dobija i obnavlja jaka utvrđenja, koja u

²⁶⁷ SSS I 70–71, s.v. *Bălgrad nad Marosza*.

²⁶⁸ Barițiu 1887, 9–10.

XVIII v. ipak padaju za vreme Rakocijeve bune 1703. Današnja čuvena tvrđava u Erdeljskom Beogradu počela je iznova da se gradi 1713. a završena je 1738. Ime grada menjano je i 1715. u Alba-Carolina — na nem. Karlsburg (pre toga Weissenburg), na mađ. Karolyfejérvár. U tom gradu je 1918. proglašeno ujedinjenje Transilvanije sa Rumunijom, a 1922. obavljeno krunisanje kralja Ferdinanda.²⁶⁹

2. Б'алгр'ат u Bugarskoj

Nalazi se u okolini Gabrova. *Б'алгр'ат* kao toponim označava 'uzvišenje s belom zemljom'. O postojanju starobugarskog naziva *Бѣль градъ* svedoči grčki toponim *Μπελιγκράδια*.²⁷⁰

3. Belaj u Istri, Hrvatska

◇ *Albinianum, Bellegradus*

U srednjem delu Istre sačuvalo se selo pod nazivom Belaj, nekadašnji Bellegradus. Prema nekim autorima nazivi *Cernogradus et Bellegradus* stoje mjesto starih *Nigrignanum i Albinianum*.²⁷¹

„Slovenskih je naselja ovdje [u Istri] moralo biti u velikom broju i veoma starih, jer čitamo u toj listini [carski dokument na latinskom iz 1102] slovenske mjesne nazive, koji predstavljaju tradiciju barem od nekoliko vijekova unatrag. Tako pominje ova listina dva 'castella' *Cernogradus et Bellegradus*.²⁷² Ove dvije složenice odgovaraju tipovima najstarijih mjesnih naziva ili toponima. Ovakvih imena ima na svim stranama gdje je god bilo Slovena. *Bellegradus* je danas *Belaj* između Letaja i Pazina, dale u unutrašnjosti Istre“²⁷³

4. Белгород–Днестровский u Ukrajini

◇ *Tira, Mavrokastro/Monkastro/Monte Kastro, Asprokastro/Albi Kastri, Akkerman, Білогород Днісїтровськїй*

Srednjovekovni grad na Dnjestru, u antičko doba grad Tira. U vizantijskim i italijanskim izvorima s kraja XIII v. pominje se pod imenima Mavrokastro ('Crna tvrđava') i Asprokastro ('Bela tvrđava'). U tursko vreme poznat kao Akkerman (*Ak* 'beli', *kerman* 'tvrđava'). Preimenovan

²⁶⁹ Upor. www.apulum.ro

²⁷⁰ SP I 234, s.v. *Bělogordъ: Běль gordъ*.

²⁷¹ Małecki 1930; citirano prema Skok 1934.

²⁷² Skok 1934, 132, 139–140. Skok napominje da je ubiciran još jedan toponim *Cernigrad* daleko na zapadu Istre, sjeverno od Umaga i Majke Božje na Krasu.

²⁷³ Upor. Skok I 132–133; SP I 233, s.v. *Bělogordъ: Běль gordъ*.

je 1944. u Белгород–Днестровский.²⁷⁴ Nalazi se na desnoj obali Dnje-stra, nedaleko od obalskog pojasa Crnog mora u Ukrajini.

Istorijski i arheološki materijali potvrđuju postojanje najranijih etapa razvoja ovog grada: iz klasično-grčkog i helenističkog perioda (VI v. pre n.e. — I v. n.e.), rimskog i poznoantičkog (I v. n.e. — IV v. n.e.). Grad su osnovali miletski Grci u VI v. pre n.e. na ušću reke Tirasa (Dnjestra) i nazvali ga Tira. U to vreme Tira je bila značajan trgovački centar. Sredinom I v. pre n.e. Tira potpada pod vlast Trakije, a kao rezultat ekspanzije Rimske imperije uključena je u sastav provincije Mezija sredinom I v. Grad je uništen nakon napada Gota u drugoj pol. III v. , a zatim i u požaru u prvoj polovini IV v.

Белгород-Днестровский

Istorija ranosrednjovekovnog naselja još uvek je nepoznata. Po jed- nima, na razvalinama drevne Tira naselili su se Sloveni, a po drugima Ge- to-Dačani, a treće je mišljenje da je Tira ušla u granice Prvog Bugarskog carstva. Zagovornici slovenske sukcesije u Tiri pretpostavljaju da je grad držan kao odbrambena tvrđava Kijevske Rusije. Takođe se smatra da je posle pada Kijevske Rusije jedno vreme bio u vlasti Ugarskog kraljevstva, a zatim ušao u sastav Galicijsko-volinjske kneževine gde ostaje do tatar- sko-mongolskog napada. Ipak, neophodno je istaći da do današnjeg vre- mena nema tačnih naučnih podataka o istoriji grada od VII do XIII v.

Tek od početka XIV v. može se govoriti o tačnom pomenu grada pod raznim nazivima: Monkastro, Monte Kastro, Asprokastro, Albi Kastri,

²⁷⁴ SP I 233, s.v. *Bělogordъ: Běľъ gordъ*; Kravčenko 1986.

Belgorod, Akkerman i dr. Zanimljiva je pretpostavka da su slovenska plemena osnovala u stvari dva grada — Belogorod i Černogorod, čemu govore u prilog kasniji nazivi zabeleženi u vizantijskim i italijanskim izvorima (Mavrokastro, Asprokastro, Albi Kastri).

Poznato je da je sredinom XIII v. potpao pod vlast Zlatne Horde i postao jedna od njenih najvećih luka, koju su često posećivali Vizantijci radi trgovine. Urbanistička struktura ovog Belgoroda je slična istočno-vizantijskom tipu grada. Druga osobenost grada je odsustvo susednih seoskih naselja.

Kao grad u Moldaviji prvi put se pominje početkom XV v. U tom novom svojstvu dobija privilegije i pravo na kovanje sopstvenog novca. Na novcu je bilo utisnuto grčko ime grada i državni grb u obliku vrha kule.

Grad je bio pod turskom opsadom već 1420, a sultan Mehmed II ga je nazivao „vratima cele Poljske, Tatarske i Crnog mora“. Turci su ga osvojili 1484. zajedno sa drugim moldavskim gradovima (Kilija, Bender, Očakov) i 1538. uvrstili u sastav nove otomanske provincije — Akermanškog sandžaka. U vreme ratova protiv Turske, Belgorod nekoliko puta potpada pod rusku vlast (1770. i 1789.), ali se mirovnim sporazumima ponovo vraća Turcima. Posle Bukureškog mira, Akkerman je uključen u sastav Ruskog carstva 1812. Danas se — pod imenom Belgorod — nalazi u Ukrajini.²⁷⁵

5. Bělohrad u Češkoj

Lázně Bělohrad je banjski grad u Češkoj, a ime grada je relativno novijeg datuma.²⁷⁶ Današnji Bělohrad nastao je iz naselja Nová Ves kraj rečice Javorka. Prvi podaci o njemu potiču iz 1354, kada je usred sela stajala drvena tvrđava pod imenom Koštofrank, drvena crkvice, a uz nju kašnije i škola. Godine 1543. Novu Ves je kupio Jindžih Škopek iz Belih Otradovica, a njegov sin je sagradio novu tvrđavu od kamena. Zbog njenih belih zidina, podanici su je nazivali Bela tvrđava (*Bílý hrad*) iz čega je nastao naziv Bjelohrad (*Bělohrad*). Godine 1626. bjelohradski posed dobio je Albreht iz Valdštejna, 1643. ga je potom kupio avanturista Vilem Lamboj iz Holandije. Za vreme njegove vladavine mnogo ne-katolika je pobeglo u izgnanstvo, a cela oblast je naseljavana nemačkim kolonistima, pa su je nazivali Nemačka zemlja (*Německá strana*). Godine 1669. Bjelohrad prelazi u posed porodice Valdštejna, a 1722. car Karlo VI mu je do-

²⁷⁵ Istorijski podaci o Белгород–Днестровский u Шлапак 2001; upor. i sajt www.tira2500.org.

²⁷⁶ SP I 233, s.v. *Bělogordъ: Bělъ gordъ*.

delio rang grada. Nakon I svetskog rata Bjelohrad postaje pravi banjski centar.²⁷⁷

6. Beograd u Srbiji

◇ *Singidinum, Alba Bulgarica, Alba Graeca, Weizzenburg, Nándor Féjérvár, Tuna Belgradi*

U srpskom izgovoru Бѣлградъ javlja se u IX veku, u drugim izvorima nosi nazive Βελόγραδον, Βελέγραδα (vizantijski), Bellogradum (u papskoj korespondenciji), Wizzenburch, Weizzenburg (kod Nemaca), Nándor Féjérvár (kod Mađara), Tuna Belgradi (odn. Dunavski Beograd kod Turaka). Grad na ušću Save u Dunav, na granici Panonske nizije i Šumadije, na prelazu Balkanskog Poluostrva u Srednju Evropu. Danas je glavni grad Srbije.²⁷⁸

Beograd

U starom veku na mestu današnje Kalemegdanske tvrđave nalazilo se prvo keltsko, pa potom rimsko utvrđenje Singidunum. U donjem gradu (kod kule Nebojše) bilo je u rimsko doba pristanište od kojeg je vodio glavni put sa zapada za Carigrad. Već u II v. u njemu su živeli hrišćani, a u IV u Beogradu su postradali hrišćanski mučenici đakon Ermil i vojnik Stratonika. U V v. osvajaju ga Huni, Sarmati i Goti, a u VII Avari. Sa njima se u okolini grada pojavljuju i Sloveni kao graditelji avarskih brodova. Slovensko (današnje) ime grada javlja se prvi put 878. u pismu pape Jova-

²⁷⁷ Podaci preuzeti sa sajta: www.lazne-belohrad.cz.

²⁷⁸ Upor. SSS I 106, s.v. *Beograd*.

na VIII bugarskom kanu Borisu. U pismu se Beograd pominje kao sedište episkopa (*Episkopus Belgradensis*). U to doba Beograd je, zajedno sa Sreptom i delom Slavonije, bio pod vlašću Bugara.

Pod vlast Vizantije dospao je 1018. i ostao u tom statusu sve do XII v. U XI v. javlja se kao redovna stanica na krstaškim i hodočasničkim kopnenim pohodima u Svetu Zemlju. U itinererima iz toga doba pominje se pod imenima *Belagrada*, *Bellagrava*, *Bellagravia*, a više puta je bio i žrtva krstaških pustošenja.

Posle dva veka uzajamnih sukoba, u XIII v. Mađari ga uzimaju od Bugara, a 1284. osvaja ga na kratko srpski kralj Dragutin. Srpski despot Stefan Lazarević preuzima Beograd od Ugara 1403. i pretvara ga u prestonicu srpske srednjovekovne države (1405–1427). Tada su u Beogradu postojale tri glavne crkve (sv. Jerarha, sv. Nikole i sv. Petke), a despot je podigao i četvrtu — Bogorodičinu. U doba despotije, Beograd se sastojao iz nekoliko (po jednim izvorima 7, a po drugima 5) manjih gradskih celina obuhvaćenih duplim zidinama. Imao je jako, utvrđeno pristanište, riznicu, arsenal, lazaret. Beogradski trgovci su imali posebne povlastice i olakšice u trgovini sa susednim državama.

Posle smrti despota Stefana 1427. grad opet dolazi u vlast Mađara, a 1521. osvajaju ga Turci koji u njemu ostavljaju samo 2 crkve: Sabornu i crkvu sv. Jovana Krstitelja u Donjoj ili Savskoj varoši. Pod Turcima Beograd ostaje sledećih 167 godina.

Iza turskog poraza pod Bečom, Beograd privremeno dolazi u posed Austrije (1688–1690). Karlovački mir ga vraća Turcima i u to vreme on postaje jedna od najvećih otomanskih tvrđava prema zapadu. Princ Eugen Savojski osvaja Beograd 1717. tako da se grad ponovo nalazi neko vreme pod Austrijom. U to vreme varoš se uređuje i naseljava stanovništvom poglavito iz Austrije i Nemačke, a ispod tvrđave se gradi novo pristanište. Odredbama Svištovskog mira, međutim, grad se ponovo predaje Turcima 1791.

U Prvom srpskom ustanku Beograd osvajaju ustanici 1807, i smeštaju u njega srpsku vladu. Posle sloma ustanka, na osnovu mira u Bukureštu, grad je opet vraćen Turcima 1813. kada nastaje velika „bežanija“ hrišćanskog stanovništva pred Turcima. Beograd 1839. postaje prestonica obnovljene Srbije i u izvorima iz toga doba opisuje se kao: „Stolica knjaza i sviju viši nadležatelstva Srbije, mitropolita, Suda najvećeg, Apelacionog, Okružnog i Varoškog, Načelničestva okružija beogradskog, Upravitelstva i Primiritelnog suda varoškog. Konsistorije Eparhije beogradske. Imade 2 crkve pravoslavne, jedanaest džamija turski i jednu sinagogu jevrejsku, jedan Liceum sastavljen iz dva fakulteta: filozofijskog i juridičkog, jednu Gimnaziju sa 6 klasa, Posleno-trgovačku školu sa 3 klase, elementarnu jednu sa 4 i dve sa 1 klasom, jednu grčku školu, jednu bogoslovsku školu od 4 klase. Turci imaju 10 elementarnih škola, 6 za mušku i 4 za žensku

decu, 4 tekije (manastira) derviša, a Jevreji jednu školu. Ima jedna bolnica za vojnike srpske i jedna varoška. U tvrđinji beogradskoj, u kojoj Srbi ne žive, nalazi se garnizon carski, u kojoj sedi jedan paša, kao upravitelj (muhafis).²⁷⁹ U takvom Beogradu stalno je dolazilo do incidenata između srpske i turske populacije koji su kulminirali u događaju na Čukur-česmi, posle čega su Turci 1867. definitivno napustili Beograd i Srbiju, a knezu Mihajlu predali ključeve od Kalemegdanske tvrđave. U tom momentu na današnjem Zelenom vencu se nalazila velika bara, oko Pravnog fakulteta i Vukovog spomenika bile su povrtarske bašte, na Slaviju se išlo u lov na divlje patke, a na Terazijama je bila velika kula u kojoj se skupljala voda iz okoline i delila onim delovima grada koji su u njoj oskudevali.²⁸⁰

Iako se u pesmama za njega često vezuje atribut *stojni* (zato što je bio prestonica u vreme despota Stefana Lazarevića), ne treba ga mešati sa ugarskim Stojnim Beogradom (mađ. Székesfejervár), gradom u kome su se krunisali ugarski kraljevi i koji se nalazi j/i od Budimpešte. Po narodnoj tradiciji, držaoci Beograda bili su braća Jakšići (Dmitar i Stefan), mada oni prema istorijskim podacima nisu imali ništa zajedničko sa ovim gradom: sinovi vojvode Jakše, podanika Đurđa Brankovića, oba brata su prešla u službu kralja Matije Korvina i u Ugarskoj dobila posed Nađlak. Istakli su se u bitkama protiv Turaka, u kojima su ostavili i živote: Dmitar 1486. kod Smedereva, a Stefan 1489. kod Beča.²⁸¹

7. Berat u Albaniji

◇ *Antipatrea, Pulcheriopolis, Belgrad, Arnaüd Belgradi*

Nalazi se u Albaniji na reci Osum. U II v. pre n.e. grad se zvao Antipatrea i bio je strateški važna tvrđava jednog ilirskog plemena. Tokom IX v. osvajaju ga Bugari koji ga nazivaju Beligrad, odakle dolazi i ime Berat. Bio je sedište lokalnih namesnika bugarskih kanova (Βουγαρόπολις), a zatim rezidencija vizantijskih kapetana i grčkih despota. Od XI veka postao je episkopska stolica. U izvorima XI–XIV v. pominje se kao Belogradum, Bellogradum, Beligradum, Βελεγράδον, Βελεγράδα. U XIII v. osvaja ga Mihailo Anđel Komnin, rođak vizantijskog cara i epirski despot, a 1345. Srbi. U turske ruke dospeva 1450. U XVI–XVII v. zabeležen je kao Бельград. Grčko ime za Berat bilo je, prema izvorima iz X v., Πουλχεριοπόλις. Albanski naziv Berat (kao i arumunski Velarde, italijanski

²⁷⁹ V. Гавриловић 1994, 11–12.

²⁸⁰ Za istorijske podatke o Beogradu upog. Калић-Мијушковић 1967, Поповић 1982, Каниц 1904 (1904), Čelebi 1979, *Beograd u delima...*, *Beogradska пврђава*.

²⁸¹ Folkloristički podaci u Банашевић 1954 i Detelić–Loma–Pavlović 2004 s.v. *Beograd*.

Berat

Beligrado) potiče od slovenskog Belgrad. Turci su ga zvali Arnaüd Belgradi.²⁸²

Slovenski naziv Belgrad i njegov značaj kao grada ukazuju na to da je Berat u srednjem veku bio jedno od najvažnijih središta albanskih Slovena.²⁸³ Pošto je u početku turske vlasti propadao i bivao zapuštan, Berat se naglo oporavlja u XVIII i XIX v. Ali Paša Tepeleni zauzima ga 1809, a 1851. grad strada u zemljotresu posle čega je obnovljen i postao značajan drvorezbarski centar.

Berat je podignut na rečnim terasama planine Tomor. Prema legendi, Tomor je nekada bio div koji se sa drugim divom, Špiragom, sukobio oko ljubavi jedne lepe devojke. Divovi su se međusobno poubijali, a devojka se udavila u sopstvenim suzama od kojih je postala reka Osum. Planina Špirag, nazvana po drugom divu, nalazi se na levoj strani Osumove klisure.²⁸⁴

8. Białogard u Poljskoj

Srednjovekovni grad u Pomorju, na reci Parsenta. Utvrđenje i značajno primorsko sedište na trgovačkom putu koji povezuje Kolobžeg sa Velikopoljskom. Pretpostavlja se da je bio prestonica pomorskih knezova. U XII v. razorila ga je vojska Boleslava Krivoustog (1102. i 1107).

Sveti Oto iz Branberga je u Białogardu 1124. podigao crkvu Svih Svetih. U Białogardu je potvrđeno postojanje jedne od najstarijih carinskih ispostava (1159) u Pomorju.²⁸⁵

²⁸² Seliščev 1978 (1931), 257–258; SP I 233, s.v. *Bělogordъ: Bělъ gordъ*.

²⁸³ SSS I 102, s.v. *Belgrad w Albanii*.

²⁸⁴ Za istorijske podatke o Beratu v. Шкриванић 1959, Detelić-Loma-Pavlović 2004.

²⁸⁵ SSS I 111, s.v. *Białogard*; SP I 233, s.v. *Bělogordъ: Bělъ gordъ*.

9. Білгородка u Ukrajini

Ukrajinski Білгород — danas selo *Білгородка* kod Kijeva (zapisao već Nestor 910).²⁸⁶ Staroruski Бѣлгород (u starim izvorima: „Володїмѣрь заложи град Бѣль ... і ... любѣн городъ“ — 1425 год; „Скочи отъ нїхъ лютымъ зверемъ въ плъночі, ізъ Бѣла-града“ — *Слово о ѿлку Игореве*).²⁸⁷

Jedan od najstarijih gradova srednjovekovne Rusije, nalazi se na obali reke Irpeni, jugozapadno od Kijeva. Zauzimao je ključnu poziciju na putu koji vodi od Vlodžimježa do Luck–Dorogobuža. Najstariji spomen iz 980. Naselio ga je i utvrdio knez Vladimir I kao svoj omiljeni grad, u kome je često boravio sa svitom.

Bilgorod je služio kao sklonište i rezidencija kijevskim knezovima. Kako se nalazi u pograničnoj zoni, bio je važan punkt za odbranu Kijeva od Pečenjega (poznata opsada Bilgoroda pominje se u Nestorovom *Letopisu* i ušla je u biljine kijevskog ciklusa). Od vremena pokršćavanja srednjovekovne Rusije bio je sedište episkopije. Brojna arheološka iskopavanja pokazuju da je Bilgorod bio značajan privredni centar, čiji su proizvodi nosili poseban žig. Potvrđeno je i postojanje velike i moćne tvrđave, a sačuvani su i delovi crkava i kuća iz XI–XIII v. Bilgorod je počeo da gubi na značaju tokom sukoba oblasnih gospodara, da bi ga potom razorili Tataři u XIII v.

10. Biograd kod Nevesinja, Bosna i Hercegovina

Grad Biograd kod Nevesinja spominje se 1454. kao kastel. Tu je živeo župan Ljubija Dobrečković „de villa di Biograd“, koji se spominje u dubrovačkim izvorima iz 1436.²⁸⁸ U poveljama upućenim Stjepanu Vukčiću pored nevesinjskog Beograda *Biograd di Nevesigna*, pominje se i trebinjski *Biograd di Trebigna* o kome danas nema tragova.²⁸⁹ Selo Biograd i danas postoji u Nevesinjskom Polju.

11. Biograd na moru u Hrvatskoj

◇ *Belgrad, Alba, Belgradum supra mare, Alba civitas, Alba Maris, Urbs Regia, Zara Vecchia*

Prvobitni slovenski ojkonim Belgrad, u srednjovekovnim dokumentima sreće se pod nazivom Alba. Nalazi se na Jadranskoj obali, jugoi-

²⁸⁶ SP I 234, s.v. *Bělogordъ: Běľь gordъ; ЭССЯ II 78, s.v. běľьgordъ.*

²⁸⁷ SSS I 112, s.v. *Bielgorod; Skok I, 15b–16a.*

²⁸⁸ Упор. Vego 1957, 13.

²⁸⁹ Упор. Динић 1978, 224.

stočno od Zadra. Osnovani su ga Hrvati pored Zadra, kada je on bio neprijateljski i nedostupan rimski grad. Prvi put ga pominje Konstantin Porfirogenit polovinom X v. (τό Βελέγραδον, ή Βελεγραδα) među devet najvećih i najmnogoljudnijih gradova Dalmacije. Kada je Petro Orseola II osvojio dalmatinsku obalu (1000), Biograd dobija upravu po uzoru na autonomne rimske gradove sa izbornim vladarem na čelu. Na početku XI veka vraća se pod hrvatsku vladu kao grad isključivo podređen županu (urbs regia). Za Krešimira III Biograd postaje 1018. prestonica u kojoj se krunišu svi hrvatski kraljevi, a od polovine XI v. postaje sedište biskupije.²⁹⁰

Biograd na moru

„Spominje ga Konstantin Porfirogenet kao grad pokrštene Hrvatske. U gradu Biogradu kralj Krešimir je izdao više povelja ... Spominje se kao luka 1097. godine. Biograd je bio sijelo biskupa Teodozija 1060 ... Kad je obnovljena skradinska biskupija poslije drugog splitskog sabora, biskup se preselio u Biograd poslije 1000 godine.“²⁹¹

12. Biograd na Neretvi, Bosna i Hercegovina

◇ *Welligrad, Belgradčik, Ak-hisar, Konjic*

Slovenski naziv *Biograd*, u turskom izgovoru — *Belgradčik*. U predgrađu današnjeg Konjica nalazi se brdo Varda gde još uvek postoje ostaci starog utvrđenog grada koji se u srednjem veku zvao Biograd (tur. Belgradčik). Sada je to deo varoši Konjic. Smešten je na važnom putu iz predturskog doba.

Grad Biograd je postojao i u tursko doba pod imenom Belgradčik. Hadži Kalfa pominje u „Sandžaku Hersek“ Belgradžik među Sarajevom, Mostarom i Ak-hisarom.²⁹² U turskim izvorima i u potonjoj naučnoj lite-

²⁹⁰ SSS I 118, s.v. *Biograd na moru*.

²⁹¹ Vego 1957, 12–13.

²⁹² Упор. Динић 1978, 223.

raturi Belgradžik je dugo identifikovan sa Konjicem.²⁹³ Međutim, Konjic je poznat pod tim imenom iz predturskog doba, te je ova identifikacija odbačena. Sama činjenica da su Turci mešali ova dva grada pokazuje da je Belgradčik morao ležati u neposrednoj blizini Konjica. Belgradčik je zapravo deo varoši Konjica na levoj obali Neretve. Kako se tu nalazila i tvrđava, to je ime srednjovekovnog Beograda za vreme Turaka protegnuto i na obližnje naselje Konjic.²⁹⁴

13. Biograd kod Donjeg Vakufa, Bosna i Hercegovina

◇ *Prusac, Akhisar*

Mesto se nalazilo južno od Donjeg Vakufa u Bosni i Hercegovini. Prvi put se pod imenom Prusac pominje 1478. u pismu Skender-bega Dubrovčanima („na gradu Pruscu“). Posle se pominje u ugarsko-turskim ugovorima 1503. i 1519. kao Belgrad/Biograd. Prusac su Turci zauzeli 1463. ali nije stalno bio u njihovim rukama. Tursko ime grada dolazi kao prevod sa slovenskog — *ak* 'beli', *hisar* 'grad'. Akhisar se, uz ime Prusac, često susreće u turskim izvorima.²⁹⁵

14. Székes-Fejérvár u Mađarskoj

◇ *Floriana, Belehrad Kralovský — Alba Regia, Stojni Beograd, Stuhlweissenburg*

Székes-Fejérvár

²⁹³ U turskim dokumentima iz Dubrovačkog arhiva vidi se da su Turci nazivali Konjic Belgradžikom, npr. „Mahmud Naip di Beligradik osia Cogniz“ tj. Mahmud Naip od Cadiluka Beligradika iliti Cogniza, itd., upor. Динић 1978, 223.

²⁹⁴ Upor. Динић 1978, 223–224.

²⁹⁵ Upor. Vego 1957, 98.

Nalazi se jugoistočno od Budimpešte u Mađarskoj. Osnovali su ga Sloveni na mestu rimske kolonije Floriana, otkada verovatno potiče i ime Belgrad/Belehrad. Kada su Mađari zauzeli Panoniju i Podunavlje, postao je jedna od prestonica dinastije Arpadovaca. U Ilustrovanoj hronici (*Chronicon pictum*) pominje se da ga je osnovao sveti kralj Stefan. Od XI do polovine XVI v. u njemu se krunišu i sahranjuju svi mađarski kraljevi. Za vladavine Bele I, koji se opredelio za povratak paganstvu, prestanak egzekucije i ukidanje feudalnih obaveza, u njemu je 1060. održana velika narodna skupština.²⁹⁶

15. Velogradion u Turskoj

Naziv *Velogradion* potiče iz vremena invazije Slovena u VII veku.²⁹⁷ Nakon slovensko-avarskih prodora u Vizantiju, Sloveni su kolonizovali vizantijske oblasti, tako da je bilo slovenskih naselja sve do carigradskih zidina, a neka od njih su se održala do danas. „Pisanih podataka o tome doduše ima malo, ali nam ih može da dá i toponomastika. Nedaleko od Carigrada, na jedan sat udaljenosti nalazimo na crnomorskoj obali selo koje nosi stari čist slovenski naziv *Velográdion* u grčkom izgovoru, dakle *Belgrad*, koji naziv nalazimo posvuda kud god Sloveni dolaze i to od najdavnijih vremena njihova dolaska. Sloveni, izmiješani sa Turcima, dopiru danas i do Rodosta i do Silivrije na Marmarskom moru“.²⁹⁸

* * *

Od mesta koja nose odgovarajući naziv ali o njima autori nisu mogli sakupiti podatke dovoljne za izradu tipskih tekstova kakvi su ovi prilozi, vredni makar pomenuti sledeće:²⁹⁹

Белгородка u Ukrajini, na Volinju, severno od Lavova, severo-zapadni deo Ukrajine

Белгород u Rusiji na reci Severni Donec, okrug Kurski

Belegrad u Slovačkoj

Velgrad u Karantaniji

Belgrad u zapadnoj Istri na reci Tilment (Tagliamento)

²⁹⁶ SSS I 101, s.v. *Belehrad Kralovsky*.

²⁹⁷ SP I 233, s.v. *Bělogordъ: Běľъ gordъ*.

²⁹⁸ Skok 1934, 79.

²⁹⁹ Svi naredni podaci, osim Belgrada u zapadnoj Istri, preuzeti su iz SP I 233, s.v. *Bělogordъ: Běľъ gordъ*; o Belgradu u zapadnoj Istri upor. SSS I 101, s.v. **běľъgordъ*.

V — BIBLIOGRAFIJA

Skraćenice

АНСССР	Академия наук СССР.
БФ	<i>Български фолклор</i> , София.
БВ	<i>Босанска вила</i> , Сарајево.
ЭРЯ	<i>Этимологические исследования по русскому языку</i> , Москва.
ЕС	<i>Еѣнолошке свеске</i> , Београд.
FOC	<i>Folia onomastica Croatica</i> , Zagreb.
FV	<i>Folklor u Vojvodini</i> , Novi Sad.
ГСУ	<i>Годишник на Софийския Университет «Климент Охридски»</i> , София.
ЈФ	<i>Јужнословенски филолог</i> , Београд.
КСК	<i>Кодови словенских кулѣура</i> , Београд.
НССВ	<i>Научни сасѣанак славистѣа у Вукове дане</i> , Београд.
ОЈ	<i>Onomastica Jugoslavica</i> , Ljubljana.
ОП	<i>Ономаѣолошки ѣрилози</i> , Београд.
ПКЈИФ	<i>Прилози за књижевностѣ, језик, исѣорију и фолклор</i> , Београд.
ППЈ	<i>Прилози ѣроучавању језика</i> , Нови Сад.
САН(У)	Српска академија наука (и уметности).
СБНУ	<i>Сборник за народни умотворения, наука и книжнина</i> (од књ. 19 — <i>Сборник за народни умотворения и народопис</i>). књ. 1–57, София, 1889–.
СЕЗ	<i>Срѣски еѣнографски зборник</i> , Београд.
SUFJ	<i>Savez udruženja folklorista Jugoslavije</i> .
ВИ	<i>Вопросы истории</i> , Москва.
ВЯ	<i>Вопросы языкознания</i> , Москва.
ЗМСДН	<i>Зборник Маѣице срѣске за друшѣвене науке</i> , Нови Сад.
ЗМСФЛ	<i>Зборник Маѣице срѣске за филологију и лингвистѣику</i> , Нови Сад.
ЗМСКЈ	<i>Зборник Маѣице срѣске за књижевностѣ и језик</i> , Нови Сад.
ЗМСС	<i>Зборник Маѣице срѣске за славистѣику</i> , Нови Сад.
ZNŽO	<i>Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena</i> , Zagreb.
ZONF	<i>Zeitschrift für Ortsnamenforschung</i> , München / Berlin.
ЗРВИ	<i>Зборник радова Визанѣолошког инсѣиѣуѣа</i> , Београд.

Literatura

- Астафьева 1980 — Л. А. Астафьева, Эпитет в частушках, *Эпитет в русском народном творчестве*, „Фольклор как искусство слова“, Выпуск 4, Издательство Московского университета, Москва, 1980, 93–103.
- Банашевић 1954 — Н. Банашевић, Објашњења и коментари у: В. С. Караџић, *Српске народне џјесме, књига трећа у којој су џјесме јуначке средњијех времена*, Београд, 1954, 575–696.
- Банашевић 1971 — Н. Банашевић, *Летњојис џоја Дукљанина*, Београд, 1971.
- Бахилина 1975 — Н. Б. Бахилина, *История цветообозначений в русском языке*, Москва, 1975.
- Бенвенист 2002 — Е. Бенвенист, *Речник индоевројских усјанова: џривреда, сродсјтво, друштво, власи, џраво, религија*, Сремски Карловци / Нови Сад, 2002.
- Београд у делима...* — *Београд у делима евројских џуџојисаца*, ур. Ђорђе Костић, Београд, 2003.
- Београдска џврђава — Београдска џврђава у џрошлости садашњосји и будућносји*, ур. Чубриловић Васа, Београд, 1988.
- Бјелетић 2001 — М. Бјелетић, Беле пчеле, КСК 6/2001, „Боје“, Београд, 152–160.
- БНТ — *Българско народно творчество*, I–XIII, София, 1961–1965.
- Бован 1975 — Вл. Бован, *Косовско-мејхојске народне џесме у збирци М. С. Милојевића*, Приштина, 1975.
- Босић 1985 — М. Босић, Архаични елементи у погребним обичајима Срба у Војводини, ЕС VI/1985, Београд / Светозарево, 89–94.
- Веселовски 2005 — А. Н. Веселовски, *Исјоријска џоешика*, Београд, 2005.
- Вук I — В. С. Караџић, *Српске народне џјесме: књига џрва у којој су различне женске џјесме*, прир. В. Недић, Београд, 1975. (1. издање: Беч, 1845).
- Вук V — В. С. Караџић, *Српске народне џесме*, Београд, 1935. (1. издање: Београд, 1989).
- Вук прип. — В. С. Караџић, *Српске народне џријовијейке*, прир. М. Пантић, Београд, 1988. (1. издање: Беч, 1853).
- Вукадиновић 1990 — В. Вукадиновић, Микротопонимија Сокобањске котлине, ОП XI/1990, Београд, 367–396.
- Гавриловић 1994 — Ј. Гавриловић, *Речник географиско-сјајиссјични Србије*, Београд, 1994. (1. издање: Београд, 1846).
- Гаспаров 1989 — М. Л. Гаспаров, *Очерк истории европейского стиха*, Москва, 1989.
- Гура 2005 — А. Гура, *Симболика живојиња у словенској народној џрадицији*, Београд, 2005.

- Даничић — Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских I–III*, Београд, 1863–1864, репринт 1975.
- Детелић 1989 — Поетика фантастичног простора у српској народној бајци, *Српска фантасџика*, Научни скупови САНУ XLIV, Одељење језика и књижевности 9, Београд, 1989, 159–168.
- Детелић 1992 — М. Детелић, *Митски простор и еџика*, Београд, 1992.
- Детелић 1996 — М. Детелић, *Урок и невестиа*, Београд / Крагујевац, 1996.
- Детелић 1997 — М. Детелић, Клише и формула као средства за кодирање костију и меса у народним бајкама, КСК 2/1997, „Храна“, Београд, 101–128.
- Детелић 1999 — М. Детелић, Место сусрета људског и нељудског света у еџици (Прилог проучавању узајамног дејства књижевних и некњижевних чињеница у моделовању епског текста), *Расковник*, 95/98, 1999, Београд, 120–135.
- Диздаревић-Крњевић 1997 — Х. Диздаревић-Крњевић, *Ушва златокрила. Делошћорност и традиције*, Београд, 1997.
- Динић 1978 — М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд, 1978.
- Добрев 1980 — И. Добрев, Белодрешковци, Бела Русь, Бели и Черни Искър, ГСУ 74/3, 1980, Факултет по славянски филологии, Софија, 199–201.
- Ђорђевић 1953 — Т. Р. Ђорђевић, *Вешџица и вила: у нашем народном веровању и иредању; Вамџир и друга бића: у нашем народном веровању и иредању*, СЕЗ LXVI, Београд, 1953.
- Ђурић 1977 — В. Ђурић, *Анџологија народних јуначких ијесама*, Београд, 1977.
- Ђурић 1985 — М. Ђурић, Ономастика Љубомира, ОП VI/1985, Београд, 191–435.
- Елезовић 1938 — Г. Елезовић, Кафа и кафана на Балканском Полуострву. Откад је свет код нас почео да троши кафу и да се забавља по кафанама? ПКЈИФ 18/1938, Београд, 617–637.
- Ерлангенски рукопис — *Ерлангенски рукопис српскохрватских народних ијесама*, изд. Г. Геземан, Сремски Карловци, 1925.
- Иванов 1983 — Вяч. Вс. Иванов, *История славянских и балканских названий металлов*, АНСССР, Москва, 1983.
- Иванов–Топоров 1965 — В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древный период)*, Москва, 1965.
- Иванов–Топоров 2001/1 — В. В. Иванов, В. Н. Топоров, Белобог, *Словенска мџологија*, Београд, 2001, 23.
- Иванов–Топоров 2001/2 — В. В. Иванов, В. Н. Топоров, Јарила, *Словенска мџологија*, Београд, 2001, 237–238.
- Ивић 1999 — М. Ивић, *Бело* као лингвистички и културолошки проблем, ЈФ LV/1999, Београд, 1–19.

- Илиевски 1982 — П. Илиевски, Неколку топоними и хидроними од основата **alb(h)*- во Македонија, ОЈ 10/1982, Razred za filologiju, Zagreb, 313–321.
- Жиречек 1959 — К. Жиречек, Хришћански елементи у топографској номенклатури балканских земаља, *Зборник Константина Жиречека I*, Београд, 1959, 461–528.
- Калић-Мијушковић 1967 — Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд, 1967.
- Каниц 1985 (1904) — Ф. Каниц, *Србија: земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, I–II, Београд, 1985. (1. издање: Leipzig, 1905).
- Кића — *Кића* : лист за шалу и забаву и прикупљање народних умотворина, Ниш / Београд, 1905–1935.
- Кићине песме — *Кићине песме I–II*, Београд, 1924–1926.
- Колосова 2001 — В. Б. Колосова, Роль цвета в создании символического образа растения, КСК 6/2001, „Боје“, Београд, 42–56.
- Королюк 1973 — В. Д. Королюк, 'Вместо городов у них болота и леса'... (К вопросу об уровне славянской культуры в V–VI вв), ВИ 12/1973, Москва, 197–199.
- Кравцов 1980 — Н. И. Кравцов, К изучению эпитета в русской фольклористике, *Эпитет в русском народном творчестве*, „Фольклор как искусство слова“, Выпуск 4, Издательство Московского университета, Москва, 1980, 5–15.
- Кравченко 1986 — А. А. Кравченко, *Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII–XIV в.)*, Наукова думка, Киев, 1986.
- Крунић 1996 — Ј. Крунић, *Башићина градова средњег Балкана*, Београд, 1996.
- Кулагина 1980 — А. В. Кулагина, Эпитет в баладах, *Эпитет в русском народном творчестве*, „Фольклор как искусство слова“, Выпуск 4, Издательство Московского университета, Москва, 1980, 77–92.
- Лакићевић 1986 — Д. Лакићевић, *Српске народне бајке*, Београд, 1986.
- Лома 1990 — А. Лома, Рани слојеви хришћанских топонима на старосрпском тлу, ОП XI/1990, Београд, 1–18.
- Лома 2001/1 — А. Лома, Црна крвца: Један древни песнички спој и симболика боја у митолошким осмишљењима људске жртве, КСК 6/2001, „Боје“, Београд, 152–160.
- Лома 2001/2 — А. Лома, Белобог, *Словенска митологија*, Београд, 2001, 23.
- Лома 2001/3 — А. Лома, Јарила, *Словенска митологија*, Београд, 2001, 238–239.
- Лома 2002 — А. Лома, *Пракосово: словенски и индоевропски корени индоевропске еџике*, Београд, 2002.
- Лома 2003/1 — А. Лома, Неке српске паралеле источнословенском Вију, *Balkanica XXXII–XXXIII/2001–2002*, Belgrade, 2003, 123–141.

- Лома 2003/2 — А. Лома, Старосрпско вьсь „село“ и његови трагови у топонимији, ОП XVI/2003, Београд, 1–16.
- Лома 2003/3 — А. Лома, О имену Вишеград, *Земља Павловића. Средњи вијек и период турске владавине*, Зборник радова са научног скупа Рогатица 27–29. јуна 2002, Бања Лука / Српско Сарајево, 2003, 529–540.
- Лома 2005 — А. Лома, Соко на граду, врапци у пољу: Именословни пресек кроз прошлост Београда, *Даница. Српски народни календар за годину 2006*, Београд, 2005, 462–480.
- Мальцев 1989 — Г. И. Мальцев, *Традиционне формуле руской народной необрядовой лирики (Исследование по эстетике устно-поэтического канона)*, Ленинград, 1989.
- Мачинский 1981 — Д. А. Мачинский, 'Дунай' руского фольклора на фоне восточнославјанской истории и мифологии, *Русский север, Проблемы этнографии и фольклора*, Ленинград, 1981, 110–171.
- Маштаков 1917 — П. Л. Маштаковъ, *Списокъ рѣкъ бассейновъ Днѣстра и Буга (Южнаго)*, Петроградъ, 1917.
- Марјановић-Душанић 1997 — С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд, 1997.
- Милисављевић 1869 — М. Милисављевић, *Песме народне*, Београд, 1869.
- Милосављевић 1913 — С. М. Милосављевић, Српски народни обичаји из среза омољског, СЕЗ XIX, Београд, 1913, 1–442.
- Милошевић-Ђорђевић 1990 — Н. Милошевић-Ђорђевић, *Косовска ејика*, Београд, 1990.
- Миовски 1977 — М. Миовски, Белешки за топонимијата од Костурско, *Македонистика I/1977*, Скопје, 117–134.
- Мирковић 1887 — П. Мирковић, Народне загонетке, БВ 94–95/1887, Сарајево, 108–109.
- Миркуловска 1982 — Б. Миркуловска, Ономастички лик на *бель-* во СР Македонија, ОЈ 10/1982, Загреб, 147–155.
- Михајловић 1966 — В. Михајловић, Српскохрватски називи ветрова, ППЈ 2/1966, Нови Сад, 99–122.
- Мушицки — Бр. Мушицки, *Српске народне њесме (из Срема)*, Панчево, 1875.
- Невская 1996 — Л. Г. Невская, Повтор как имманентное свойство фольклорного текста, *Славянский стих. Стиховедение, лингвистика и поэтика*, Институт русского языка им. В. В. Виноградова, Москва, 1996, 210–215.
- Новаковић 1877 — С. Новаковић, *Српске народне загонетке*, Београд / Панчево, 1877.
- Павловић 1996 — З. Павловић, *Хидроними Србије*, Институт за српски језик САНУ, књ. 13, Београд, 1996.

- Палавестра 2003 — В. Палавестра, *Хисторијска усмена предања из Босне и Херцеговине. Студија — зборник — коментари*, Етнолошка библиотека, Посебна издања 1, Београд, 2003.
- Пантић 1977 — М. Пантић, *Непозната бугаршtica о деспоту Ђурђу и Сибињанин Јанку из XV века*, ЗМСКЈ XXV/1977, Нови Сад, 421–439.
- Паусанија 1994 — Паусанија, *Ойис Хеладе I–II*, Нови Сад, 1994.
- Петканова 1982 — Д. Петканова, *За цветовете в българската народна песен 1. Подбор и употреба*, БФ 3/1982, год. VIII, София, 13–27.
- Петканова 1983 — Д. Петканова, *За цветовете в българската народна песен 2. Белият и черният цвят*, БФ 1/1983, год. IX, София, 3–18.
- Петрановић — *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*, скупио Богољуб Петрановић, Београд, III, 1870.
- Петровић 2004 — С. Петровић, *Рукописне и шtamпане усмене пјесме о Косовском боју у процесу прожимања*, докторска дисертација, Београд, 2004.
- Пјанка 1970 — В. Пјанка, *Тойномастџиката на охридско-пресџанскиот базен*, Институт за македонски јазик, Посебна издања, кн. 7, Скопје, 1970.
- Поповић 1991/1 — Љ. Поповић, *Семантички пошеницијал назива за боје у руском, украинском и српскохрватском језику*, магистарски рад у рукопису, Београд, 1991.
- Поповић 1991/2 — Љ. Поповић, *О семантици назива за боје у руском, украинском и српском фолклору*, ЗМСС XLI/1991, Нови Сад, 149–155.
- Поповић 2001 — Љ. Поповић, *О прототипском и стереотипском начину концептуализације боја у језику*, КСК 6/2001, „Боје“, Београд, 14–31.
- Потјавина 1980 — Н. В. Потјавина, *Эпитет в солдатских песнях, Эпитет в русском народном творчестве*, „Фольклор как искусство слова“, Выпуск 4, Издательство Московского университета, Москва, 1980, 67–76.
- Пропп 1958 — В. Я. Пропп, *Русский героический эпос*, Москва, 1958.
- Раденковић 1996 — Љ. Раденковић, *Симболика светиа у народној магији јужних Словена*, Ниш, 1996.
- Радић 1986/1 — Ј. Радић, *Из ономастике поречја Лугомира*, ОП VII/1986, Београд, 514–547.
- Радић 1986/2 — П. Радић, *Из ономастике села доњег тока реке Белице*, ОП VII/1986, Београд, 549–583.
- Радонић 1950 — Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд, 1950.
- Радонић 1951 — Ј. Радонић, *Дубровачка акџа и џовелье*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XVI, Београд, 1951.
- Седов 1981 — В. В. Седов, *Конгресс по славянской археологии*, *Вестник АНСССР* 5/1981, Москва, 96–101.

- Селиванов 1980 — Ф. М. Селиванов, Эпитет в былинах, *Эпитет в русском народном творчестве*, „Фольклор как искусство слова“, Выпуск 4, Издательство Московского университета, Москва, 1980, 16–35.
- Сикимић 1992 — Б. Сикимић, Апелативизација на материјалу српскохрватских народних загонетака, НССВ 22/2, 1992, Београд, 319–326.
- Синдик 1926 — И. Синдик, *Дубровник и околина*, СЕЗ XXXVIII, Београд, 1926, 1–254.
- Синдик 1950 — И. Синдик, *Комунално уређење Коџора од друге половине XII столећа до почетка XV столећа*, Београд, 1950.
- Станојчић & Поповић 1994 — Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамаџика српскога језика*, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Београд, 1994.
- Суровцова 1976 — М. А. Суровцова, Выражение цветовых значений в общеславянском языке, ЭРЯ VIII/1976, Москва, 136–155.
- Таранов 2002 — З. К. Таранов, *Герои и эйическая география былин и „калевалы“*, Петрозаводск, 2002.
- Толстой 1994 — Н. И. Толстой, Южнослав. црна земља, черна земя и бели бог, бел бог в символично-мифологической перспективе, *Время в пространстве Балкан, Свидительства языка*, Москва, 1994, 22–32.
- Толстој 1995 — Н. И. Толстој, *Језик словенске кулџуре*, Просвета / Ниш, 1995.
- Толстой 1995/1 — Н. И. Толстой, Белый бог, СД I/1995, Москва, 151.
- Толстой 1995/2 — Н. И. Толстой, Белый цвет, СД I/1995, Москва, 151–154.
- Топоров 2004 — В. Н. Топоров, О понятии места, его внутренних связях, его контексте (значение, смысл, этимология), *Язык культуры: семантика и грамматика*, К 80-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого (1923–1996), ред. С. М. Толстая, Москва 2004.
- Трубачев 1974 — О. Н. Трубачев, Ранние славянские этнонимы — свидетели миграции славян, ВЯ 6/1974, Москва, 48–67.
- Трубачев 1996 — О. Н. Трубачев, *Slavica danubiana continuata, Продолжение разысканий о древних славянах на Дунае*, Сербский лексикограф, Београд, 1996.
- Трубачев 2003 — О. Н. Трубачев, *Этногенез и культура древнейших славян*, Лингвистические исследования, Москва, 2003.
- Ђирић 1997 — Љ. Ђирић, Ономастика белопаланачког краја, ОП XIII/1997, Београд, 37–337.
- Ђупић 1995 — Ж. Ђупић, Боје у косовскометохијској топонимији, *Башићина* 6/1995, Приштина, 9–18.
- Ферјанчић 1994 — Б. Ферјанчић, Одбрана Немањиног наслеђа — Србија постаје краљевина, *Од најстаријих времена до времена Маричке бишке (1371), Историја српског народа I*, Београд, 1994, 297–314.

- Филиповић 1961 — М. С. Филиповић, Називање страна света и народа по бојама, ЗМСДН 29/1961, Нови Сад, 69–77.
- Чајкановић 1927 — В. Чајкановић, *Српске народне њриповејке*, СЕЗ XLI, Београд, 1927.
- Чајкановић 1994/1 — В. Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1910–1924*, Сабрана дела Веселина Чајкановића 1, Београд, 1994.
- Чајкановић 1994/2 — В. Чајкановић, О постанку и развоју српске народне епске поезије, *Студије из српске религије и фолклора 1910–1924*, Сабрана дела Веселина Чајкановића 2, Београд, 1994, 502–529.
- Чистов 1967 — К. В. Чистов, *Русские народные социально-утопические легенды XVII–XIX в.*, Москва, 1967.
- Цоговић 1983 — А. Цоговић, Топонимија југословенског дела Проклетија, ОП IV/1983, Београд, 1–120.
- Шаулић — *Српске народне њјесме* из збирке народних пјесама Новице Шаулића, књ. I, св. 1–5, Београд, 1929–1933.
- Шкриванић 1959 — Г. Шкриванић, *Именик географских назива средњовековне Земље*, Титоград, 1959.
- Шлапак 2001 — М. Шлапак, *Белгород-Днестровская крепость. Исследование средневекового оборонного зодчества*, Chişinău, 2001.
- Шуберт 1998 — Г. Шуберт, О семантици неких властитих имена у српском језику и у другим словенским језицима, НССВ 27/2, 1998, Београд, 97–111.
- Шуберт 2001 — Г. Шуберт, Боја као средство оријентације код Словена, КСК 6/2001, „Боје“, Београд, 66–77.

* * *

- Antoniјевић 1966 — А. Dragoslav, Neki elementi kulta predaka u posmrtnim običajima sokobanjskih sela, Zbornik radova SUFJ XI/1964, Zagreb, 391–396.
- Bariţiu 1887 — G. Bariţiu, Apulum, Alba-Iulia, Belgrad in Transilvania, Analele Academiei Române, seria II, tom VIII, sect. II, Academia Româna, Bucuresci, 1887, 15–33.
- Benevolo 2004 — L. Benevolo, *Grad u istoriji Evrope*, Beograd, 2004.
- Bezljaj 1956 — F. Bezljaj, *Slovenska vodna imena I–II*, Ljubljana, 1956.
- Biljan 1911 — M. Biljan, Zagonetke, ZNŽO XVI/1, 1911, Zagreb, 149–152.
- Bogišić 1878 — V. Bogišić, *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*. knjiga prva, Beograd, 1878.
- Bojtar 1999 — E. Bojtar, *Foreword to the past: a cultural history of the Baltic people*, CEU — Budapest, 1999.
- Budimir 1956 — M. Budimir, Pelasto-Slavica, *Rad JAZU*, Zagreb, 1956, 81–194.

- Curtius 1971 — E. R. Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.
- Čelebi 1979 — E. Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, 1979.
- Dejevsky 1977 — N. J. Dejevsky, Novgorod: the Origins of a Russian Town, *European Towns. Their Archaeology and Early History*, ed. M. W. Barley, London, 1977, 391–403.
- Detelić 2005 — M. Detelić, *The Place of the Symbolic City in Construction of National Imagery, Balcanica*, XXXV/2004, Belgrade, 2005, 171–184.
- Detelić 2006 — M. Detelić, *Epski gradovi — Leksikon*, Beograd, 2006.
- Detelić–Loma–Pavlović 2004 — M. Detelić, A. Loma, I. Pavlović, *Gradovi u hrišćanskoj i muslimanskoj usmenoj epici*, CD-rom, Balkanološki institut SANU, Beograd, 2004.
- Dumézil 1958 — G. Dumézil, *L'idéologie tripartite des Indo-Européens*, Bruxelles, 1958.
- Fisković 1953 — C. Fisković, O umjetničkim spomenicima grada Kotora, *Сюмоеник САHV*, н.с. СIII/5, 1953, Београд, 71–101.
- Fortis — A. Fortis, *Viaggio in Dalmazia I–II*, Venezia, 1774.
- Frugoni 1991 — Ch. Frugoni, *A Distant City: Images of Urban Experience in the Medieval World*, Princeton UP, 1991.
- Geanakoplos 1966 — D. Geanakoplos, *Byzantine East & Latin West: Two Worlds in Middle Ages and Renaissance*, Harper Torch books, New York, 1966.
- Graesse 1909 — J. G. Th. Graesse, *Orbis Latinus* (2nd edition), Richard Carl Schmidt & Co.; Berlin, 1909, The Electronic Text Service, Columbia University.
- Hattox 1985 — R. S. Hattox, *Coffee and Coffeeshouses*, University of Washington, 1985.
- Ilić 1846 — L. Ilić, *Narodni slavonski običaji*, Zagreb, 1846.
- Jagić 1876 — V. Jagić, Dunav–Dunaj u slavenskom narodnom pjesništvu, *Izabrani kraći spisi*, Zagreb, 1948, 150–176.
- Kos 1969 — M. Kos, Nekatera krajevna imena na gorenjskem, OJ 1/1969 Ljubljana, 5–9.
- Krstić 1984 — B. Krstić, *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*, Beograd, 1984.
- Liber viridis — *Liber viridis*, prir. B. Nedeljković, Beograd, 1984.
- Loma 1993 — A. Loma, Podunavska prapostojbina Slovena: legenda ili istorijska realnost?, JФ XLIX/1993, Београд, 187–220.
- Loma 2000 — A. Loma, Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogenetos, ЗРВИ 38, 1999/2000, Београд, 87–161.
- Lord 1990 — A. Lord, *Pevač priča I–II*, Beograd, 1990.
- Małecki 1930 — M. B. Małecki, *Przegląd słowiańskich gwar Istrii*, habilitacija, Krakow, 1930.
- Mandić 2001 — Ž. Mandić, Mikrotoponimija bunjevačkih Hrvata, FOC 10/2001, Zagreb, 95–230.

- Marković 1977 — J. Đ. Marković, *Gradovi Jugoslavije*, Beograd, 1977.
- Mencej 1997 — M. Mencej, *Voda u predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti*, Ljubljana, 1997.
- Miklosich 1870 — F. Miklosich, *Die Volksepik der Croaten*, Wien, 1870.
- Miz 1994 — R. Miz, Smisao i značenje boja u rusinskim narodnim pesmama, FV 8/1994, Novi Sad, 76–83.
- Monumenta Catarensia — *Monumenta Catarensia* I (1951) — II (1981), JAZU, Zagreb, 1951/1981.
- Pavlović 1969 — M. Pavlović, Onomastica Illyrica. Onomastička studijska situacija, problemi i metodi, OJ 1/1969, Ljubljana, 24–46.
- Pavlović 1981 — Z. Pavlović, Sagledavanje sistema hidronima u okviru areala, *Četvrta Jugoslovenska onomastička konferencija*, od 14. do 17. oktobra 1981, Ljubljana, 1981, 143–149.
- Popović 1982 — M. Popović, *Beogradska tvrđava*, Beograd, 1982.
- Pounds 1969 — N. J. G. Pounds, The Urbanization of the Classical World, *Annals of the Association of American Geographers*, 59/1, (1969), 135–157.
- Profous 1979 — A. Profous, *Místní jména v Čechach* I–V, Praha, 1979.
- Saxo Grammaticus — Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*. Holder (ed.), Strassburg, 1886.
- Schmaus 1959 — A. Schmaus, Dvostruki epitet u bugarštici, ЗМСФЛ II/1959, Нови Сад, 58–73.
- Schubert 1989 — G. Schubert, Farbsymbolik auf dem Balkan (bei Türken und Südslawen), *Religious and lay symbolism in the Altaic world and other papers*, Proceedings of the 27th Meeting of the PIAC, Walberberg, FRG, June 12th to 17th, 1984, ed. by K. Sagaster in coll. with H. Eimer, Wiesbaden, 1989, 341–359.
- Sejdiu 1987 — S. Sejdiu, Semantizam 'bijelo' u onomastici Dardanije, *Зборник шесте југословенске ономастичке конференције*, Beograd, 1987, 563–570.
- Seliščev 1978 (1931) — A. M. Seliščev, *Slavjanskoe naselenie v Albanii*, Köln / Wien, 1978. (1. izdanje: Sofia, 1931).
- Sikimić 1996 — B. Sikimić, *Etimologija i male folklorne forme*, Institut za srpski jezik SANU, knj. 11, Beograd, 1996.
- Skok 1928 — P. Skok, Ortsnamenstudien zu *De administrando imperio* des Kaisers Constantin Porphyrogenetos, ZONF IV/3, 1928, München / Berlin, 213–244.
- Skok 1934 — P. Skok, *Dolazak Slovena na Mediteran*, Split, 1934.
- Stoianovich 1970 — T. Stoianovich, Model and Mirror of the premodern Balkan City, *Studia Balcanica, III La ville Balkanique XVe–XIXe S.*, ed. Nikolai Todorov, Sofia, 1970, 83–110.
- Talbert 2003 — R. Talbert (ed.), *Atlas of Classical History*, Routledge, London / New York, 2003.
- Varro — M. T. Varro, *On the Latin language, (De lingua latina libri XXV)*, with an English translation by R. G. Kent, Cambridge (Mass.), London, Harvard University Press, 1999.

- Vego 1957 — M. Vego, *Naselja bosanske srednjovekovne države*, Sarajevo, 1957.
- Vujičić 1982 — D. Vujičić, *Hidronimi u lijevom slivu Drine*, Djela, knj. LVIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 33, Sarajevo, 1982.
- Vuković 1890 — M. Vuković, *Sbirka zagonetaka*, Zagreb, 1890.
- Vuković 1994 — G. Vuković, Simbolika boje u leksici i onomastici, FV 8/1994, Novi Sad, 87–90.
- Yeats — W. B. Yeats, *Collected poems*, London, 1971.
- Županić 1937 — N. Županić, Značenje barvnega atributa v imenu „Crvena Hrvatska“, Predavanje na IV. kongresu slovanskih geografov in etnografov v Sofiji, dne 19. avgusta 1936, *Etnolog* X–XI, 1937–1939, Ljubljana, 355–376.

Rečnici

- БЕР *Български етимологичен речник*, Софија, 1971–.
- Даль *Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля*, Москва, 1903.
- Геров *Речник на българския език I–V; Дополнение*; Пловдив, 1895–1908, репринт Софија, 1975–1978.
- ELMZ *Srpskohrvatski jezik I*, red. A. Peco i Ž. Stanojčić, Enciklopedijski leksikon „Mozaik znanja“, Beograd, 1972.
- ЭССЯ *Этимологический словарь славянских языков*, ред. О. Н. Трубачев, Москва 1974–.
- RJA *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XIV*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880–1952.
- Рјечник *Српски Рјечник*, скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, Београд, 1969 (1. издање: Беч, 1852).
- PMHP *Речник на македонската народна поезија I–III*, Скопје, 1983–1993.
- PMС *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI*, Матица српска, Матица хрватска, Нови Сад / Загреб, 1967–1976.
- РСАНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–.
- СД *Славянские древности*, ред. Н. И. Толстой, Москва, 1995–.
- Skok *P. Skok: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–III*, Zagreb, 1971–1973.
- SP *Słownik prasłowiański*, Polska academia nauk, red. F. Sławskiego, Warszawa, 1971–.
- CPHГ *Словарь русских народных говоров*, гл. ред. Ф. П. Филин, Москва, 1965–.
- SSSL *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, 1999–.
- SSS *Słownik starożytności słowiańskich I–V*, izd. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Spławiński, Wrocław etc., 1961–1975.
- Webster's 1977 *Webster's New Universal Dictionary of the English Language*, Webster's Universal Press, New York, 1977.

VI — INDICES

INDEX VERBORUM*

(reči i imena razmotreni sa jezičke strane)

Srpski / hrvatski

ajdučko selo 21

bara 77; zelena 77

beli 32

belija 32

belina 32

belodani 31

belosvetska bitanga 38

b(ij)el 29–39

b(ij)ela avlija 43, 45–46, brada 45–46, bu-
la 45–46, crkva 33, 45–47, ćuprija
45–46, čalma 46, čaršija 43, dolama
45–46, (čista) duša 32, džamija 33, gla-
va 32, 45–46, hartija 45–46, havlija
45–46, kaduna 45–46, kaldrma 45–46,
kamara 45–46, knjiga 33, 43, 45–48,
kosa 32, kost 46, košulja 45–46, koža
32, krčma 45–46, kuća 43, kula 33, 40,
43, 45–47, lađa 45–46, lasica 33, lasta-
vica 33, latinka 44–46, Latinka 45–46,
loza (vinova) 43, mehana 45–46,
ned(j)elja 31, 38, 44, 46–47, odaja
45–46, pogača 45–46, pšenica/všenica
45–46, rakija 33, riba 33, 40, 45–46, ri-
znica 45–46, ruka 45–47, ruža 32, sisa
45–46, svila 40, 45–46, subota 38, tav-
nica 33, tekija 45–46, vila 41, 44–46,
vinova loza 32, Vlahinja 45–46, voda
76, vragova mati 47, vrana 33, 47, zem-
lja 32, zmija 33, zora 31, 44, 46–48, 71

b(ij)ela krila 45–46, nedra 45–46, pleća
45–46, vrata 44–46

b(ij)ele čalme 45, čaše 33, dojke 32,
45–46, knjige 45, kosti 45–46, ovce

45–46, pare 45–46, (p)čele 33, 47, pene
45–46, prsi 32–33, ruke 32, 47

b(ij)eli / b(ij)eo bedem/beden 33, 45–46,
bog 30, bosiljak 32, 43, car vukova 33,
car zmija 33, cvet 44, 46, čošak 45–46,
čador 45–46, čardak 45–47, dan/danak
30–31, 40, 44, 46–48, 71, Dunav 42,
44, 77, dvor 33, 43, 73, dogo 45–46, 69,
ferman 43, 45–48, golub 33, grob 33,
45–46, han 45–46, hat 45–46, hleb
45–46, hrk 45–46, kamen 33, 45–46,
65, kauk 46, klobuk 46, kolač 45–46,
konopac 45–46, labud 33, 45–46, lim
45–46, mak 32, manastir 40, 43, 46,
mejdan/megdan 31, 45–46, mermer
45–46, mjesec 31, most 33, mušulin 40,
obraz 32, 45–46, orao 33, pojas 45–46,
prozor 45–46, put 31, raj 44–46, simit
45–46, snijeg 44, 46–47, sv(ij)et 29, 31,
38, 40, 45–47, 61, šator 45–46, tug
45–46, vrat 45–46, zid 33, zub 47

b(ij)eli dvori 25–28, 45–47, groši 45–46,
Hrvati 38–39, jaganjci 45–46, jagluci
45–46, kauci 45, klobuci 45, novci 33,
45, 47, rukavi 45–46, zubi 32, 45–46

bijelo 32

b(ij)elo belilo 45–46, blago 45–46, brdo
44, 46, čelo 32, 45–46, grlo 26, 45–47,
jagnje 33, jaje 45–47, jutro 31, krilo 33,
45–46, Latinče 45–46, lice 32, 45–47,
ljetu 31, meso 45–46, ml(ij)eko 45–47,
munare 45–46, oko 47, perje 33, platno
40, 45–46, ruho 45–46, selo 21, srebro
33, 45–46, stado 33, 45–46, sukno

* Iz indeksa su izostavljene sintagme *b(ij)eli grad* i „*bijeli* + ojkonom“ koja su pred-
met ove studije.

- 45–46, svanuće 31, telo 40, vlakno
45–46, žito 32, 47
- bjèlica** ('pšenica') 32; bjelica, bjelajka ('zemlja') 35
- bijesan** grad 21
- bunar** 77; ledeni 77
- car** čestiti, sv(ij)etli 29
- carev** grad 21, (lijepa) vrata 43
- carevina** 20–21
- crkva** b(ij)ela 45–47, l(ij)epa, mala, sveta 47
- crni** 28, 35–36, 72; Arapinče 56–57, zemlja 30
- crnica** 35
- crvenica** 35
- cvijet od gradova** 20
- ćenar** 22
- ćesarski** / ćesarov grad 21
- čaršija** 20–21
- černi** 35
- čestiti** 22; car 29
- dan** 30
- divni** 22, 43, 72; grad 72
- dobri** 46, 72; grob 46
- drum** junački, zeleni 24
- duboki** 35, 67
- duša** bijela, čista 32
- dvor** b(ij)eli 25–28, 73, l(ij)epi 73
- Dunaj** /Dunav / Dunavo b(ij)eli 42, 44, 77, tihi/tiji/tio 42, 44, 77
- gizdavo** selo 21
- glava** bela, seda 32
- golemi** 35
- gospa** 62
- gospodski** 72
- grád** 20–22, 28, 49–52, 54–55, 67, 72–73; bijesan, carev, ćesarov/ćesarski 21, divni 72, kameni 21, 23, 64, kaurski 21, 23, kotarski, krvavi, latinski 21, lijepi 72, mali / maleni 21, pitomi, ponositi, prokleti, prostrani, slavni, starinski 21, stojni 21, 65, stolični 21, sv(ij)etli 72, široki 21, turski/turački 21, tvrdi 21, 23, 72, veliki, vlaški, vezirski 21
- gradac** 50
- gràdina** 51
- greda** 49
- grob** b(ij)eli 33, 45–46, dobri 46
- hrabri** 24
- jadan** 22
- jaje** 62–63
- jezero** 77
- jùnāk** 24
- junački** 22–24, 72; biljeg, boj, četa, drum, glave, ime, koljeno, megdan, rod, srce, sreća, zdravlje, život 24
- kameni** 22–24, 69; grad 21, 23, 64
- kaurski** 27; grad 21, 23
- karaula** 20–21
- kasaba** 20–21
- kosa** bela, seda 32
- kotarski** grad 21
- krasni** 22
- krajina** 20–21; na Krajini / na krajinu 22, 69
- krajičko** selo 21
- krvavi** 22–23, 27; grad, selo 21
- kukavni** 22
- latinski** 27; grad 21
- l(ij)epi** 22, 43–44, 72–73; crkva 47, dvor 73, grad 72, ladna voda 77, selo 21, vrata 44, vrelo 77
- ljuti** 22
- majka** / maja 62; majka zemlja 30
- mali** 22–23, 35; crkva 47, grad 21, (maleno / malano / malahno / malečno / malehno) selo 21–22, 25, 73
- Mara** 63
- m(j)esto** 20–21
- more** 22, 77
- mrtvi** 62–63
- nemački** 22
- nesretnje** selo 21
- obelodaniti** 29
- obraz** obeliti, osvetlati 29
- ograda** 51
- palanka** 20–21, 50
- pitomi** grad, selo 21
- plot** 52
- pod-** 50
- polje** 67; ravno 23
- ponositi** grad, selo 21
- potok** duboki 77
- prokleti** 22, 27; grad 21
- prostrani** 67; grad 21
- pšenica** 32; pšenica belica 43
- pusti** 27; pusta voda 77
- ravan** / ravni / ramni 22–24, 67; polje 23, primorje 23, srpska 67, zemlja 23, 67
- razureno** selo 21
- r(ij)eka** 77; krvava, studena, voda 77
- rumeni** 72
- seda** glava, kosa 32
- selo** 20–22; ajdučko, belo, gizdavo, krajičko, krvavo, lepo 21, malo (maleno / malano / malahno / malečno / malehno)

21–22, 25, 73, nesretnje, pitomo, ponosito, razureno, tvrdo, veliko, vlaško 21
sinovi 62–63
skela 20–21
slavni 20, 72; grad 21
smišljeno 22
snaša 63
srebrni 28
starinski grad 21
stelja 67
stojni 13, 67, 91; grad 21, 67
stojati 67
stôni, stôlni 67
stolični grad 21
struga 54
Stupnica 56; stupati, stepenica, ustupiti 56
suvi / suhi 35
svetinja 20–21, 67
sv(ij)etli / sv(ij)etao 29, 32, 72; car 29, grad 72, oružje 44
šanac 20–21
šehar (šever/šeer/šer) 20–21
široki 22; grad 21
tihî / tiji / tio 43, 77; Dunaj/Dunav(o) 42–44, 77
tug 45
turski / turački 22, 27; grad 21
tvrdi 22–24, 67, 72; grad 21, 23, 72, selo 21, zide 72
ubav 69
uboške haljine 13
utvrđenje 50
varoš 20–21, 50, 54
veliki 35, 38–39; grad, selo 21, voda 77
vezirski grad 21
vila 62–63; b(ij)ela 41, 44–46
visoka planina 67
viteški 72
vlađički 72
vlaški grad, selo 21
voda / vodica begova, debela, hladna, ladna, ledena, lepa ladna, mutna, pustana, studena, valovita, valovita ladna, valovna, velika 76–77
vrata b(ij)ela 44–46, l(ij)epa 44
vrlo / vrilo ledeno, lijero, studeno 77
vuga 63
zabeleti se 32
zagrada 51
zeleni 22, 28; drum 24
zemlja 20–21, 35, 67; bela 32, crna 30, majka 30, ravna 67

Zemun 64
zlatni 22, 28
žito 32
žuti 32; dukati 45, zemlja 32

Slovenački

bel 31
beli dan 31
grâd 49

Bugarski i makedonski

(mak.) **бел/и** 35, 42, 70; бисер 41, босиљак/бусилок 41, ден 42, Дунав 42, камен 64, пут 42, свет 42, шеќер 41, Вардар 42
 (bug.) **бела** книга 42, Морава 42, събота 42
 (mak.) **бела** Бојана 42, книга 42, лозница 41, Мара 42, марама 41, мома 42, печеница 42, Плетвара 70, постела 41, ракија (лута) 42, сабота 42, зора 42
 (bug.) **бели** 69–70; байрак 41, чадор 41, камик 41–42, кон 41, леб 41, манастир 41, песок 41, Плетвар 69, (сив) бел сокол 41, Стамбол 69, тамјан 42, Вардар 42, Варош 70
 (bug.) **бели** бешлици 42, друмове 42, дувари 42, градове 41, грошове 42, гърди 41, карагрошеви 42, 45, кравае 41, крила 41, (вити) кули 41, ледове 41, меса 41, нозе 41, погачи 41, порти 41–42, рамена 41, ръце 41, ръкави 41, самуни 41, снегове 41, сватои 42, варове 41
 (mak.) **бели** бради 42, друмови 42, дворови 41, градови 41, грошеви 42, јобрази 42, паланки 41, пари 42, пазари 41, погачи 41, заби 42
 (bug.) **бело** писмо 42, Филибе 70, Скопие 69; Бело (Бяло) море 42
 (mak.) **бело** брашно 41, фустанче 41, грло 42, лице 42, млеко 41, писмо 42, промено 41, Скопје 42, 70, срце 42, сребро 42, видело 42
 (bug.) **бял** 31; бог 30, ден 31, Дунав 42, рай 42, 45, сняг 41, вятър 38, 42
 (mak.) **бял** трандафил 41
 (bug.) **бяла** борина 42, чешма 42, Драгана 41, Йедига 70, книга 41, премяна 41, пшеница 42, Рада 41, шамия 41, шеќера 41
 (bug.) **бяли** лебеди 41
 (bug.) **бяло** брашно, гърло, грозде, лице (лебедово), мляко 41

- (bug.) **бяломорець** 38
 (mak.) **црн** 35
 (mak.) **црвен** 35
 (mak.) **чакар(ен)** 35
 (mak.) **долни** 35
 (mak.) **голем** 35; град 70–71
 (bug.) **големи**, голям 69–70; град 69–70
 (mak.) **горни** 35
 (bug.) **град** 49, 69–70; големи (голям) 69
 (mak.) **град** 49, 54, 64, 70–71; чуен 70, голем (голям) 70–71, каменит (каменлија / камен) 64, леп, нови, пуст 70
 (bug.) **града** 49
 (bug.) **градина** 51
 (mak.) **камен**, бел камен 64
 (mak.) **каменит** (каменлија / камен) град 64
 (bug.) **кара** 35
 (bug.) **лепи** 69–70
 (mak.) **мал** 35
 (mak.) **пуст** 70
 (bug.) **пусти** 69–70
 (bug.) **равен** 23, 69–71
 (mak.) **руен** 35
 (bug.) **село** 69; големо (голямо) 69
 (mak.) **син** 35
 (mak.) **среден** 35
 (bug.) **стари** 69–70
 (bug.) **свети** 69–70
 (mak.) **шарен** 35
 (bug.) **широк** 69–71
 (mak.) **темен** 35
 (bug.) **убави**, хубави 69–70
 (mak.) **вода** бистра, длабока, ладна (ладовита/латка), ледена, студена (студна/студенчева), матна (матена), врена (вриена) 77
 (mak.) **зелен** 35
 (bug.) **жълта пшеница** 42
- Istočnoslovenski jezici*
 (rus.) **бела(я)** Дуня 40, грудь 40, лебедь 40, рыбаица 33, 40, рубашьица 40, сноха 40, тюрьма 40, заря 40, вежа 39
 (belorus.) **белая скула** 41
 (rus.) **бело платье** 40
 (belor.) **белое цело** — тело 41
 (rus.) **белое** лицо 32, 40, тело 32
 (rus.) **белокаменна** гора 63, 68, Москва, стена, палата 64, 68
 (rus.) **беломѣстци**, белопомѣстци 37
 (rus.) **беловодье** 37
 (belor.) **белы** 31
 (rus.) **белы кудри** 40
 (rus.) **бел(ый)** 31, 37; день 31, 40, царь 29, 40, камень (Алтир/Латыр) 40, 63, 68, олень 33, 40, платок 40, пирог 40, свет 31, 40, Ваня 40, владыка 29, 40, женых (да румяный) 40
 (belorus.) **белый** камень 41, свет 41
 (rus.) **белые** Хровате 38, крестьянѣ 37, руки 32
 (belorus.) **белые руки** 41
 (rus.) **биль** 36
 (ukr.) **біла** хусточка 40, нить 40, сорочка 40
 (ukr.) **біле убраннячко** 40
 (ukr.) **білий** 31; білий день 31, 40, хліб 40, камінь 40, світ 31, 40, враг 40–41
 (ukr.) **біле тіло** 40
 (ukr.) **бринѣти** 31
 (ukr.) **бринити** 31
 (strus.) **бронь** 31
 (belor.) **бронець** 31
 (rus.) **быстрая река** 40
 (rus.) **чистое поле** 40
 (rus.) **деревня** 50
 (rus.) **дунай** 43
 (ukr.) **дунай** 43
 (rus.) **город**, град 50, 67; славный (великий), стольный 67, 71, светли, святыи 67
 (rus.) **gorodišće** 50
 (rus.) **Хровате Бѣли** 38
 (rus.) **каменная** (каменна / каминна) **Москва** (Масква) 67–68, 71
 (rus.) **красное солнышко** 40
 (rus.) **мать** 68
 (rus.) **матушка** (мать) Москва (Масква) 68, земля 30; матушка (мать) каменна(я) Москва 68
 (rus.) **обельный** 37
 (rus.) **равен** 23
 (rus.) **ретивое сердечко** 40
 (ukr.) **рівний** 23
 (ukr.) **рученьки біленькі** 40
 (rus.) **Русь** христианская, святая, православная 66
 (rus.) **серый камен** 40
 (rus.) **сине море** 40
 (rus.) **славный** 67; славенька речка, славный великий, славная застава, славу поют 67
 (rus.) **стольный город** (град) **Киев** 67, 71
 (rus.) **святыи** 67
 (rus.) **великий** 67

(rus.) земля мать 30, сыра(я) 30, 40

Zapadnoslovenski jezici

(gluž.) (srejdž) **bělego dnja** 31
 (dluž.) (až do) **bělego dnja** 31
 (gluž. — dluž.) **běly** 31
 (polj.) **biały** 31; Dunaj 42, kamień 64; (do) białego dnia 31
 (češ.) **biéle zbožíe** 32
 (slovač.) **biely** 31; (do) bieleho dána 31
 (češ.) **bilý** 31; (do) bílého dne 31; hrad 88
 (polj.) **brony** 31
 (češ.) **broný** 31
 (stpolj. i polj.) **dunaj** 43
 (polj.) **Dunaj** (dunaj) biały, bystry (bystreńki, bystrzyńki), czarny, cichy, głęboki (głębocki), siny, siwieje, szeroki (szeroczi), wysoki 42
 (polj.) **gród** 53
 (dluž.) **grad** 49
 (češ.) **hrad** 49; bílý 88
 (slovač.) **hrad** 49
 (gluž.) **hród** 49
 (polj.) **miasto** 49, 53
 (češ.) **město** 49
 (slov.) **raven** 23
 (češ.) **rovný** 23
 (polj.) **równy** 23
 (polj.) **ziemia święta** 30

Praslovenski

***běl-** 32, 35–36, 64, 68, 70–71, 77
 ***bělъ** 36, 43
 ***bělъ(jь)** 29–31, 50, 64
 ***bělъjь bogъ** 30
 ***bělъjь dьнь** 30
 ***bělъ(jь) Dunavъ / Dunajъ** 42–43
 ***Bělъgordъ / *Bělъ gordъ** 28, 64–65, 68
 ***bělčti** 32
 ***bogъ** 30
 ***bronъ** 31
 ***bustr-** 35
 ***čьgn-** 35
 ***čьgnъ(jь)** 50
 ***divъ** 30
 ***dьнь** 30
 ***domъ** 49
 ***Dunajъ / *Dunavъ** 43
 ***gordъ** 48–50, 64, 79
 ***jьнь** 24
 ***Kyjevъ** 53
 ***Iерь(jь)** 72

***Iерь** 72
 ***mat-** 68
 ***město** 49
 ***orvьнь** 23
 ***sovodъ** 53
 ***tihъ** 43
 (predsl.) ***Tiso-** / Tisa-, 43
 ***velъ** 38
 ***velii** 38
 ***vьсь** 49
 ***vyše-gordъ** 53

Slovenski u stranoj predaji

Gortyn 50
G/Kortys 50
Velach, Fellach 35
Cortōna 50
Gortynia 50
Gordion 50
Manegordum, Manezordum 49
Sklaveni 53
Zcerneboch 30

Baltski jezici

(let.) **Bāitajūra** 29
 (lit.) **baitajūra** 29
 (let.) **bait/s** 29
 (lit.) **bālas** 29, 31
 (lit.) **bālinti** 31
 (let.) **bāls** 29, 31
 (let.) **balts** 31
 (lit.) **bāltas** 29, 31
 (lit.) **bālti** 29, 31
 (lit.) **bolúoti** 29
 (let.) **ciems** 49
 (baltoslov.) ***garda** 49
 (baltoslov.) ***ghordho-** / ghrdhi- 49
 (lit.) **gařdas** 49, 51
 (lit.) **gardis** 49
 (lit.) **grindis** 49
 (lit.) **káimas** 49
 (lit.) **pilis** 52

Praindoevropski

***alb(h)-** 35
 ***bhē-**, *bhō-, *bhā- 29
 ghordh-**/ghordh-** / ***gherdh-** 49–50, 53, 80
 ***ghere(n)dh** / ***ghordh** / ***ghrondh-** 49
 ***din-** 30
 ***koim-** 49
 ***ueik-**, ***uik-**, ***uoiko-** 49
 *(**s**)pel/r 52

Staroindijski

(stind.) **bhālam** 29, 31
 (stind.) **bhāti** 29, 31
 (stind.) **bhāsah** 31
 (ved.) **Dyáus** 30
 (stind.) **devás** 30
 (stind.) **dīdeti** 30
 (stind.) **dinám** 30
 (sansk.) **grhás** 49
 (ved.) **pūr-** 52
 (stind.) **vís-** 49

Grčki

akrópolis 52
 Ἄσπροι Χρωβάτοι 38
 Ἄσπροι Σέρβλοι 38
 Βελοχρωβάτοι 38–39
de(i)- 30
 (hom.) **déato** 30
diplous 52
 φαλαρός 31
 (viz.) **kastron** 52
κόμη 49
 μεγάλη Χρωβατία 38
 οἶκος 49
πόλις, pólis 49–50, 52–53
polis xylinē 50, 80–81
Zeús 30

Latinski

albus 29, 79–80
arx 50
castellum 50
castrum 52
civitas 50
Dānuvius 43
dies 30
deus 30
fanum 55
grunda 49
Ju-piter 30
oppidum 52
urbs 50, 55
vīcus 49

Germanski jezici

(stisl.) **áss**, (pl. *æsir*) 55

(stisl.) **As-garðr** 55
 (stprus.) **ballo** 31
 (šved.) **bál** 31
 (isl.) **bál** 31
 (got.) ***bala** 31
 (got.) ***bals** 31
 (stnem.) **brūn** 31
 (nem.) **Burg** 50
 (nem.) **falten** 52
 (stsaks.) **gardo** 49
 (stisl.) **garðr** 55
 (got.) **garþs** 49
 (stvnem.) **garto** 49
 (stnord.) **groenir brautir** 24
 (steng.) **grēne straeta** 24
 (stnord.) **grind** 49
 (got.) **haims** 49
 (nem.) **Ringmauer** 80
 (nem.) **Stadt/Statt** 49
 (stvnem.) **tiwar** (pl.) 30
 (eng.) **town** 49
 (stnord.) **Valholl** 55
 (nem.) **Walhalla** 55
 (got.) **weihs** 49

Keltski jezici

(stir.) **baga-** 30
 (kelt.) ***belos** 29
 (kelt.) **belo** 31
 (gal.) **Belenus** 29
 (kelt.) **Vindo-bona** 65

Albanski

balásh, **balosh** 31
bard(h)- 35
garth, -dhi 49
vis 49

Ostali jezici

(tur.) **Akhisar** 95
 (tur.) **Akkerman** 86
 (tur.) **Aq Deniz** 34
 (jerm.) **bal** 31
 (av.) ***daiva-** 30
 (frig.) **-gordum/-zordum** 49
 (het.) **Šiu** 30
 (mad.) **váras** 50
 (av.) **vis-** 49

INDEX NOMINUM*
(geografska imena)

- Ak-hisar** v. Biograd kod Donjeg Vakufa; v. Biograd na Neretvi
Akkerman v. Belgorod Dnjestrovski
Aq Deniz (Ak-Deniz) v. Egejsko more; v. Sredozemno more
Alba v. Biograd na moru
Alba Bulgarica v. Beograd
Alba-Carolina v. Alba-Iulia
Alba Cetatea v. Belgorod Dnjestrovski
Alba Civitas v. Biograd na moru
Alba Fucens, antički grad na jezeru Lacus Fucinum u centralnoj Italiji 80
Alba Graeca v. Beograd
Alba Helviorum v. Vivje
Alba-Iulia (Giulia), grad na reci Mureş u Rumuniji 79, 84–86, istorijska imena Alba-Carolina, Apulum, Belgrad, Erdeljski Beograd, Gyula-Fejérvár, Karlsburg, Karolyfejérvár, Weissenburg 84–86
Alba Longa, etruski grad na jezeru Lacus Albanus u Lacijumu 79–80
Alba longa nova v. Savello
Alba Maris v. Biograd na moru
Alba Regia v. Székes-Fejérvár
Albano, grad u Italiji, latinski Albanum 80
Albanum v. Albano
Albanija 50, 91
Albi Kastri v. Belgorod Dnjestrovski
Albinianum v. Belaj
Altaj, oblast i zemlja u centralnoj Aziji u Ruskoj federaciji 37
Antipatrea v. Berat
Apulum v. Alba-Iulia
Arkadija, oblast u Grčkoj na Peloponezu, legendarna zemlja blagostanja 37, 56
Arnaüd Belgradi v. Berat
Aršava v. Oršava
Asgard, nebesko boravište Aza 55
Aspalathum v. Split
Asprokastro v. Belgorod Dnjestrovski
Astrahan (rus. Астрахань), grad u Rusiji, u ruskoj epici 67
Austrija 14, 81, 90; Austro-Ugarska 14
Avala, tursko ime za stari grad Žrnov(an), na planini Avala pored Beograda 9
Azija 37
Azov, grad u Rusiji 10, u ruskoj i s.-h. epici 67
Bačka, region u centralnoj Evropi koji se prostire u Srbiji, Mađarskoj i Hrvatskoj 32
Balgrat (bug. Б'алгрáт), toponim u okolini Gabrova u Bugarskoj 86
Balkan region 14, 16–17, 48, 50–53, 67, 76, 79, 89
Baltik, Baltsko (Baltičko) more 29, 79
Banat, region u centralnoj Evropi koji se prostire u Srbiji, Mađarskoj i Rumuniji 58
Banja (bug. Баня), selo u bugarskoj epici 69
Banjska, utvrđeni manastir pored reke Ibar na Kosovu 21
Bara, s.-h. epski toponim 10
Basača, planina u Bosni i Hercegovini, u s.-h. epici 27
Batak, grad u Bugarskoj, u bugarskoj epici 69
Beč, glavni grad Austrije 10, 90, u s.-h. epici 12, 22, 72, istorijski naziv Vindo-bona 65
Begava, hidronim iz s.-h. epice 22

* Napomena: Sve odrednice su date latinično, i onda kada se u osnovnom tekstu javljaju u ćirilicom pismu; bugarski, makedonski i ruski toponimi su transkribovani, a originalno pismo je, prema potrebi, navodeno u okviru odrednice.

- Bela**, hidronim u Srbiji 35; i u Sloveniji 35
Bela Crkva, ojkonom u Srbiji 47, 77
Bela Drina, reka u Srbiji 36
Belagorod, ojkonom iz ruske epike 68
Belaj, grad u Istri, Hrvatska 80, 82, 86, istorijska imena Albinianum 80, 86, Belgradus 86
Bela Palanka, grad u Srbiji 51
Bela Ploča, toponim u Makedoniji 35
Bela(ta) Prs(t), toponim u Makedoniji 35
Bela Reka v. Vardar
Bela rupa, mikrotoponim u Srbiji 36
Bela Voda, hidronim i ojkonom u Makedoniji 35–36; hidronim u Sloveniji 35; s.-h. folklorni hidronim 77
Bela voda, hidronim i toponim u Srbiji 35–36
Bela Zemja, toponim u Makedoniji 35
Belegrad, slovački ojkonom 96
Belehrad Kralovský v. Székes-Fejérvár
Belev gorod, ojkonom iz ruske epike 68
Belgorod, mesto na reci Severni Donec u Rusiji 96; ojkonom iz ruske epike 68
Belgorod Dnjestrovski (rus. Белгород–Днестровский, ukr. Білогород Дністровський), grad na reci Dnjestar u Ukrajini 80, 86–87, istorijski nazivi Alba Cetatea 80, Tira 80, 86–87, Mavrokastro / Monkastro / Monte Kastro, Asprokastro / Albi Kastri, Akkerman 86–88
Belgrad, mesto u zapadnoj Istri 96; ojkonom iz bugarske epike 68
Belgradčik v. Biograd na Neretvi
Belgradum supra mare v. Biograd na moru
Belica, hidronim u Makedoniji 35, u Srbiji 35, i u Sloveniji 35
Beli breg, mikrotoponim u Srbiji 36
Bel(i) Brek, toponim u Makedoniji 35
Beli bunar, mikrotoponim u Srbiji 36
Beli Drim, reka u Srbiji 35–36, 77
Beli Drin, reka u Bugarskoj 36
Beli Manastir, ojkonom u Srbiji 47, 77
Beli Elster, reka u Nemačkoj 36
Beligrad, ojkonom iz bugarske i makedonske epike 68, 70
Beli grad, ojkonom iz bugarske i makedonske epike 68, 70
Beli Iskar (bug. Бели Искър), reka u Bugarskoj 36
Beli izvor, izvor mineralne vode u Slatini u istočnoj Srbiji 34
Beli Lom, reka u Bugarskoj 36
Beli Otradovic v. Bílý Otradovic
Beli Potok, ojkonom u Srbiji 35; hidronim u Sloveniji 35
Beli studenac, hidronim u Srbiji 34
Beli Timok, reka u Srbiji 35–36
Beli Rzav, reka u Srbiji 35
Beli vetar, mikrotoponim u Srbiji 36
Bellegradus v. Belaj
Belo brdo, mikrotoponim u Srbiji 35
Belogordka, mesto pored Lavova u Ukrajini 96
Belograd, ojkonom iz bugarske epike 69
Beloe more (rus. Белое море) v. Jadransko more
Belo more v. Egejsko more; v. Jadransko more; v. Sredozemno more
Belo Pole, toponim u Makedoniji 35
Belorusija 37
Belovode (rus. Беловодье), legendarna obećana, srećna i slobodna zemlja 37
Bender, grad u Moldaviji 88
Beograd, glavni grad na ušću Dunava i Save Srbije 9–10, 13–14, 16, 37, 64–65, 79–80, 89–91, u s.-h. epici i kao Biograd 57, 72, 77, istorijski nazivi Alba Bulgaria 79–80, 89, Alba Graeca 16, 79–80, 89, episcopus Belgradensis 80, 89, Singidunum 80, 89, Weizenburg, Nándor Féjérvár, Tuna Belgradi 89
Beograd, Erdeljski v. Alba-Iulia
Beograd, Stojni v. Székes-Fejérvár
Berat, grad na reci Osum u Albaniji 91–92, istorijski nazivi Antipatrea, Pulcheriopolis, Belgrad, Arnaüd Belgradi 91–92, Velarde 91
Bialograd, srednjovekovni grad u Poljskoj 92
Biały Bor, reka u Poljskoj 36
Biały Dunajec, reka u Poljskoj 36
Bihać, grad na Uni u Bosni i Hercegovini, u s.-h. Bišće 22
Bijela, hidronim u Srbiji 35
Bijela Rijeka, reka koja se uliva u Veliki Rzav u Srbiji 34

- Bijela Vodica**, hidronim u Makedoniji 34
Bijeli Potok, sh. hidronim 34
B(ij)elo more v. Jadransko more
Bijelo Vrelo, naziv vrela ispod planine Čemerno u Srbiji 34
Bilgorodka, nekada grad, danas selo kod Kijeva u Ukrajini 93
Bílý Otradovic, mesto u Češkoj 88
Biograd
 — kod Donjeg Vakufa, nekadašnji grad u Bosni i Hercegovini, istorijski nazivi, Akhisar, Prusac 95;
 — kod Nevesinja, nekada grad, danas selo na Nevesinjskom Polju 93;
 — kod Trebinja pominje se kao *Biograd di Trebigna* 93;
 — na Neretvi, nekada grad, danas ruševina u predgrađu Konjica u Bosni i Hercegovini, istorijski nazivi Welligrad, Belgradčik 94–95, Ak-hisar, danas grad Konjic 94–95
Biograd na moru, grad na Jadranskom moru u Hrvatskoj 36, 79, 82, 93–94, istorijska imena Alba, Alba Civitas 79, 93–94, Alba Maris, Urbs Regia, 79, 93, Belgradum supra mare, Zara Vecchia 93
Bišće v. Bihać
Bjal(i) grad (bug., mak. Бял(и) град), ojkonom iz bugarske i makedonske epike 69–70
Bjalo more (bug. Бяло море) v. Egejsko more
Běla, hidronim i toponim u Češkoj 35–36
Bělohrad Lázně, banjski grad u Češkoj 88–89
Bjelica, s.-h. folklorni hidronim 77
Blato v. Skadarsko jezero
Bojana, reka u Crnoj Gori i Albaniji, u s.-h. epici 22, 77
Boka Kotorska 14
Bolgrad, ojkonom iz bugarske epike 69
Bosna 10, 16, 38, 82, 93
Bribir, dva mesta sa takvim nazivom nalaze se u Dalmaciji (pored Skradina i kod Crikvenice), ojkonom iz s.-h. folkloru 63
Budim, prestonica Ugarske 11, u s.-h. epici 12, 72, u makedonskoj i bugarskoj epici 69–70
Budimpešta, glavni grad Mađarske 91, 96
Budva, grad na obali Jadranskog mora u Crnoj Gori 28
Bugarska 16, 38, 86; Prvo Bugarsko carstvo 87
Bukovica, oblast u Dalmaciji u Hrvatskoj 32
Bukurešt, glavni grad Rumunije 90, u bugarskoj epici 69
Bura, ojkonom iz bugarske epike 69
Carigrad v. Istanbul
Cernigrad, toponim u Istri, Hrvatska 86
Cernogradus, toponim u Istri, Hrvatska 86
Corona, primorska tvrđava u Grčkoj, u s.-h. epici Koruna 11
Cortōna, etruski toponim 50
Crna Drina, reka u Srbiji 36
Crna Gora 50
Crna Reka v. Vardar
Crna Rijeka, grad u Crnoj Gori 28
Crni Drim, reka u Srbiji 36, 77
Crni Elster, reka u Nemačkoj 36
Crni Timok, reka u Srbiji 36
Crnograd, toponim u Istri, Hrvatska 80
Crno more 79, 82, 87–88
Csongrád, grad u Mađarskoj 50
Czarny Bór, reka u Poljskoj 36
Czarny Dunajec, reka u Poljskoj 36
Crvena Hrvatska v. Hrvatska
Ćuprija, grad na Moravi u Srbiji, nekada pod imenom Ravan 77
Čarnkov, grad u Poljskoj 39
Čemerno, planina u zapadnoj Srbiji 34
Čerdin (rus. Чердынъ), ojkonom iz ruske epike 67
Čerkasi v. Čerkaski
Čerkaski (rus. Черкасский), ojkonom iz ruske epike, koji se možda odnosi na grad Черкассы u Ukrajini ili na oblast Čerkezije 66
Čerkezija 66
Černagorod, ojkonom iz ruske epike 67
Černigov, ojkonom iz ruske epike 67
Černi Drin, reka u Bugarskoj 36
Černi Lom, reka u Bugarskoj 36
Černi Iskar (bug. Черни Искър), reka u Bugarskoj 36
Češka 35, 88

- Češme**, grad na obali Egejskog mora u Turskoj, u s.-h. epici Čizma 14
- Čiplak**, ojkonom iz s.-h. epike 56
- Čizma** v. Češme
- Dakija**, rimska provincija 84
- Daleki istok** 37
- Dalmacija** 14, 16, 52, 94; Gornja i Donja Dalmacija 39
- Dekatera** v. Kotor
- Del**, ostrvo u Grčkoj 55, 78
- Deligrad**, selo na Južnoj Moravi u Srbiji 9, 21
- Despotovac** v. Kupinovo
- Dirahion** v. Drač
- Dnjepar**, reka u Rusiji, Belorusiji i Ukrajini 79; Podnjeprovlje 82
- Dnjestar**, reka u istočnoj Evropi 86–87, u antičko doba reka Tiras 87
- Donji Vakuf**, grad u Bosni i Hercegovini 95
- Drač**, albanski primorski grad, grčko ime Dirahion (Dyrrachion) 16
- Dragačevo**, oblast u zapadnoj Srbiji 32
- Dragan**, hidronim iz s.-h. epike 22
- Drijen**, mesto u Bosni i Hercegovini na granici sa Crnom Gorom 21
- Drobnjak** pleme i selo u Crnoj Gori 27
- Dubrovnik**, grad na obali Jadranskog mora u Hrvatskoj 28, 38, 51, 81, rimsko ime Ragusa 81; Dubrovačka republika 81
- Dukat**, ojkonom iz bugarske epike 69
- Dunav**, Dunavo, Dunaj, reka u centralnoj i istočnoj Evropi 36, 42–44, 52, 66, 77, 81–82, 89; Podunavlje 50, 79, 81, 96
- Đevojačka gradina**, mikrotoponim u Bosni i Hercegovini 51
- Đus**, s.-h. epski toponim 10
- Edrene** v. Jedrene
- Egejsko more** 34–35, bug. Бяло море 35, 42, sh. Belo more 34
- Egipat** 14, u s.-h. epici Misir 11
- Engleska**, u s.-h. epici Ingleška, Inglitar 11
- Eridu**, mitološki grad iz sumersko-vavilonskog speva *Enuma eliš* 51
- Erdelj**, mađarski deo Transilvanije 84
- Evropa** 13, 15, 35, 37, 89
- Fellah**, hidronim u Koruškoj 35
- Felix Romuliana**, stari rimski grad poznat i kao Gamzigrad, pored Zaječara u Srbiji 16
- Filibe** v. Plovdiv
- Floriana** v. Székes-Fejérvár
- Francuska** 10, 80
- Gabela**, srednjovekovni grad na obali Neretve u Bosni i Hercegovini 28
- Gabrovo**, grad u Bugarskoj 86, u bugarskoj epici 69
- Gacko**, stari grad kod Trebinja u Bosni i Hercegovini 27
- Galič** (rus. Галичь), grad na Dnjestru u Rusiji, u ruskoj epici 67
- Galija**, provincija u Rimskoj imperiji 80
- Gamzigrad** v. Felix Romuliana
- Germanija**, rimska provincija 79–80
- Golubac**, stara tvrđava na Dunavu u Srbiji 77
- Gordion**, frigijski toponim 50
- Gortyn**, kritski toponim 50
- Gortynia**, makedonski toponim 50
- G/Kortys**, arkadski toponim 50
- Gospić**, grad u Lici u Hrvatskoj 82
- Grčka** 50
- Gradina**, srpski, hrvatski i muslimanski mikrotoponim 51
- Gradac**, mikrotoponimi u Srbiji 51
- Gradinka**, mikrotoponim u Srbiji 51
- Gradinište**, mikrotoponimi u Srbiji 51
- Gradinje**, mikrotoponim u Srbiji 51
- Gradine Redžematovića**, mikrotoponim na Prokletijama 51
- Gradine Turkovića**, mikrotoponim na Prokletijama 51
- Grōda**, mikrotoponim na Hvaru u Hrvatskoj 51
- Gruzija** 79
- Gyula-Fejérvár** v. Alba-Iulia
- Gunjan**, s.-h. epski toponim 10
- Herceg-Novi**, grad na Jadranskom moru u Crnoj Gori, u s.-h. epici Novi 62, 72
- Hercegovina** 32, 50, 82
- Holandija** 88
- Homolje**, planina u severoistočnoj Srbiji 37, 58
- Hrvatska** 16, 38–39, 82, 86, 93–94; bela 38–39, crvena 39, velika (μεγάλη Χρωβατία) 38–39
- Hvar**, ostrvo na Jadranskom moru u Hrvatskoj 51
- Ibrinovac**, toponim iz s.-h. epike 27

- Indija** 10, 21, 37, 66–64
- Ingleška**, Inglitar v. Engleska
- Ipek** v. Peć
- Irpena**, reka u Ukrajini 93
- Ismail**, grad i luka na Dunavu u Ukrajini, u ruskoj epici Измаил 66–67
- Istambul**, glavni grad Otomanske imperije i Turske, poznat pod istorijskim i episkim imenima kao Konstantinopolj, Konstantinopolis 15, 52, i kao Carigrad 12, 15, 72, 89, 96, Stambol / Stambul 10, 12, 18, 21, 27, u bugarskoj i makedonskoj epici 69–70, u ruskoj epici 66
- Istra**, poluostrvo na Jadranskom moru, u Hrvatskoj, Sloveniji i Italiji 80, 82, 86, 96
- Italija** 44, 66, 80
- Izmail** v. Ismail
- Jadransko more** 35, 37, 79, 81, 93, tradicionalni naziv sh. B(ij)elo more, Sinje more 35, ruski Белое море 35
- Jagodina**, grad u centralnoj Srbiji 51
- Japan** 37
- Javorka**, rečica u Češkoj 88
- Jediga**, ojkonom Йедига iz bugarske epike 70
- Jedrene**, stari Hadrijanopolj, grad u evropskoj Turskoj, u bugarskoj epici Едрене 69
- Jerusalim**, grad u Izraelu 21, 66–67, u ruskoj i s.-h. epici 67
- Jezera**, mikrotoponim iz s.-h. epike 23
- Jugoslavija**, Kraljevina Jugoslavija 14; bivša Jugoslavija 77, 82
- Juhor**, planina pored Jagodine u Srbiji 51
- Kairo**, glavni grad Egipta 11
- Kamišin** (rus. Камышин), grad u Rusiji, u ruskoj epici 66
- Kaniža**, mesto u Podravini u Mađarskoj 27
- Karabunar**, selo u bugarskoj epici 69
- Karantanija**, oblast koja se prostire u Sloveniji i Austriji 96
- Karlovac**, grad u Hrvatskoj 27
- Karlsburg** v. Alba-Iulia
- Karolyfejérvár** v. Alba-Iulia
- Karpati**, planinski venac u istočnoj Evropi 79, 82
- Kazanj** (rus. Казань), glavni grad Tatarske republike u Rusiji, u ruskoj epici 67
- Kčevo**, mesto u Crnoj Gori 23
- Kijev**, prestoni grad Kijevske Rusije, glavni grad Ukrajine 53–54, 67, 93, u s.-h. epici Kijevo 67, u ruskoj epici 67, 71
- Kilija**, moldavski grad 88
- Kina** 66
- Kinburn**, nekada utvrđeni grad na Crnom moru u Rusiji, u s.-h. epici Kniburnik 14
- Ključ**, tvrđava u Hercegovini ispod koje se nalazi varoš Podključ 50
- Kniburnik** v. Kinburn
- Knjaževac**, grad u istočnoj Srbiji, tursko ime Timočka palanka 11
- Kolhida**, antička zemlja na istočnoj obali Crnog Mora, današnja Gruzija 79
- Kolobžeg**, grad u Poljskoj 92
- Kolubara**, oblast i reka u Srbiji 38
- Konotop**, grad u Ukrajini, u ruskoj epici 66
- Konja**, epski ojkonom 21
- Konjic**, grad na Neretvi u Bosni i Hercegovini 82, 94–95
- Konstantinopolj**, Konstantinopolis v. Istanbul
- Koruna**, epski ojkonom koji se možda odnosi na tvrđavu u Stonu ili na Coronu u Grčkoj 11
- Koruška**, pokrajina u Austriji 35
- Kosovo** polje 23; boj 14, 16–17, 33; areal 38
- Kostrom** (rus. Костромь), toponim iz ruske epike 66
- Kostur**, grad u Egejskoj Makedoniji u Grčkoj, u makedonskoj epici 69
- Kotel**, grad u Bugarskoj, u bugarskoj epici 69
- Kotor**, grad na Jadranskom moru u Crnoj Gori 28, 81, vizantijsko ime Dekatera 81
- Kozlov** v. Mičurinsk
- Krakov**, grad u Poljskoj 39
- Krbava**, polje gde se odigrala bitka hrvatskog plemstva sa Turcima 16
- Krim**, poluostrvo na jugu Rusije, u ruskoj epici Крым 67, u s.-h. epici Krm 14
- Krit**, ostrvo u Grčkoj 50
- Kriva Reka**, mesto kod Novog Brda 38
- Krm** v. Krim
- Kruševo**, grad Kruševac u Srbiji, u s.-h. epici Kruševo 72
- Kumanovo**, grad u zapadnoj Makedoniji 34
- Kupinovo**, srednjovekovni grad na obali Save, kod današnjeg sela Kupinova u ju-

- žnom Sremu u Srbiji, staro ime Despotovac 13
- Kuršumlja**, grad u južnoj Srbiji 32, u bugarskoj epici 69
- Lacijum** v. Alba Longa
- Lacus Albanus** v. Alba Longa
- Lacus Fucinum** v. Alba Fucens
- Latin**, ojkonom iz bugarske epike 69
- Lavov**, grad u Ukrajini 96
- Legar** (rus. Лерарь), ojkonom iz ruske epike 66
- Ledan**, mitološki ili istorijski grad sporne ubikacije, javlja se pod imenima Lenger 21, 69, i Legen, Ledén, Leđar, Lender 69
- Leskovačka Morava**, oblast u južnoj Srbiji 38
- Letaj**, mesto u Istri, Hrvatska 86
- Lever**, ojkonom iz ruske epike 66
- Lika** 14; Lička krajina 17
- Lisičja gradina**, mikrotoponim u Bosni i Hercegovini 51
- Litva** 66
- Livno**, staro utvrđenje u Bosni i Hercegovini 27; Livanjsko polje 23
- London**, glavni grad Velike Britanije 10–11
- Luck-Dorogobuž**, grad u Poljskoj 93
- Ljaskovo** (bug. Лясково), ime nekoliko sela u Bugarskoj, u bugarskoj epici 69
- Manegordum**, Manezordum, frigijski toponim 49
- Mađarska** 10, 14, 50, 66, 79, 95–96, istorijsko ime Ugarska 14, 87, 91, u s.-h. epici 10–11, Ungarija 23
- Majdan**, selo i planina u Srbiji 28
- Makedonija** 36, 38
- Malta**, Maltija 21, 66
- Marmarsko more** 96
- Martia Iulia Salona** v. Salona
- Mavrokastro**, Monkastro, Monte Kastro v. Belgorod-Dnjestrovski
- Mediana**, predgrađe rimskog Naissusa i rezidencija rimskih imperatora 16
- Medina**, grad u Saudijskoj Arabiji 27
- Mediteran** 50, 81–82
- Medun**, srednjovekovni, utvrđeni grad u Crnoj Gori 11
- Meraj**, s.-h. epski toponim 10
- Mezija**, provincija u Rimskoj imperiji 87
- Mičurinsk** grad u Rusiji, istorijski naziv i ruski epski naziv Козлов 66
- Miloševa gradina**, mikrotoponim u Bosni i Hercegovini 51
- Misir** v. Egipat
- Metoni**, grad u Grčkoj, u s.-h. epici kao Modun 11
- Mleci**, epski naziv za Veneciju 20, 27
- Modun** v. Metoni
- Mohač**, grad u Mađarskoj, Mohačka bitka 14
- Moldavija** 88
- Morava**, reka u Srbiji 42, 77; Pomoravlje 58
- Moskva**, glavni grad Rusije 12, 67–68, u s.-h. epici 12, 67, u ruskoj epici 67–69, 71
- Mostar**, grad u Bosni i Hercegovini 94
- Možajsk** (rus. Можайск), grad u Rusiji, u ruskoj epici 66
- Mureš**, reka u Rumuniji 84
- Murom**, grad u Rusiji, u ruskoj epici 67
- Naissus** v. Niš
- Nándor Féljérvár** v. Beograd
- Napoljska** v. Napulj
- Napulj**, grad u južnoj Italiji, u s.-h. epici Napoljska 11
- Negotin**, grad u Srbiji, u bugarskoj epici 69; Negotinska krajina 14, 34
- Nemačka** 10, 50, 80
- Neretva**, reka u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj 95
- Nevesinje**, grad u Bosni i Hercegovini 22, 27, 82, 93; Nevesinjsko Polje 93
- Nigrinjano**, Nigrinianus, Nigrignanum, rimski toponimi u Istri 80, 86
- Nikšić**, grad u Crnoj Gori 27
- Niš**, grad u južnoj Srbiji, rimski Naissus 16, u bugarskoj epici 69
- Nova Vės**, naselje u Češkoj 88
- Novgorod**, grad u nekadašnjoj Kijevskoj Rusiji i današnjoj Rusiji 54, u ruskoj epici 67
- Novi** v. Herceg-Novi
- Novi Pazar**, grad u jugozapadnoj Srbiji 16, 72
- Očakov**, grad na obali Crnog mora u Ukrajini, u ruskoj epici 66–67, 88
- Odra**, reka u centralnoj Evropi 39
- Ohrid**, grad u Makedoniji, u makedonskoj epici 69

- Orašac**, stari grad kod istoimenog mesta, severno od Kulen-Vakufa u Bosni i Hercegovini 12, 26
- Oršava**, grad na Dunavu u Rumuniji, u ruskoj epici kao Аршава 66–67
- Osum**, reka u Albaniji 91–92
- Otoka**, stari grad na ostrvu u reci Uni u Bosni i Hercegovini 27
- Panonija**, oblast u centralnoj Evropi 89, 96
- Panjkrst** v. Šćepan-Krst
- Pariz**, glavni grad Francuske 10, u ruskoj epici 66
- Parsenta**, reka u Poljskoj 92
- Pazin**, mesto u Istri, Hrvatska 86
- Peć**, grad Peć na Kosovu, tursko ime Ipek 21
- Perast**, grad u Boki u Crnoj Gori 62, 72
- Pešta**, grad u Ugarskoj, preteča Budimpešte 11
- Petrograd** v. Sankt-Petersburg
- Piter** v. Sankt-Petersburg
- Pljos** (rus. Плѣс), grad na Volgi u Rusiji, u ruskoj epici 66
- Pletvar**, selo do Prilepa, u bugarskoj i makedonskoj epici 69–70
- Plovdiv**, grad Plovdiv u Bugarskoj, tursko i bugarsko epsko ime Филибе 69–70
- Po**, oblast i reka u Italiji 44
- Podgorica**, glavni grad u Crnoj Gori 77
- Podgorje**, toponim iz s.-h. epike 23
- Podključ**, v. Ključ
- Podvisoki** v. Visoki
- Podgrad**, slovenski toponim 50
- Podvisoki** v. Visoki
- Pogrde**, s.-h. epski toponim 10
- Poljica**, dalmatinsko selo u Hrvatskoj 38
- Poljska** 11, 39, 66, 88, 92
- Pomorje**, oblast u Poljskoj 92
- Pošćela**, s.-h. epski toponim 10
- Prača**, grad u okolini Goražda u Bosni i Hercegovini 21
- Prag**, glavni grad Češke 28
- Prilep**, grad u Makedoniji, u s.-h. epici 12, u bugarskoj i makedonskoj epici javlja se pod imenom Прилеп и Варош, što je bio naziv ovog grada u Srednjem veku 69–70
- Prizren**, grad u Metohiji 13, 21
- Prokletije**, planina na granici između Crne Gore, Srbije i Albanije 51
- Prusac** v. Biograd kod Donjeg Vakufa
- Pulcheropolis** v. Berat
- Radojevo**, selo severnom Banatu u Srbiji 58
- Ragusa** v. Dubrovnik
- Rakitovo**, grad u Bugarskoj, u bugarskoj epici 69
- Ras**, srednjovekovni grad u Srbiji 15, 28
- Ravan** v. Čuprija
- Ravni Kotari**, oblast u Hrvatskoj 10, 14
- Retra**, grad i plemensko središte slovenskog plemena Retrana 33–34, 55, 61, 78
- Ribnik**, stari grad u Hrvatskoj, kod istoimenog mesta 26
- Riga**, glavni grad Latvije, u ruskoj epici 66
- Rim**, glavni grad Italije 10, u s.-h. epici 67, u ruskoj epici 67; Rimska imperija 14–16, 79–80, 85, 87
- Rijeka** v. Rijeka Crnojevića
- Rijeka Crnojevića**, grad u staroj Zeti, danas istoimena varoš u Crnoj Gori, u epici se javlja i pod imenom Rijeka, Rijeka Crna 28
- Rudine**, mikrotoponim iz s.-h. epike 23
- Rumunija** 84–86
- Ruse**, bugarski grad, turski i bugarski epski naziv Русук 69
- Rusija** 66, 88, 96; Kijevska Rusija 39, 87, 93; u ruskoj epici Русь 66
- Ruštuk** (bug. Русук) v. Ruse
- Salona**, nekada grad Martia Iulia Salona u Dalmaciji u Hrvatskoj, danas se ostaci Salone nalaze u splitskom predgrađu Solin 81
- Sankt-Petersburg**, grad u Rusiji, poznat i pod imenima Petrograd 10, u ruskoj epici kao Питер, Питербург, Петербург, Санктпитер, Сан-Петербург, Санкт-Питер 66–67
- Sanski Most**, grad u Bosni i Hercegovini 38
- Sar Alba ad Saravum fluv.** v. Saralben
- Saralben**, grad u Nemačkoj, latinski Sar Alba ad Saravum fluv. 80
- Sarajevo**, glavni grad Bosne i Hercegovine 27, 94
- Sava**, reka u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji 77, 89
- Savello**, grad u Italiji, latinski Alba longa nova 80

- Seljanik** v. Solun
Senj v. Sinj
Sevastopolj, grad na Krimu u Ukrajini, u s.-h. epici se javlja kao Sevastopolja 14
Severin, Siverin, grad na Dunavu u Rumuniji 72
Severni Donec, reka u Rusiji
Sibinj v. Szeben
Siget, grad u Mađarskoj 21
Sinj, stari grad u Dalmatinskoj zagori iznad istoimenog mesta, Hrvatska, u s.-h. epici poznat kao Senj 27
Sinje more v. Jadransko more
Singidunum v. Beograd
Sirmium v. Sremska Mitrovica
Skadar, Skadar na Bojani, grad na reci Bojani i istoimena oblast u Albaniji, u s.-h. epici 22, 27, 72
Skadarsko jezero 78, tradicionalni i folklorni naziv Blato 77
Skoplje, glavni grad u Makedoniji 38; u makedonskom i bugarskom folkloru 42, 69–71, u s.-h. epici 69
Slatina, selo u Negotinskoj krajini, Srbija 34
Slavonija, oblast u Hrvatskoj i Mađarskoj 90
Sliven, grad u Bugarskoj, u bugarskoj epici 69
Slovačka 96
Slovenija 35
Smederevo, grad u Srbiji 13, 16, 20, 72, 77, u s.-h. epici 21
Smorodina, reka u Rusiji, u ruskoj epici 67
Sofija, glavni grad Bugarske, u ruskoj i bugarskoj epici 67–69, 71, u s.-h. epici 69
Soko, stara tvrđava u Podrinju u Srbiji 15
Sokobanja, grad u Srbiji 51, 58
Solin v. Salona
Solun (Tesaloniki), grad u Grčkoj 54, u bugarskoj i makedonskoj epici 69–70, u s.-h. epici Seljanik 14
Sosnovka, selo u Rusiji, u ruskoj epici Со-сновская Деревня 66
Sovjetski Savez 82
Split, grad na obali Jadranskog mora u Hrvatskoj 81, istorijski nazivi Aspalathum, Spalathos 81
Spuž, grad na reci Zeti u Crnoj Gori 27
Srbija 11, 15–18, 34–35, 39, 54, 58, 79, 83, 89, 90–91, bela (polj. Beloserbye) 39, nekrštena 39, velika 39
Sredozemno more 34–35, turski Aq Deniz 'Belo more' 34, sh. Belo more 34; Sredozemlje 50, 80
Srem, oblast u Vojvodini na severozapadu Srbije 90
Sremska Mitrovica, rimski Sirmium, grad u Sremu u Vojvodini, Srbija 16
Srpska Crnja, selo u Banatu u Vojvodini 58
Stalać, stara tvrđava između Zapadne i Južne Morave u Srbiji 12
Stalak, ojkonom iz bugarske epike 69
Stambol (Stambul) v. Istanbul
Stara Reka v. Vardar
Stekoljni (rus. Стекольные), možda grad Stokholm u Švedskoj, u ruskoj epici 66
Stig, Stiks, podzemna reka iz grčke mitologije 55–57
Stokholm, glavni grad Švedske 66
Ston, mali utvrđeni grad na poluostrvu Pelješac u Hrvatskoj 11
Stracin, mesto u Makedoniji 38
Strandža, selo u Bugarskoj, u bugarskoj epici 69
Stuhlweissenburg v. Székes-Fejérvár
Stupnica, hidronim iz s.-h. epike 56–57, 79
Subotiče, selo kod Idriga u Vojvodini 21
Svilajnac, grad u istočnoj Srbiji 54
Szeben, grad u Transilvaniji u Mađarskoj, u s.-h. epici Sibinj 12, 27
Székes-Fejérvár, grad u Mađarskoj 79, 91, 95–96, istorijska imena Floriana 79–80, 95–96, Alba Regia 79, 95, Beograd Kralovský, Stojni Beograd (Biograd) 67, 91, 95–96, Stuhlweissenburg 95
Šabac, grad na reci Savi u Srbiji, istorijsko ime Zaslon 77
Šćepan-Krst, mahala u selu Dabrica kod Stoca u Bosni i Hercegovini, u muslimanskoj epici Panjkrst 14
Špirag, planina u Albaniji 92
Šumadija, oblast u Srbiji 89
Tagliamento v. Timent
Tatarska 88
Tesaloniki v. Solun

- Tilment**, reka u Istri, italijanski Tagliamento 96
- Timok** v. Tinos
- Timočka palanka** v. Knjaževac
- Tinos**, ostrvo–grad u Grčkoj, u s.-h. epici pod imenom Timok 11
- Tira** v. Belgorod Dnjestrovski
- Tiras** v. Dnjestar
- Tisa**, reka u istočnoj i centralnoj Evropi 43, 79
- Tomor**, planina u Albaniji 92
- Toropec**, grad na reci Toropi u Rusiji, u ruskoj epici 67
- Trakija**, antička država 87
- Transilvanija**, oblast u Rumuniji 85
- Trebinje**, grad u Bosni i Hercegovini 44, 51, 93
- Trnovo** (bug. Търново), grad Veliko Trnovo u Bugarskoj, u bugarskoj epici 69
- Turska** 12, 14, 66, 88, 96, s.-h., u s.-h. epici 10; Otomansko carstvo 14
- Tver** (rus. Тверь), grad u Rusiji, u ruskoj epici 66
- Udbina**, stari grad u Lici u Hrvatskoj 14, 16, 21, 26
- Ugarska** v. Mađarska
- Ukrajina** 66, 86–88, 93, 96
- Ulcinj**, grad na Jadranskom moru u Crnoj Gori 28
- Umag**, gradić u Istri, Hrvatska 86
- Undurija**, turski deo Mađarske 10
- Urbs Regia** v. Biograd na moru
- Varda**, brdo kod Konjica u Bosni i Hercegovini 94
- Vardar**, reka u Makedoniji i Grčkoj 36, 42, tradicijski nazivi Bela Reka, Crna Reka, Stara Reka 36
- Varoš** (Markova Varoš), istorijski i epski naziv za Prilep, danas je to selo do Prilepa 69–70
- Velach**, hidronim u Koruškoj 35
- Velarde** v. Berat
- Velgrad**, ojkonom iz Karantanije 96
- Velikopoljska**, oblast u Poljskoj 92
- Veliki Rzav**, reka u jugozapadnoj Srbiji 34
- Velogradion**, toponim u Turskoj 96
- Visla**, reka u Poljskoj 39, 82
- Visoki**, grad u Bosni i Hercegovini i varoš Podvisoki 50
- Višgorod** (rus. Вышьгородъ), grad koji se nalazio pored Kijeva 54
- Višegrad**, slovenski ojkonom 50, 53
- Višegradski Stari Vlah** 51
- Vivje**, grad u Francuskoj, latinski Alba Helviorum 80
- Vizantija** 12, 14–16, 90, 96
- Vlaška**, toponim iz s.-h. epike 23
- Vlodžimjež**, grad u Poljskoj 93
- Volinj**, toponim u Ukrajini 96
- Vologda**, grad na reci Vologda u Rusiji, u ruskoj epici 66
- Vrhovi**, epski naziv srednjovekovnog grada Vrhovac u Hrvatskoj 28
- Weissenburg** v. Alba-Iulia
- Weizzenburg** v. Beograd
- Welligrad** v. Biograd na Neretvi
- Zadar**, grad na obali Jadranskog mora u Hrvatskoj 14, 16, 51, 94
- Zara Vecchia** v. Biograd na moru
- Zaslon** v. Šabac
- Zečareva gradina**, mikrotoponim u Bosni i Hercegovini 51
- Zemun**, grad u Austro-Ugarskoj, sada deo Beograda u Srbiji 64
- Zenica**, grad u Bosni i Hercegovini 38
- Zlatica**, hidronim u Crnoj Gori 77
- Želigovo**, mesto kod Kumanova u Makedoniji 34
- Žnjin**, pritoka Odre u Poljskoj 39
- Žrnovan** v. Avala

VII — PRILOZI

Podaci o građi

1. Zbirke koje čine srpsko-hrvatsko-muslimanski epski korpus

Vuk II–IV

Сабрана дела Вука Караџића, Српске народне њјесме, издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964 и двестогодишњици његова рођења 1787–1987, Просвета, Београд.

Пјесме јуначке најстарије, књига друга 1845, Београд, 1988. (Vuk II)

Пјесме јуначке средњијех времена, књига трећа 1846, Београд, 1988. (Vuk III)

Пјесме јуначке новијих времена, књига четврта 1862, Београд, 1986. (Vuk IV)

Vuk VI–IX

Српске народне њјесме 1–9, скупио их Вук Стеф. Караџић, Државно издање.

Пјесме јуначке најстарије и средњијех времена, књига шеста, Београд, 1899. (Vuk VI)

Пјесме јуначке средњијех времена, књига седма, Београд, 1900. (Vuk VII)

Пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу и о војевању Црногораца, књига осма, Београд, 1900. (Vuk VIII)

Пјесме јуначке новијих времена о војевању Црногораца и Херцеговаца, књига девета, Београд, 1902. (Vuk IX)

SANU II–IV

Српске народне њјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића, Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности.

Пјесме јуначке најстарије, књига друга, Београд, 1974. (SANU II)

Пјесме јуначке средњијех времена, књига трећа, Београд, 1974. (SANU III)

Пјесме јуначке новијих времена, књига четврта, Београд, 1974. (SANU IV)

SM

Сима Милутиновић Сарајлија, *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, приредио Добрило Аранитовић, Никшић, 1990. (SM) [*Пјеванија црногорска и херцеговачка, сабрана Чубром Чојковићем Црногорцем*. Па њим издана истим, у Лајпцигу, 1837.]

MH I–IX

Hrvatske narodne pjesme, skupila i izdala Matica hrvatska.

- I/1. *Junačke pjesme*, knjiga prva, uredili Dr Ivan Božić i Dr Stjepan Bosanac, Zagreb, 1890. (MH I)
 I/2. *Junačke pjesme*, knjiga druga, uredio Dr Stjepan Bosanac, Zagreb, 1897. (MH II)
 I/3. *Junačke pjesme (muamedovske)*, knjiga treća, uredio Dr Luka Marjanović, Zagreb, 1898. (MH III)
 I/4. *Junačke pjesme (muamedovske)*, knjiga četvrta, uredio Dr Luka Marjanović, Zagreb, 1899. (MH IV)
 I/5. *Junačke pjesme (uskočke i hajdučke pjesme)*, knjiga osma, uredio Dr Nikola Andrić, Zagreb, 1939. (MH VIII)
 I/6. *Junačke pjesme (historijske, krajiške i uskočke pjesme)*, knjiga deveta, uredio Dr Nikola Andrić, Zagreb, 1940. (MH IX)

КН I–III

- Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini*, sabrao Kosta Hörmann 1888–1889, knjiga prva, II izdanje, Sarajevo, 1933. (KH I)
Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini, sabrao Kosta Hörmann 1888–1889, knjiga druga, II izdanje, Sarajevo, 1933. (KH II)
Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini, Iz rukopisne ostavštine Koste Hörmanna, redakcija, uvod i komentari Đenana Buturović, Sarajevo, 1966. (KH III)

ЕН

- Muslimanske narodne junačke pjesme*, sakupio Esad Hadžiomerspahić, u Banjoj Luci, 1909. (EH)

2. Zbirke koje čine slovenski epski korpus

- Кир I — *Собрание народных песен П. В. Киреевского*, Записи П. И. Якушкина, Том 1, Ленинград, 1983.
 Кир II — *Собрание народных песен П. В. Киреевского*, Записи языковых в симбирской и оренбургской губерниях, Том 1, Ленинград, 1977.
 Кир III — *Пёсни собранныя П. В. Кирёвскимъ*, Новая серия, Выпускъ I, Пёсни обрядовыя, Москва, 1911.
 Кир IV — *Пёсни собранныя П. В. Кирёвскимъ*, Выпускъ II, Часть I, Пёсни необрядовыя, Москва, 1911.
 РНПЭ — *Русская народная поэзия, эпическая поэзия*, Ленинград, 1984.
 СПИ — *Слово о полку Игореве*, ред. В. П. Адриановой-Перетц, Москва, 1950.
 БЮЕ — *Български юнашки епос*, СБНУ, ЛП, София, 1971.
 БНТ I — *Българско народно творчество : Юнашки песни*, отбрал и редактирал Иван Бурин, том I, София, 1961.
 БНТ II — *Българско народно творчество : Хайдушки песни*, отбрал и редактирал Димитър Осинин, том II, София, 1961.
 БНТ III — *Българско народно творчество : Исторически песни*, отбрал и редактирал Хр. Вакарелски, том III, София, 1961.
 Мил — *Миладиновци, Зборник 1861–1961*, Скопје, 1962. (I. izdanje: Zagreb, 1861).
 МНП — *Македонски народни ѝесни*, сак. Антон П. Стоилов, Скопје, 1990. (I. izdanje: София, 1894–1895).
 МПМ — *Македонски народни ѝесни од Мегленско*, избор и муз. обр. др Трпко Бицевски, Скопје, 1985.

TABELE 1-2

1. – TABELARNI PRIKAZ TIPOVA EPSKE ATRIBUCIJE

I – IMENIČKA ATRIBUCIJA

I/1 – Imenica

– carevina	Prizren (Vuk II)	
– čaršija	Azačka (Vuk II)	
	Siget (KH I)	
	Stambol (Vuk II; KH I)	
	Udbin (KH I)	
– grad gradovi	Anat (Vuk VII; KH II)	1.
	Arad (Vuk III)	2.
	Aršan (KH I)	3.
	Azov (SANU IV), Azak (Vuk II; KH I), Hazak (SM)	4.
	Bagdat (SM)	5.
	Banjska (Vuk II)	6.
	Bar (Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM)	7.
	Barat (Vuk III; SANU III)	8.
	Beč (Vuk III)	9.
	Berkot (KH III)	10.
	Bijograd (Vuk II)	11.
	Bilaj (MH III)	12.
	Bilić (KH I)	13.
	Bišće (Vuk III; MH IX; MH III)	14.
	Bivor (Vuk IX)	15.

* plavo – hrišćanske pesme

** zeleno – muslimanske pesme

Blagaj (Vuk III)	16.
Buđim (Vuk II; Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; SANU II; SANU III; MH I; MH II; SM; KH I; KH II; MH IV)	17.
Budva (Vuk VIII)	18.
Bukreš (Vuk II; Vuk VI; SM)	19.
Bunić (SANU III)	20.
Carigrad (Vuk II; SANU II; MH I; MH II; MH IX)	21.
Carine (Vuk IX)	22.
Cetin (Vuk VIII; KH II)	23.
Cetina (KH II; MH III), Cetinja (KH III)	24.
Čečan (Vuk II)	25.
Čekmedžin (Vuk VI)	26.
Ćorfez (EH), Ćorfes (KH II)	27.
Ćuprija (SANU IV)	28.
Dibran (Vuk IV; SM)	29.
Dobuj (Vuk III)	30.
Drač (SM)	31.
Drežnik (Vuk VIII; SANU III; MH IX)	32.
Dubrovac (MH VIII)	33.
Dubrovnik (Vuk II; Vuk III; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VIII; Vuk IX; SANU III; SANU IV; SM; KH I)	34.
Duklin (SM)	35.
Đigit (MH VIII)	36.
Erdelj (Vuk II; SANU III; MH I)	37.
Glamoč (SANU III; SM; KH II)	38.
Golubac (Vuk II)	39.
Gospić (SANU III)	40.
Grabež (Vuk VII)	41.
Gračac (KH I)	42.
Gradačac (MH I)	43.
Grebić (Vuk VII)	44.
Hlijevno (KH I; KH II)	45.
Humac (KH III)	46.
Hrvat (MH VIII; SM)	47.
Ibrail (KH I)	48.

	Ilok (MH VIII)	49.
	Indija (MH I)	50.
	Inglitar (SM)	51.
	Inok (SM)	52.
	Irig (Vuk III)	53.
	Iruđ (MH VIII)	54.
	Ismajl (KH I)	55.
	Izačić (Vuk VIII), Izorčić (Vuk VIII)	56.
	Izmir (KH III)	57.
	Janok (Vuk III; Vuk VII; MH VIII; KH I; KH II) Janjok (Vuk III; MH IV)	58.
	Janoš (SANU III), Janjoš (SM)	59.
	Janj (Vuk II)	60.
	Jedrena (MH I), Jedrenet (SANU II), Jedrene (Vuk II), Jedren (SM)	61.
	Jelača (MH VIII)	62.
	Jerusolim (MH I)	63.
	Kanat (KH III)	64.
	Kaniža (KH I; KH II; MH IV), Kanjiža (KH III)	65.
	Karlovac (SANU III; MH VIII; MH IX; EH), Karlovac (Sremski) (Vuk II)	66.
	Kladuša (MH IX; SM)	67.
	Klis (Vuk III)	68.
	Klobuk (Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM)	69.
	Kniburnik (Vuk VII)	70.
	Kolašin (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM)	71.
	Kolušvar (KH III)	72.
	Konjic (SANU III; SM)	73.
	Korlat (KH II)	74.
	Kostur (Vuk II; MH II; SM), Kustur (Vuk VI)	75.
	Kotar (Vuk VI; SANU III; MH IX; KH II), Kotari (SM) ; Kotar, plemen (KH II)	76.
	Kotor (Vuk IV; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU III; SANU IV; SM; KH I)	77.
	Krm (SANU IV; SM)	78.
	Krojan (MH I)	79.

Krušedol (SANU II)	80.
Kruševac (Vuk II; SANU II; MH I), Kruševo (SANU II)	81.
Kučevo (Vuk II)	82.
Leđan (Vuk II; Vuk VI; Vuk VII; MH I), Leđar (Vuk VI), Leđen (SM; KH III)	83.
Lijevno (Vuk III; SANU III)	84.
Lončar (SANU III)	85.
Lorin (SM)	86.
Loznica (Vuk IV)	87.
Ljubinje (SM)	88.
Ljubuški (MH II)	89.
Madžar (SM)	90.
Makarje (KH II)	91.
Maloš (Vuk VI)	92.
Maltez (KH I)	93.
Medun (Vuk IX; SM)	94.
Međedin (Vuk IX)	95.
Milano (Vuk VIII; SM)	96.
Misir (Vuk VI; SANU II; MH I)	97.
Mleci (Vuk II; MH I)	98.
Morava (MH II)	99.
Mostar (Vuk III; Vuk IV; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU III; MH IX; SM)	100.
Napoljska (KH II)	101.
Neretva (SANU II)	102.
Nevesinje (SANU IV; SM)	103.
Nišić (Vuk VIII), Nihšić (Vuk VIII), Nihšići (Vuk VIII; SANU IV), Nikšići (Vuk IV; Vuk VIII), Nikšić (Vuk IV; SANU IV; SM); Nikš (SM)	104.
Novi (Vuk III; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU III; SANU IV; MH I; SM; MH III), Novin (SM)	105.
Oblič (KH II)	106.
Oblom (Vuk IV)	107.
Oboj (Vuk VII)	108.
Obrst (SM), Obršt (SM)	109.

	Obzir (EH)	110.
	Ocinj (Vuk VII)	111.
	Okan (SM)	112.
	Olaš (SANU III)	113.
	Omutić (Vuk IV)	114.
	Onogošt (Vuk VIII; Vuk IX; SM)	115.
	Orašac (MH III)	116.
	Orid (Vuk IV)	117.
	Orlov (MH IX)	118.
	Orlujevac (Vuk VI)	119.
	Oršan (EH)	120.
	Osek (SANU II), Osik (MH IX); Osjek (KH III)	121.
	Ostrožac (SANU III; Vuk VIII)	122.
	Otočac (MH IX; MH III)	123.
	Ozaljuće (SM)	124.
	Ozija (Vuk VII)	125.
	Panađur (SANU IV)	126.
	Pariz (Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV), Pariž (Vuk IX), Pariđ (Vuk IX)	127.
	Pazar (SANU IV)	128.
	Perast (Vuk VI; Vuk VII; SANU IV; SM)	129.
	Petrburg (Vuk IX), Petrobur (SM), Petroburg (SM)	130.
	Pirlitor (Vuk II), Pilitor (SM)	131.
	Polojac (MH III)	132.
	Požega (MH IX; KH II; MH IV)	133.
	Požun (SANU III)	134.
	Prijedor (SANU III); Pridor (MH III)	135.
	Prilip (Vuk II; SANU II; MH I; MH II; MH VIII; SM); Prelip (MH II),	136.
	Primorje (KH III)	137.
	Priština (Vuk IV)	138.
	Prizren (Vuk II; Vuk IV; Vuk VI; SANU IV; SM)	139.
	Promin (MH III)	140.
	Rač (Vuk IV)	141.
	Raduč (MH III)	142.

Rebić (SANU III)	143.
Samokres (SANU III)	144.
Saplet (SANU II), Splet (Vuk VII)	145.
Sarajevo (MH II; MH VIII; SM; KH I)	146.
Semoljevo (Vuk IV)	147.
Senj (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; SANU III; MH IX)	148.
Sibinj (Vuk II; Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; SANU II; MH I; MH II; SM; EH; MH III), Sibin (SANU II)	149.
Siesak (KH III)	150.
Siget (EH; KH I)	151.
Sjenica (Vuk IV; SANU IV)	152.
Skadar (Vuk IV; Vuk VII; Vuk IX; SANU IV; SM)	153.
Slivov (KH I)	154.
Smail (KH I)	155.
Smederevo (Vuk II; Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; SANU II; SM), Smederovo (MH I); Semendra (KH II)	156.
Sofija (Vuk III)	157.
Sokol (Vuk III; SANU II)	158.
Solun (Vuk II; SM)	159.
Spuž (Vuk VII; I Vuk IX)	160.
Stalać (Vuk II)	161.
Stambol (Vuk II; Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU II; SANU III; SANU IV; MH I; MH II; SM; KH I; MH IV), Stambul (MH II; MH IX)	162.
Stojni Bijeli (Vuk VIII)	163.
Šabac (Vuk IV)	164.
Šibenik (Vuk VI; KH II)	165.
Temišvar (Vuk VIII)	166.
Tepelen (Vuk IV)	167.
Timok (KH II)	168.
Tipun (SM)	169.
Tramnik (Vuk VI; Vuk VII; SANU III), Travnik (Vuk IX; SANU III)	170.
Trebinje (Vuk IV; Vuk VI; Vuk VIII; Vuk IX; SANU II; SM)	171.
Trnovo (Vuk II)	172.

	Trojan (SANU IV)	173.
	Udbinja (Vuk III; Vuk VII; SANU II; SANU III), Udbina (Vuk VI; Vuk VII; MH VIII; SANU III; SM; KH II; MH III; MH IV), Udbinj (SANU III; SM), Udbin (SANU III)	174.
	Udžbar (Vuk III; Vuk VII), Učbar (Vuk VI)	175.
	Ušćup (SANU III)	176.
	Užice (Vuk II; Vuk IV)	177.
	Varad (Vuk III; MH IV)	178.
	Varadin (Vuk II; SANU III)	179.
	Vesprim (Vuk VI)	180.
	Vetislam (Vuk VI)	181.
	Vidin (Vuk II; Vuk VI)	182.
	Višnjica (MH I)	183.
	Vrljika (KH III)	184.
	Vučitrn (Vuk II)	185.
	Zabesa (SANU IV)	186.
	Zadar (Vuk VI; SM), Zadarje (KH III)	187.
	Zapad (Vuk III)	188.
	Zemun (MH VIII)	189.
	Zmijalj (SM)	190.
	Zrmanja (SANU III)	191.
	Zvečan (SM), Zvečarka (SANU II)	192.
	Zvijezda (Vuk II)	193.
	Zvornik (Vuk IV; Vuk VII; SM)	194.
	Žabljak (Vuk II; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM)	195.
– karaula	Drijen (Vuk IX)	
– kasaba	Prača (Vuk III)	
– krajina	Ipek (SM)	
– mesto	Bajna Luka (Vuk VI)	
	Berkasovo (SANU II)	
	Carigrad (Vuk II)	
	Drenopolje (Vuk III)	
	Karloveci (SANU III)	
	Krušedol (SANU II; SANU III)	

	Kupinovo (SANU II)	
	Mandelos (SANU II)	
– mjesto	Bajna Luka (SANU III)	
	Berkasovo (Vuk II), Berkosovo (SANU II)	
	Bjelice (Vuk IV; SM)	
	Perast (Vuk VII; SANU IV)	
	Krušedol (SANU II)	
	Kupinovo (SANU II)	
	Podgorica (SM)	
	Sarajevo (SM)	
	Smederevo (SM)	
– palanka	Banjska (Vuk IV)	
	Lenger (MH III)	
– sela	Drobnjaci, Dromnjaci (SANU IV)	
– selo	Bajice (SANU IV)	1.
	Banjani (Vuk IX; SM)	2.
	Banjica (Vuk II)	3.
	Bedane (Dedani) (Vuk IV)	4.
	Bjelice (SANU IV)	5.
	Bobovo (SM)	6.
	Bogatić (Vuk IV)	7.
	Bojkovo (KH II)	8.
	Bratovo (SANU IV)	9.
	Brskut, Brskuti (Vuk IX)	10.
	Cerovica (SM)	11.
	Crljenovo (Vuk IV)	12.
	Crnci (SM)	13.
	Čelebijć (Vuk III)	14.
	Čičevo (Vuk IX)	15.
	Činarići (KH II)	16.
	Ćurčići (SM)	17.
	Ćurilovac (SM)	18.
	Deleuša (Vuk IV)	19.
	Dikalje (Vuk VII)	20.
	Dobrić (Vuk IV)	21.

Dobrsko (Vuk IX; SANU IV)	22.
Dodoš (SANU IV), Dodoši (SANU IV), Dodoško (SANU IV)	23.
Drobnjak (Vuk IX), Dromnjaci (SANU IV)	24.
Družići (Vuk IX)	25.
Dubovik (SANU IV; SM)	26.
Dupilo (SANU IV)	27.
Erčege (SANU IV)	28.
Farmacii (Vuk IX)	29.
Garište (KH II)	30.
Godinje (Vuk IX)	31.
Golubovac (SM)	32.
Goransko (Vuk IV)	33.
Inogor (SANU IV)	34.
Jabuka (SANU IV; SM)	35.
Kamišnica (SANU IV)	36.
Kazance (KH I)	37.
Keleševo (MH IV)	38.
Kladnica (Vuk IV)	39.
Klijenje (Vuk IV)	40.
Koići (Vuk IV)	41.
Kolašin (Vuk II)	42.
Koleško (KH I)	43.
Komane (Vuk IX)	44.
Koravljice (Vuk IV)	45.
Kosor (Vuk IX)	46.
Kotar (KH II)	47.
Krivošije (SANU III)	48.
Krnjice (Vuk IX)	49.
Kruse (Vuk IV; SM)	50.
Kući (Vuk IX)	51.
Kupinovo (Vuk II; Vuk VI)	52.
Limjani (Vuk IX)	53.
Ljevišta (Vuk VII; Vuk IX; SANU IV; SM)	54.
Ljubotinj (Vuk IX)	55.

Malinsko (Vuk IX)	56.
Maoče (Vuk IV)	57.
Martinić (SM), Martinići (Vuk IV; Vuk IX)	58.
Meterizi (Vuk IX)	59.
Metković (Vuk IV)	60.
Milanča (SANU IV)	61.
Mletičak (SANU IV)	62.
Murić (Vuk IX)	63.
Mutilica (KH I)	64.
Mutilić (MH IV)	65.
Nevesinje (Vuk III; SANU II), Nevesilje (SANU II)	66.
Nistići (SANU IV)	67.
Noćaj (Vuk IV)	68.
Njeguši (SANU IV; Vuk IX)	69.
Orašac (MH III)	70.
Orlja Luka (SM)	71.
Ozrinić (SM), Ozrinići (Vuk IV)	72.
Pelinovo (SANU IV)	73.
Petnica (SANU IV)	74.
Plana (Vuk IV)	75.
Plavnica (SM)	76.
Ponori (SM)	77.
Popovo (KH I)	78.
Pritoka (KH III)	79.
Radeća (SM)	80.
Rogača (Vuk IV)	81.
Rogame (SM), Rogane (Vuk IV; Vuk IX)	82.
Salaš (Vuk IV)	83.
Senovac (Vuk II)	84.
Sibnica (Vuk IV)	85.
Sirovac (Vuk IX)	86.
Slatina (SM)	87.
Slimnica (Vuk IX)	88.
Slivlje (KH II)	89.
Sravačko (Vuk IX)	90.

	Stijena (Vuk IV; SM)	91.
	Šarenci (Vuk IV)	92.
	Šindonaško (Vuk IX)	93.
	Topola (Vuk IV)	94.
	Trmbas (SANU IV)	95.
	Trnjine (SM)	96.
	Vagance (MH IX)	97.
	Velestovo (SANU IV; SM)	98.
	Vrbica (Vuk IV)	99.
	Vrčin (SANU IV)	100.
	Začir (Vuk IX)	101.
	Zagarač (Vuk IV; Vuk IX)	102.
	Zagreda (Vuk IX)	103.
	Zaljuti (Vuk IV)	104.
	Zatrepcе (Vuk IX)	105.
	Zupci (Vuk IX)	106.
— skela	Subotiče (Vuk IV)	
— svetinja	Jerusolim (Vuk II)	
— šanac	Deligrad (Vuk IV)	
— šer	Bijeljina (Vuk IV)	
	Drenopolje (Vuk III)	
	Kupinovo (Vuk II)	
	luka Banja (Vuk III)	
	Mitrovica (Vuk III; SANU IV), Dmitrovica (Vuk II)	
	Nevesinje (Vuk III)	
	Parašnica (Vuk IV)	
	Petrovići (SM)	
	Sarajevo (Vuk VI; Vuk III; MH I; SANU III)	
	Smederevo (Vuk VI)	
— šeer	Jagodina (SANU IV)	
	Kragujevac (SANU IV)	
— šeher	Banja Luka (SM), Banjaluka (EH; KH II; MH III), Luka Banja (MH VIII)	
	Dmitrovica, Mitrovica (SM)	
	Duga (KH I)	

	Đakovica (SM)
	Komorhan (MH IV)
	Konja (KH I)
	Kostajnica(EH)
	Mitrovica (SANU III; KH I)
	Mostar (KH I)
	Novi Pazar (SM)
	Podgorica (Vuk VI; SM)
	Sarajevo (Vuk III; MH VIII; SM; KH I; KH II; MH III)
	Skadar (SM)
	Stambol (KH I)
	Šibenik (KH I)
	Travnik (KH I)
— šever	Sarajevo (MH II)
— varoš	Bar (SM)
	Kragujevac (SM)
	Podgorica (Vuk II; Vuk IV; Vuk IX; SANU IV; SM)
	Sarajevo (Vuk VI)
	Trebjesa (SM)
— zemlja	Indija (MH I)
	Maltija (KH III)

I/2 — Dve imenice

— grad Carigrad	Stambol (Vuk II)
— grad kajmakan	Trebinje (Vuk IX)
— kitica selo	Martinići (Vuk IV)
— kitica-varoš	Podgorica (Vuk VII; SANU IV)

I/3 — Imenica i pridev

— beli grad	Biograd (SANU IV)
	Skatar (Vuk II)
	Skoplje (SANU II)v — inverzija
— beo grad	Skatar (Vuk II)
— bijeli grad	Bijograd (Vuk II), Biograd (Vuk VII; SANU IV), Beograd (Vuk VIII)

Budim (Vuk II; Vuk VI; MH I) Budim (KH II)
Carigrad (Vuk IX; SANU II; SANU IV)
Ćorfes (KH II)
Dmitrovica (Vuk III)
Dubrovnik (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM; KH I)
Glamoč (KH II)
Gradačac (Vuk IV)
Išarčić (Vuk VI), Izorčić (Vuk VIII)
Jadran (Vuk VIII)
Janok (Vuk VI; KH I; KH II)
Jedrene (SM)
Jelača (MH VIII)
Karlovac (Sremski) (Vuk II)
Kladuša (MH IX)
Klobuk (Vuk IV)
Kolašin (Vuk III; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM); Kulašin (KH III)
Kotar (MH IX; KH II)
Kotor (Vuk IX)
Kumanovo (Vuk III)
Kuršumlija (Vuk III)
Leđan (MH I)
Loznica (Vuk IV)
Maglaj (Vuk II)
Misir (SANU II)
Mljetok (KH II)
Mostar (MH IX; SM)
Nišić (SANU IV), Nikšić (SM)
Novi (MH I)
Obodski (SANU IV)
Obrst (SM)
Onogošt (SM; Vuk VIII)
Pazar (SANU IV)
Peterburg (SANU IV; Vuk VIII), Petrburg (Vuk VIII)

	Pirlitor (Vuk II), Piritor (Vuk III)
	Prilip (Vuk II), Prelip (MH II)
	Primorje (KH II)
	Prizren (Vuk II)
	Sarajevo (MH II)
	Sibinj (MH I; MH II)
	Silistrija (Vuk IX)
	Sjenica (SANU IV)
	Skatar (Vuk II)
	Skradin (KH II)
	Smederevo (Vuk III; Vuk VI)
	Solilo (Vuk II)
	Solunić (SM)
	Stambol (MH I; SM)
	Stijena (KH II)
	Stojac (Vuk VIII)
	Šibenik (Vuk III; Vuk VI)
	Temišvar (KH I)
	Timok (KH II)
	Travnik (KH I)
	Trebinje (Vuk IV; Vuk IX)
	Udbina (KH I)
	Ulcinj (SM)
	Varadin (Vuk II; Vuk IV)
	Vučitrn (Vuk III; Vuk IV)
	Zvornik (Vuk IV)
(grad bijeli)	Aršan (KH I)
	Bdat (SM)
	Bar (Vuk IV; Vuk IX)
	Beč (MH I; SANU III; EH)
	Berkot (KH III)
	Bišće (Vuk III; Vuk VII; MH VIII; SM)
	Budim (Vuk II; Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; MH I; SANU II; SM) Budim (KH III; KH I)
	Bukreš (Vuk III)

Bunić (SANU III)
Carigrad (MH I)
Cetinja (Vuk III)
Diklić (SANU III)
Dubica (SANU III)
Duklin (SM)
Duvno (KH I)
Đurđija (Vuk VI)
Glamoč (MH IX; EH)
Gospić (KH I)
Gračac (EH)
Gusinje (Vuk IV; Vuk IX)
Hrvat (MH VIII)
Irig (Vuk III)
Jajce (Vuk III; SANU II; SANU III)
Janjok (Vuk III; MH IV)
Jedrena (MH I)
Jugovac (MH I)
Kaniža, kaniški (KH III)
Karlovac (MH VIII; MH IX; KH III; MH IV)
Kladuša (MH IX; SM)
Klijenak (Vuk III)
Klis (Vuk III)
Klobuk (Vuk IV; Vuk IX)
Konjic (Vuk III)
Korun (Vuk VI)
Kostur (Vuk II; MH II)
Kotar (MH IX; SANU III; SM)
Kotor (Vuk VIII; KH I)
Kratovo (Vuk III; Vuk IV)
Krojan (MH I)
Kruševac (Vuk II; Vuk III; MH I; SANU II), Kruševo (SANU II; SM)
Leđen (SANU III), Leđar (Vuk VI); Leđan (KH III)
Lijevno (Vuk III; SANU III; SM)

Ljubuška (Vuk VIII)
Madžar (SM)
Maloš (Vuk VI)
Međun (Vuk VIII)
Mleci (MH II)
Mostar (Vuk III; Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; MH I; SANU II; SANU III; SM)
Nadin (EH)
Nikšić (Vuk IV; Vuk VIII; SM), Nihšić (Vuk VIII), Nišić (Vuk VIII), Nikš (Vuk IX)
Niš (Vuk III)
Novi (Vuk III; Vuk IV; Vuk VII; Vuk VIII; MH II; MH IX; SANU III; SM), Novin (SM; KH III)
Olaš (SANU III)
Osjek (KH III), Osijek (KH I)
Ozin (Vuk III), Ozija (Vuk VII)
Pazar (Vuk III)
Perast (Vuk VII; SM)
Pladin (Vuk III)
Počitelj (Vuk VIII)
Podvjest (KH III)
Požun (MH IV)
Prilip (Vuk II; Vuk III; Vuk VI; MH II; SM; KH I)
Primorje (EH)
Priština (Vuk IV)
Pritoka (KH III)
Prizren (Vuk II; Vuk IV; Vuk VI; SM)
Rig (EH)
Risan (SM), Rišanj (SM)
Prokuplje (Vuk III)
Rudnik (Vuk II)
Senj (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; MH II; MH VIII; MH IX; SANU III)
Sibinj (Vuk VI; Vuk VII; SM)
Siesak, Sisak (KH III)
Siget (EH)

	Skadar (Vuk VII)
	Slunj (Vuk VIII)
	Sofija (Vuk III)
	Solun (Vuk II; Vuk III)
	Splet (Vuk VII), Saplet (SANU II)
	Spuž (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX)
	Stalać (Vuk II)
	Stambol (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; Vuk IX; MH I; MH II; SANU III; SM; KH I; KH III), Stambul (MH I; MH II; MH IX)
	Stolac (Vuk VIII)
	Šabac (Vuk IV)
	Šibenik (KH I)
	Temišvar (KH I)
	Travnik (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; KH I)
	Trebinje (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX)
	Udbina (Vuk III; SANU III; SM), Udbinja (Vuk III; Vuk VII), Udbinj (SANU III; SM), Udbin (SM)
	Udžbar (Vuk VII)
	Ulcinj (SM)
	Ušćup (SM)
	Užice (Vuk II)
	Varad (EH; MH IV)
	Vidin (Vuk III; Vuk IV)
	Višegrad (KH I)
	Zadar (Vuk VI; SANU III); Zadarje (EH; KH I; KH III)
	Zvornik (Vuk IV; Vuk VII; SANU III)
	Žabljak (Vuk IV; Vuk IX), Žabjak (Vuk IV)
	Smederevo (Vuk II)
– bijesan grad	Petrebur (Vuk VII)
– grad arapski	Okan (SM)
– grad carev	Berkot (KH III)
	Carigrad (MH IX)
	Ozija (Vuk VII)
	Peć (KH III)

	Stijena (KH III)
(carev grad)	Budim (KH I; KH II)
	Glamoč (KH II)
	Krupa (KH III)
	Stambol (Vuk IX; KH II)
	Temišvar (KH I)
— grad ćesarov	Požuj (MH IV)
	Janok (KH I) — inverzija
— grad ćesarski	Janjok (MH IV)
	Cetinje (Vuk VIII) — inverzija
— grad franceski	Pariz (KH I)
— kameni grad	Kotor (KH II)
	Senj (KH II)
	Užice (SANU IV)
(grad kameni)	Cetinja (Vuk III)
	Kaniža (MH IV)
	Kotor (EH)
	Obzir (EH)
	Pečuj (MH IV)
	Siget (KH I)
	Udbina (EH)
	Zadarje (KH III)
— grad kaurški	Budim (Vuk VI)
	Izmir (KH III)
	Janjok (Vuk III)
	Korlat (KH II)
	Oblić (KH II)
	Timok (KH II)
	Zadarje (KH III)
(kaurški grad)	Aršan (KH I)
	Novi (Vuk IX)
	Obzir (EH)
	Zadar (EH)
— grad krajićni	Trebinje (Vuk VIII)
— grad krajišni	Novin (SM)

– grad krvavi	Brestovac (MH VIII)
	Nikšić (Vuk IV)
	Spuš (Vuk IV; SM)
(krvavi grad)	Kolašin (Vuk IV; Vuk IX)
	Nikšić (SM)
	Onogošt (SM)
	Zabesa (SANU IV)
grad latinski	Grabež (Vuk VII)
	Kotor (Vuk IX)
	Mlijetak (Vuk II)
	Dubrovnik (SM) – inverzija
– grad maleni	Kratovo (Vuk VI)
	Kruševac (SANU II)
	Banjska (Vuk II) – inverzija
– grad nesretni	Timok (KH II)
– grad pitomi	Trebinje (Vuk IX)
– grad pogani	Rig (EH)
– grad primorski	Budva (SM)
– grad prokleti	Karlovac (MH VIII)
	Nevesinje (MH II) – inverzija
– grad slavni	Petribor (SANU IV)
	Carigrad (SANU II) – inverzija
– grad starinski	Tvrdoš (SM)
– grad stolični	Beč (Vuk VIII)
	Petrov (Vuk VIII)
	Stambol (Vuk IX)
(stojni grad)	Petroburg (SM)
	Prizren (SM)
– grad široki	Beč (KH I)
	Skadar (Vuk IV)
– grad turački	Bar (Vuk VIII)
(turski grad)	Čekmedžin (Vuk VI)
	Kladuša (MH IX)
	Lijevno (MH I)
	Sjenica (Vuk VIII)

– grad vezirski	Travnik (SANU III)
– kotarski grad	Zadarje (KH III)
– lijepi grad	Dubrovnik (Vuk II)
– ponositi grad	Žabljak (Vuk II)
– prostrani grad	Smederevo (SM)
– pusti grad	Sarajevo (MH II)
– srednji grad	Pazar (SANU IV)
– tvrdi grad	Beč (Vuk III)
	Dubrovnik (Vuk VIII)
	Klobuk (Vuk VIII)
	Kolašin (Vuk VIII)
	Kostur (MH II)
	Onogošt (SM)
	Sarajevo (Vuk IX)
Varadin (Vuk II)	
– veliki grad	Kolašin (Vuk IX)
	Soltum (SANU III)
	Stambol (SM)
	Madžar (SM) – inverzija
– vlaški grad	Baltulin (KH II)
	Kotar (KH I)
	Izmir (KH III) – inverzija

– bijeli šehar	Mitrovica (SANU III)
	Sarajevo (Vuk III)
– bijelo šehar	Sarajevo (KH I)
– divni šehar	Sarajevo (SM)
– gizdava šehar	Podgorica (Vuk IV; SM)
– krvava šehar	Podgorica (SM)
– lijepa šehar	Bajna Luka (SM), Banjaluka (EH)
	Đakovica (Vuk IV)
	Mitrovica (KH I)
– lijepo šehar	Sarajevo (Vuk III; KH I)
– prelijepi šehar	Dubrovnik (KH I)

– prostrana šehar	Banja Luka (Vuk VI) Podgorica (Vuk VI; SM)
– prostrano šehar	Voskopolje (SM)
– ravno šehar	Sarajevo (MH II)
– šehar donja	Tuzla (KH I)
– šehar i gornja i donja	Tuzla (KH I)
– šehar ravna	Duga (KH I)
– šehar vlaški	Dubrovnik (EH)
– bijeli šer	Sarajevo (SANU III)
– lijepi šer	Mitrovica (Vuk III) Sarajevo (Vuk VI)
– široki šer	Sarajevo (Vuk VI)

– divno mjesto	Podgorica (SM)
– krasno mesto	Berkasovo (SANU II) Carigrad (Vuk II)
– lijepo mesto	Carigrad (Vuk II)
– lijepo mjesto	Kragujevac (Vuk IV) Podgorica (SM)
– malo mjesto	Berkosovo (SANU II) Vučitrn (SM)
– misto junaško	Kotar (MH VIII)
– misto kameno	Bišće (EH)
– misto podaleko	Indija (MH I)
– misto pogano	Karlovac (EH)
– misto vezirevo	Budim (MH IV)
– mjesto cesarovo	Požun (SANU III)
– mjesto čestito	Trebinje (SM)
– mjesto hajdučko	Ljevište (Vuk IX)
– mjesto izabrano	Triješće (Vuk IX)
– mjesto junačko	Njeguši (Vuk VII) Rovca (Vuk IX)
– mjesto kameno	Kčevo (SM) Primorje (MH VIII)
– mjesto krajično	Kčevo (SM)

– mjesto krvavo	Sirovac (Vuk IX)
– mjesto pitomo	Čevo (Vuk VIII)
	Kotar (Vuk VI)
	Orašje (Vuk IV)
	Primorje (Vuk VII; SANU IV)
	Prizren (Vuk II; Vuk III)
	Serez (Vuk IV)
	Trijest (Vuk IX)
	Smederevo (Vuk II) – inverzija
– mjesto plemenito	Njeguši (SANU IV)
– mjesto poglavito	Triješće (Vuk IX)
– mjesto skrovito	Kruševac (Vuk II)
– mjesto viteško	Njeguši (Vuk IX)
– prostrano mjesto	Sarajevo (SM)
– ravno mjesto	Bjelopolje (SM)
	Lješkopolje (SM)
– slavno mesto	Berkasovo (SANU II)
	Krušedol (SANU II; SANU III)
	Kupinovo (SANU II)
– ubavo mesto	Krušedol (SANU III)
	Požarevac (Vuk II)
	Prizren (Vuk II) – inverzija

– bijela varoš	Podgorica (Vuk II; SANU IV; SM)
– gizdava varoš	Podgorica (SM)
– golem varoš	Karlovac (KH II)
– lijepa varoš	Dmitrovica (SM)
	Đakovica (Vuk II)
	Podgorica (Vuk II; Vuk IX; SM)
– pitoma varoš	Đakovica (Vuk II)
	Podgorica (Vuk IX)

– carska palanga	Previš (SANU IV)
– bogata palanka	Glibovac (Vuk VI)

— careva palanka	Gračac (EH)
	Gradačac (EH)
	Omutić (Vuk IV)
	Otoka (KH III)
	Raduč (MH III)
	Rastoka (KH III)
— krvava palanga	Omutić (Vuk IV)
— pitoma palanka	Privarje (KH II)
	Udbina (KH III)
— prokleta palanka	Malta (KH I)
	Vakup (Vuk IV)
— ravna palanka	Sjenica (Vuk III)
— vlaška palanka	Kotar (SM)

— kasaba mala	Prača (Vuk III)
— malena kasaba	Konjic (MH VIII)

— gizdavo selo	Bajice (SANU IV)
	Boljevići (SM)
	Martinići (SM; Vuk IV), Martinić (SM)
— lijepo selo	Begaljica (Vuk IV)
	Boljevići (Vuk IX)
	Brankovina (Vuk IV)
	Kupinovo (Vuk II)
	Martinići (SM)
	Metković (Vuk IV)
	Mratišić (Vuk IV)
	Nevesinje (Vuk III)
	Ostružnica (Vuk IV)
	Pelinovo (SANU IV)
	Riječani (Vuk IX), Riječansko (Vuk IX)
	Ritopek (Vuk IV)
Željeznik (Vuk IV)	
— najbliže selo	Martinići (SM)

– najdonje selo	Martinići (Vuk IV)
– neko selo	Troponja (SANU IV)
– nesretnje selo	Dračevica (Vuk IX)
– selo ajdučko	Ljevišta (SANU IV)
– selo begovo	Zdilari (MH III)
– selo bijelo	Bojkovo (KH II)
	Čelebijć (Vuk III) – inverzija
– selo crnačko	Piperi (SM)
– selo kameno	Crnci (Vuk IV)
– selo krajičko	Zaljuće (SM)
	Martinić (SM) – inverzija
– selo krvavo	Farmacii (Vuk IX)
	Goransko (SANU IV)
	Kruse (Vuk IX)
	Zagarač (Vuk IX)
(krvavo selo)	Dubovik (SANU IV)
	Markovina (Vuk IX)
	Martinići (Vuk IX)
	Popovići (Vuk IX)
– selo maleno	Boleč (Vuk IV)
	Bratač (KH I)
	Dupilo (SANU IV)
	Landovo (Vuk IV)
	Lipnik (Vuk IV)
	Pošćenje (SANU IV)
	Selca (Vuk IX)
	Smriječno (Vuk IV)
	Tušimnja (Vuk IV)
	Vilus (Vuk IV)
	Zaljuti (Vuk IV)
(maleno selo)	Arbanasi (Vuk IX)
	Črljenice (KH III)
	Čekićevo (EH)
	Jaružica (Vuk IV)
	Konjevići (Vuk IV)
	Krivošije (SANU IV)

	Kupinovo (Vuk VI)
	Mutilić (MH IV)
	Trnovica (Vuk IV)
	Lazarići (Vuk IV)
	Ljumovići (Vuk IX)
	Martinići (SANU IV)
	Rudinica (Vuk IV), Rudinice (SANU IV)
	Vučeraci (Vuk IX)
(malečno selo)	Komadine (SANU IV)
(selo malehno)	Bezuje (SM)
	Boljevići (SM)
	Martinići (SM)
	Međice (SM)
	Petnica (SM)
	Ugljevo (SM) — inverzija
(malo selo)	Bujurić (SM)
	Bukovica (SANU IV)
	Dubovo (Vuk IX)
	Ljubotin (SANU IV)
	Martinići (Vuk IV)
	Prijerad (SANU III)
	Velestovo (Vuk IV)
	Začirsko (Vuk IX)
	Slatina (SM) — inverzija
— selo pitomo	Guča (Vuk IV)
	Lipljan (SM)
	Raduč (EH)
	Velet (SM)
— selo ponosito	Topola (Vuk IV)
	Velestovo (SANU IV)
— selo razureno	Farmacaci (Vuk VIII)
— selo veliko	Bregovo (Vuk II)
	Knić (SANU IV)
— selo vlaško	Pilić (KH II)
	Plačko (MH IV)
— tvrdo selo	Klimenci (Vuk VIII)

– ajdučko gnijezdo	Ljevišta (SANU IV)
– Arnaut-pazar	Đakovica (Vuk IV; SM)
– božja zlosretnica	Petnica (SANU IV)
– brdo kameno	Rovca (SM)
– carev sto	Stambol (Vuk IX; SM)
– carska starevina	Bihać (MH III)
– Čelebi-pazar	Mostar (Vuk VI; Vuk VII; Vuk IX; SANU III; SM; KH I)
– gizdavi-pazar	Mostar (SANU III)
– gn'jezdo sokolovo	Metković (MH IX)
– gnjizdo sokolovo	Kaniža (MH IV)
	Cetina (MH III)
	Glamoč (MH III)
	Otočac (MH IX)
– gradska krajina	Trebjesa (Vuk IV)
– karaula mala	Sokolac (MH III)
– krasna kraljevina	Žabljak (Vuk II)
– krvava krajina	Nikšići (SM)
	Udbinja (Vuk III; Vuk VI), Udbina (Vuk VI)
– krvavi šanac	Deligrad (Vuk IV)
– kuća bila	Jedrene (Vuk II)
– ljuta Krajina	Cetina (MH III)
– pitoma zemlja	Smederevo (Vuk VII)
– pleme jako	Drobnjak (SM)
– ravni namastir	Krušedol (SANU II)
– stara građevina	Ostrog (SM)
– stari dvorovi	Deževa (Vuk II)
– šanac šareni	Kruševac (Vuk II)
– šor lutoranski	Somoš (Vuk III)
– turska kasapnica	Petnica (SANU IV)
– Turska kraina	Udbina (Vuk VI)
– turska krajina	Kladuša (Vuk VI)
	Udbinja (Vuk III; Vuk VI), Udbina (Vuk VII; Vuk VI; SM; MH VIII; MH IX)

– turski divan	Mostar (Vuk IX)
– tvrdi šanac	Deligrad (Vuk IV)
– vlaška banovina	Osat (KH III)
– zemlja prostorija	Maltija (KH III)
– zemlja ramna	Peć (SANU II)
– žalost velika	Budim (SANU II)

I/4 – Imenica i predložko-padežna konstrukcija

– cvijet od gradova	Mleci (Vuk VIII; SM)
– grad na bojištu	Neretva (SANU II)
– grad na ćenaru	Nišić (Vuk IX), Nikšić (Vuk IX)
– grad na Krajini	Drežnik (SANU III)
	Novi (Vuk VII)
	Senj (Vuk VI)
(na krajini grad)	Arad (Vuk III)
	Bar (Vuk IV)
	Cetin (Vuk VIII)
	Drežnik (Vuk VIII)
	Mostar (SANU III)
(grad na krajinu)	Novi (Vuk VIII)
	Senj (Vuk VII)
	Spuš (SM)
	Trebinje (Vuk IX)
– grad u Nikšiće	Zmijulj (Vuk VI) – inverzija
– grad u primorje	Onogožd (Vuk VIII)
– grdna zemlja na Bojani	Grebić (Vuk VII)
– maleno selo na Dunavu	Skadar (Vuk II)
– mjesto na krajinu	Dubrovica (Vuk II)
– na Moravi grad	Kčevo (SM)
– od starine grad	Leskovac (Vuk IV)
– pokraj mora grad	Medun (Vuk IX)
	Kavaj (Vuk IV)
	Toptan (Vuk IV)

– preko mora grad	Pribinje (Vuk VI)
– sa krajine grad	Bušanac (Vuk VI)
– selo na krajinu	Dujeva (Vuk IX)
	Pješivci (Vuk IX)
– selo u Drobunjake	Tušina (Vuk IX)
– šanac u kraj Drine	Badovinac (Vuk IV)
– šehar na Hercegovini	Mostar (KH I)
– ukraj mora grad	Varad (Vuk III)
– ukraj Save grad	Šabac (SANU III)
– u sred Zete varoš	Podgorica (SM)

II – PRIDEVSKA ATRIBUCIJA

II/1 – Pridev

– bela	Udbina (Vuk III)
– bele	Kumane (SANU II)
– beli	Beč (SANU IV)
	Beograd (SANU IV), Biograd (SANU IV)
	Bilić (SANU III)
	Buđim (Vuk II; Vuk III; SANU II; SANU III)
	Glamoč (SANU III)
	Kragujevac (SANU IV)
	Krim, Krm (SANU IV)
	Kruševac (SANU II)
	Kuman (SANU II)
	Prizren (Vuk II; SANU II)
	Ribnik (Vuk III)
	Solun (SANU II)
Udbin (SANU III)	
– belo	Sijenje (Vuk III)
– bijel	Stambol (SANU IV)
– bijela	Budva (Vuk VIII; SM)
	Cetina (MH III)
	Čizma (SM)

	Jelača (MH VIII)
	Gabela (MH IX)
	Kladuša (MH IX; KH I; KH II)
	Loznica (Vuk IV)
	Ozija (SM)
	Pešta (EH)
	Priština (SM)
	Rama (MH VIII)
	Senta (Vuk III)
	Udbina (SM; EH; KH I; MH IV; MH VIII; MH IX), Udbinja (Vuk III; SANU III)
	Varna (SM)
	Vrljika (KH II)
– bijele	Duži (Vuk IV)
– bijeli	Aršan (KH I)
	Bar (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX)
	Bator (MH IX)
	Beč (Vuk III; Vuk VIII; Vuk IX; SM; EH; KH I; KH II; MH IV)
	Berkot (KH III)
	Bihać (MH III), Bić (Vuk VIII; Vuk IX)
	Biograd (SM)
	Boričevac (Vuk VIII)
	Brdar (KH I)
	Brinj (MH III; MH IV)
	Budim (Vuk II; Vuk VI; Vuk VII; MH I; MH II; SANU II; SM; KH I; KH II; MH IV)
	Bunić (SANU III), Bunić (KH II)
	Carigrad (MH II)
	Cazin (KH II)
	Cetin (Vuk VIII)
	Čačak (Vuk IV)
	Ćorfes (KH II), Ćorfez (KH II)
	Dabar (SANU III)
	Drežnik (Vuk VIII)

Drobnjak (KH III)
Glamoč (MH III)
Glibovac (Vuk VI)
Gračac (Vuk III), Gračac (KH II)
Gradašac (Vuk III)
Humac (KH III)
Izmir (KH III)
Janok (KH I)
Jugovac (MH I)
Kamen (MH II)
Karlovac (Sremski – Vuk II), Karlovac (MH II; KH II; KH III)
Kavaj (SM)
Klek (Vuk IX)
Klobuk (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX)
Knin (EH; KH I; MH IV) Klin (MH IV), Kninj (MH III)
Konjic (Vuk III)
Kostur (Vuk II; MH II)
Kotar (Vuk VI)
Kotor (SM)
Krač (SANU III)
Kruševac (Vuk II; MH I)
Krv (Vuk VIII), Korf (SM)
Kupres (MH VIII)
Leđan (Vuk II; SM; KH I)
Lješnica (Vuk IV)
Milano (Vuk VIII; SM)
Misir (MH I; SANU II)
Mleci (Vuk III; MH I; MH II; SM; MH III), Mletak (Vuk III; Vuk VI; Vuk VIII; MH II)
Mostar (Vuk III; Vuk IV; Vuk IX; SANU III; SANU IV; MH VIII; KH I)
Nadin (MH IV)
Nikšić (Vuk IV; Vuk IX), Nišić (Vuk VIII), Nikš (SM), Niš (SM)
Niš (Vuk IV; Vuk VIII; SANU II; SANU IV; KH I)

Novi (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; MH I; SANU IV), Novin (Vuk III; SANU III; KH II)
Novi Pazar (Vuk IX), Pazar (KH I)
Odes (SM)
Orid (Vuk II)
Osijek (KH I)
Otočac (KH II)
Ozin (Vuk III)
Pariz (KH I)
Perast (Vuk II; SM)
Petrov grad (SM)
Požun (MH IV)
Prilip (Vuk II; Vuk VI; MH I; MH II; SM)
Prizren (Vuk II; Vuk IV; SM)
Raduč (KH I)
Ribnik (KH II; MH IV)
Rig (MH IV)
Ripač (MH III)
Risan (Vuk III; Vuk IV; Vuk VII; Vuk VIII; SANU III; SM; KH I)
Senj (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; MH I; SANU III; MH VIII; MH IX; SM; KH II; MH III; MH IV)
Sibinj (Vuk VI)
Sinj (Vuk III; MH VIII)
Skadar (Vuk IV; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM)
Skradin (KH II; MH III)
Slovinj (MH I)
Slunj (Vuk VIII)
Solun (Vuk II)
Split (Vuk III), Splet (Vuk VII), Spljet (SM)
Spuš (Vuk IV; Vuk IX; SM)
Stalać (SANU II)
Stambol (Vuk II; Vuk IV; Vuk IX; MH I; MH II; SM; KH I; KH III; MH III), Stambul (MH IX)
Šabac (Vuk IV)

	Šaj (Vuk III), Šam (Vuk IX; SM; KH I)
	Šibenik (MH III)
	Tir (SANU III)
	Toptan (SM)
	Travnik (Vuk VII; KH I; KH II)
	Trijest (SANU IV)
	Ulcinj (SM)
	Varad (MH IV)
	Vidin (SM)
	Zadar (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU III; MH VIII; SM; KH II; KH III; MH III; MH IV)
	Zeč (Vuk VIII)
	Zvečan (Vuk II)
	Zvornik (Vuk III; Vuk IV; KH I; KH II)
	Žabljak (Vuk II; Vuk VIII; Vuk IX; MH I)
bijelo	Bišće (Vuk VI; Vuk VII; SM)
	Duvno (Vuk VIII)
	Gacko (Vuk VIII)
	Gravo (Vuk VIII)
	Gusinje (SM)
	Jajce (Vuk III; SANU III; SM)
	Kratovo (SM)
	Lijevno (Vuk III), Livno (SANU III; MH VIII), Limno (MH II)
	Pribinje (Vuk VI)
	Senje (Vuk III; Vuk VI), Sijenje (Vuk III)
	Sibinj (MH II), Sibirje (SM)
	Skoplje (MH VIII)
	Smederevo (Vuk II; MH I)
	Trebinje (Vuk IX)
— bjela	Otoka (MH VIII)
	Pritoka (KH III)
— bjeli	Budim (EH)
	Carigrad (KH I)
	Dubrovnik (KH III)

– bjelo	Duvno (KH I)
	Hlivno (EH; MH III; MH IV)
	Jajce (KH I; MH III)
	Lijevno (KH I)
	Primorje (KH III)
– bila	Zadarje (KH II)
	Cetina (MH IV)
	Jedrena (MH I)
	Kaniža (EH; MH IV)
	Kladuša (EH; MH III; MH IV)
	Medina (MH III)
	Požega (MH IV)
	Pritoka (KH III)
Udbina (MH II; MH IX; EH; MH III; MH IV), Udovina (MH III; MH IV)	
– bili	Beč (MH IX)
	Bilaj (MH III)
	Brinj (MH III)
	Budim (MH IV)
	Bunić (MH III)
	Carigrad (MH I; MH II)
	Cazin (EH)
	Deniz (MH III)
	Dubrovnik (KH III)
	Đilit (MH VIII)
	Glamoč (EH; MH III)
	Gospić (MH IV; MH III)
	Gračac (EH)
	Hrvat (MH VIII)
	Janok (EH), Janjok (Vuk III; MH IV)
	Karlovac (MH IV; MH III)
	Knin (EH; MH IV), Kninj (MH III)
	Komorhan (MH IV)
	Kruševac (Vuk II)
	Misir (SANU II)

	Mleci (MH I; MH IX)
	Mostar (MH I)
	Nadin (EH; MH IV)
	Novi (MH II; EH; MH III), Nović (EH)
	Obzir (EH)
	Orašac (EH)
	Oršan (EH; MH IV)
	Osik (MH I; MH IV)
	Ostrug (MH IV)
	Otočac (MH IV; MH III)
	Pečuj (MH IV)
	Prilip (Vuk II)
	Prozor (MH IV)
	Raduč (EH; MH III)
	Rak (MH IV)
	Ribnik (MH IV)
	Ripač (MH III)
	Senj (MH III)
	Sibinj (MH II; EH)
	Siget (EH)
	Sinj (Vuk III)
	Skradin (EH; MH III)
	Stambol (Vuk II; MH I; MH VIII; SM; EH; MH III; MH IV)
	Šibenik (MH III)
	Travnik (MH III)
	Trišt (MH VIII)
	Uzolac (MH IV)
	Užbar (MH IV)
	Varad (MH IV)
	Zadar (KH III; MH III; MH IV)
– bilo	Bišće (MH VIII; MH III; MH IV)
	Duvno (MH VIII)
	Hlivno (MH III; MH IV), Lijevno (MH I), Livno (MH VIII)

	Sarajevo (MH III)
	Zavolje (MH III; MH IV)
– bio	Bihać (MH III)
– carev	Glamoč (MH III)
	Ključ (MH III)
	Zvornik (KH II)
– careva	Krupa (MH III)
– carevo	Duvno (MH III)
– carska	Šujica (MH III)
– crmnički	Vir (SM)
– crna	Rijeka (SANU IV)
	Vrhovi (MH III)
– crnički	Vir (Vuk IX)
– čelebi	Mostar (Vuk IX)
– čestiti	Beč (SANU III)
– divni	Banjani (SM)
– duboki	Mleci (SM)
	Rim (EH)
	Timok (KH II)
	Vir (SM)
– duboko	Livno (KH I)
– eski	Kladuša (KH II)
– hajdučka	Maltija (Vuk III)
– hladna	Cetina (KH II)
– jadni	Pečuj (MH IV)
– jaderno	Kućište (SANU IV)
– junačko	Kčevo (SM)
– kalovita	Foča (KH III)
– kamena	Krupa (MH III)
	Malta (MH IV)
	Peć (Vuk VII)
	Ploča (Vuk IX; EH; KH I)
	Rovca (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SM)
	Stina (MH IV)
Udbina (EH; KH I)	

	Vrana (MH III)
— kamene	Mrke (Vuk VIII)
	Nozdre (Vuk IV)
	Vignje (Vuk IX)
— kameni	Bagdad (KH I)
	Beč (MH IX; MH III)
	Bihać (MH III)
	Brinj (MH III; MH IV)
	Bunić (KH II)
	Crnci (Vuk IV)
	Duži (Vuk IV; Vuk VIII)
	Glamoč (MH IV)
	Greпча (Vuk VIII)
	Janjok (MH IV)
	Karlovac (KH II)
	Ključ (MH III)
	Knin (EH; KH I; KH III; MH III; MH IV), Knjin (MH III), Klin (MH IV)
	Mostar (Vuk IV; SANU III)
	Nadin (MH IV)
	Osik (MH I)
	Pag (KH II)
	Papak (MH IV)
	Pečuj (MH IV)
	Promin (MH III)
	Raduč (MH III)
	Rig (EH)
	Rovci (Vuk III)
	Senj (MH IX; MH III; MH IV; KH II)
	Sibinj (MH III)
	Split (MH IV)
	Ubli (Vuk VIII)
	Zadar (MH II; SANU III; MH III; MH IV; KH I; KH II; KH III)
	Zeč (Vuk VIII)

	Zvornik (KH I)
– kameniti	Senj (KH II) Skadar (KH I)
– kamenito	Livno (Vuk VII)
– kameno	Bišće (EH; KH I; KH II; MH III) Čevo (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV), Kčevo (Vuk IV; Vuk VIII; SM) Duvno (MH III) Gacko (Vuk VIII) Hlivno (EH; KH I; KH II; MH III; MH IV), Hlijevno (KH II), Livno (Vuk VII; KH II) Jajce (SANU II; MH III) Skoplje (MH IV)
– kaurski	Beč (KH I) Brod (SM) Bunić (KH II) Humac (KH III) Senj (Vuk VII; KH II) Splet (SM)
– kaursko	Zadarje (KH III)
– kleta	Udbina (MH IX)
– kleti	Mleci (MH IV) Osik (MH IX) Promin (MH III) Sibinj (MH III) Uzolac (MH IV)
– kletu	Krnjevo (Vuk IV) Podnovlje (MH III) Založje (MH III)
– krajični	Spuž (Vuk VIII)
– kraljev	Promin (MH III)
– kraljeva	Kandija (MH III)
– krasno	Novo (SANU II)
– kršna	Kladuša (Vuk VI; Vuk III)
– kršni	Ćeklići (SM)

	Jeleč (SANU III)
	Kolašin (Vuk IV)
	Kotar (KH I; KH II)
	Kupres (MH VIII)
— kršovito	Kčevo (SM)
— krvava	Duga (Vuk VIII)
	Kruja (SM)
	Lastva Osrinićska (SM)
	Luka (Vuk IX)
	Udbina (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; SANU III; SM; EH), Udbinja (SM)
	Zada (KH III)
	Zaljut (Vuk VIII)
— krvave	Nake (Vuk III)
	Rakće (Vuk IX)
— krvavi	Drobnjak (KH III)
	Hum (KH III)
	Kosovi lug (Vuk VIII)
	Nak (Vuk III)
	Nikšić (Vuk IV; SM)
	Prentin Do (SM)
	Senj (Vuk VII)
	Skadar (SM)
	Spuž (Vuk VIII; Vuk IX; Vuk IV; SM)
	Stolac (Vuk IX)
	Trnovac (Vuk IX)
— krvavo	Gacko (Vuk IX)
	Kčevo (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SM), Čevo (Vuk VIII; Vuk IX; SM)
— kukavni	Kolašin (Vuk VIII)
— latinski	Mleci (SANU III), Mletak (Vuk II)
	Novi Herceg (MH III)
	Zadar (MH III; KH II; KH III)
ledeni	Beč (EH; KH II)
	Zadar (EH)

– ledeno	Bišće (EH)
– lijep	Skadar (SM)
– lijepi	Novi Pazar (SM)
– lomna	Slimnica (Vuk IX)
– lomni	Drijen (Vuk IX)
	Šekular (Vuk III)
– lomno	Kčevo (SANU IV)
	Zaljuće (SANU IV)
– ljuta	Cetina (MH III)
– ljuti	Kolašin (Vuk IX)
– mala	Bileća (Vuk IV)
	Dobrota (Vuk VIII; SM)
	Kladuša (KH II; KH III)
	Ljevišta (SANU IV)
	Petnica (SANU IV)
	Puštala (Vuk IX)
	Rijeka (Vuk VI)
	Rijeka (Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM)
	Rikočica (Vuk VIII)
	Seoca (SANU IV)
	Stašica (SANU IV)
	Stubica (SM)
	Udbina (KH III)
	Vilenica (Vuk IV)
	Vrbica (Vuk III)
	Tušina (SANU IV)
	Zagreda (Vuk VIII)
– male	Grebice (Vuk VIII)
	Krnjice (Vuk IX)
– malena	Banjska (Vuk II)
	Borča (Vuk VIII)
– maleni	Stalać (Vuk II; MH I)
– mali	Bar (SM)
	Ćurilac (SM)
	Inogor (SANU IV)

	Priboj (MH IX)
	Stalać (MH I)
	Vučitrn (Vuk VI)
— malo	Dupilo (SANU IV)
	Kratovo (SANU II)
	Novo (SANU II)
	Vučevo (Vuk IV)
	Zaljuće (SANU IV)
— nemački	Beč (SANU III ; SANU IV)
— nesrećan	Žabljak (Vuk II)
— njemački	Beč (Vuk III)
	Risan (Vuk IX)
— piperski	Ubli (Vuk VIII)
— pitoma	Budva (SANU IV)
	Đakovica (Vuk II)
	Lastva Ozrinićska (SM)
	Peć (Vuk VI; SM)
	Požega (Vuk II)
	Vrba (Vuk VIII)
— pitome	Beri (Vuk VIII)
— pitomi	Bar (Vuk IX)
	Ceklin (Vuk IX)
	Grbalj (SANU III; SM)
	Mletak (Vuk II; SM)
	Tivat (SANU IV)
	Travnik (KH I)
	Zemun (Vuk VI)
	Zvornik (KH I)
— pitomo	Čevo (Vuk IV; Vuk VIII)
	Nestopolje (Vuk II)
	Šljivje (Vuk VIII)
— plemenita	Đula (KH I)
	Rama (MH VIII)
— pobjedljivo	Kratovo (Vuk VI)
— prebelo	Jajce (Vuk VII)

– prebijela	Budva (SM)
– prokleta	Malta (Vuk III; MH IV; KH I) Meka (SM)
– prokleti	Erdelj (SANU III) Mleci (MH III) Promin (MH III) Sibinj (MH III) Skadar (SM)
– prokleta	Lijevno (Vuk III)
– prostrana	Moskva (Vuk III), Moska (SM)
– prostrani	Grbalj (Vuk VII; SANU III) Rim (KH I)
– prostrano	Gacko (Vuk IV; SM)
– pusta	Kaniža (KH III) Otoka (KH III)
– pusti	Izgori (KH III)
– ramna	Peć (SANU II) Rijeka (SANU IV)
– ramni	Mleci (MH I)
– ramno	Nevesinje (MH II) Primorje (Vuk VII)
– ravan	Kotar (KH II) Melečem (SANU III) Prilip (SANU II) Stambol (KH I) Vidin (SANU III)
– ravna	Bijeljina (KH I) Dmitrovica (Vuk II) Cetina (Vuk III; MH IV), Cetinja (Vuk IV) Ćuprija (Vuk IV; SM) Dibrija (SM) Dmitrovica (Vuk IV) Đakovica (Vuk IV) Đulija (KH III) Foča (Vuk III)

	Gabela (MH IX; MH II)
	Indija (MH I)
	Jabuka (SANU III)
	Jedrena (KH I)
	Kaniža (EH)
	Kladnica (SANU IV)
	Kladuša (MH IX; KH I; KH II; KH III; EH)
	Klokoti (KH I)
	Komarnica (Vuk IV)
	Konja (KH I)
	Kosajnica (Vuk III)
	Maltija (KH II)
	Moskva (MH IX)
	Peć (Vuk II; Vuk IV)
	Plana (Vuk IV; Vuk IX)
	Povija (Vuk IV)
	Požega (Vuk II)
	Prištinja (SANU II), Priština (Vuk IV)
	Pritoka (KH I; KH III)
	Rijeka (Crnojevića) (Vuk IX)
	Rudina (KH II)
	Senica (SANU II), Sjenica (Vuk II)
	Smederija (MH IX)
	Sofija (Vuk III)
	Štitarica (Vuk IV)
	Tasliča (Vuk IV)
	Topola (Vuk IV)
	Tušina (Vuk IV)
	Udbina (MH IX; Vuk VII; SM; KH I; KH II; KH III; EH), Udbinja (Vuk VII)
	Vijena (KH I)
	Vrljika (KH II; MH III)
— ravne	Biljane (MH IV)
	Brežine (MH IV)
	Carine (SANU IV)

— ravni	Erčege (SANU IV)
	Maine (SM)
	Banjani (Vuk IV; Vuk IX; MH I; SANU IV)
	Buđim (MH II)
	Carigrad (KH I)
	Do Papratni (Vuk IX)
	Doljani (Vuk IV; SM)
	Drobnjaci (Vuk VII; Vuk IX), Drobnjak (SM), Dromnjaci (SANU IV)
	Dubalj (Vuk IV)
	Glasinac (Vuk VII; KH I)
	Gračac (EH)
	Grbalj (SM)
	Has (Vuk IX)
	Hašani (MH III)
	Islam (MH III)
	Karlovac (MH IX)
	Kolašin (Vuk IX)
	Konjic (Vuk VII)
	Kotari (MH VIII), Kotar (MH VIII)
	Kovači (Vuk III; KH II), Kovač (Vuk III)
	Kruševac (Vuk II; MH I)
	Kragujevac (Vuk IV)
	Lipljani (SM)
	Misir (Vuk VII)
	Mleci (MH VIII)
	Mletičak (Vuk IV)
	Mostar (MH II)
	Nikšići (Vuk IV; SM)
	Njeguši (Vuk VII; SM; Vuk IX)
	Orašac (KH II)
	Prilip (KH I)
	Smrčani (MH III)
	Stambol (KH I)
	Ubli (Vuk IX)

	Uskoci (Vuk IX)
	Vrhovi (EH; KH II)
	Zvornik (KH II)
— ravno	Cetinje (Vuk IV; Vuk VI; Vuk IX; SANU IV)
	Čemerno (Vuk III)
	Čevo (Vuk IX; SM)
	Duboko (MH III)
	Dupilo (SANU IV)
	Duvno (MH VIII; KH II)
	Đurđevo (SANU II)
	Erdelje (SANU II)
	Gacko (Vuk IV; Vuk IX; Vuk VII)
	Goransko (Vuk VII)
	Grahovo (Vuk IV; Vuk IX; SM), Graovo (Vuk IX; SANU II)
	Gusinje (Vuk IV)
	Janjevo (Vuk IV)
	Kratovo (SANU II)
	Krnovo (Vuk IV)
	Kruševo (Vuk VI), Kruševo (=Kruševac) (MH I)
	Lijevno (Vuk III; SM)
	Ljubinje (Vuk IX)
	Makarje (KH II)
	Malinsko (SANU IV)
	Nevesinje (Vuk III)
	Orahovo (Vuk IX)
	Podnovlje (MH IV)
	Primorje (Vuk VII; KH III)
	Rakitno (MH VIII)
	Sarajevo (MH II; KH II)
	Skoplje (MH VIII)
	Slivlje, Slivje (SM)
	Staparje (MH IV; MH III)
	Štitovo (SM)
	Trebinje (Vuk VI; SM)

	Vaškovo (SM)
	Zagorje (Vuk VII)
– slavni	Carigrad (SANU II ; SANU IV)
	Krušedol (SANU III)
– slavno	Cetinje (Vuk IX)
	Kupinovo (SANU II)
	Smederevo (Vuk II)
	Tušina (SANU IV)
– smišljeno	Slivlje (SM)
– srpski	Jedar (SM)
– stara	Gabela (MH I)
	Kladuša (KH III)
– stari	Pazar (Vuk II)
– stojan	Glasinac (KH I)
– stojni	Beograd (SM), Biligrad (SM), Biograd (Vuk VI; SANU II; SM; KH I; KH II), Bijograd (Vuk II; Vuk III; Vuk IV)
	Carigrad (SANU II; SANU III; SM; KH I)
	Dubrovnik (SM)
	Prizren (SM)
– stojno	Nevesinje (Vuk VII)
– stolni	Carigrad (Vuk IX)
– široke	Duži (Vuk IV)
– široki	Beč (KH I; KH II)
	Mletak (MH I)
	Risan (Vuk VII; KH I)
	Ubli (Vuk IX)
	Vir (Vuk IX)
	Zadar (KH I; KH II; KH III)
– široko	Duvno (MH VIII; KH I)
	Gacko (KH III)
	Skoplje (MH VIII)
	Zadarje (KH III)
– turska	Gabela (KH III)
	Kaniža (KH III; MH IV)

	Kladuša (Vuk III; MH IX; KH III; MH IV)
	Udbinja (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII), Udbina (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; MH IX; SANU II; SM; EH; KH I; KH III), Udvena (MH III)
– turski	Barat (Vuk III)
	Carigrad (MH III)
	Glamoč (MH III)
	Niš (KH I)
	Novi (MH III)
	Novin (KH II)
	Pečuj (MH IV)
	Raduč (MH III)
	Skradin (MH III)
	Stambol (MH III)
	Šam (Vuk II)
	Vidin (KH I)
	Žabljak (Vuk IX)
– tursko	Hlivno (MH III), Lijevno (Vuk VII)
– tvrd	Biograd (KH II)
	Promin (MH III)
	Skradin (KH II)
– tvrda	Klisura (SANU III)
	Silistrija (SM)
– tvrdi	Azov (SANU IV)
	Beč (Vuk IX)
	Bihać (MH III)
	Deligrad (SM)
	Klis (MH VIII)
	Kolašin (Vuk IV; Vuk IX; SANU IV)
	Kosor (Vuk IX)
	Kotor (Vuk IX)
	Makarije (Vuk III)
	Medun (Vuk IX)
	Mljeci (KH I)
	Prendin Do (SM)

	Skadar (SM)
	Sevastopol (SANU IV)
	Vidin (KH I)
– tvrdo	Makarje (Vuk III)
	Zadarje (KH III)
	Zatrepče (Vuk IX)
– valovita	Đula (KH I; KH II), Gjula (EH)
	Pešta (EH)
– valoviti	Borač (KH I)
– velika	Kladuša (KH II)
– veliki	Vidin (Vuk IV)
(feliki)	Dromnjak (SANU IV)
– vlaška	Indija (KH I)
– vlaški	Bunić (KH II)
	Lender (KH II)
	Mletci (EH)
	Obzir (EH)
	Pag (KH II)
	Rig (EH)
	Senj (KH II)
	Siget (EH)
– vragali	Udbina (Vuk VII)
– zelena	Gabela (Vuk III)
– zendil	Petrisburg (KH I)
	Senj (Vuk VII; SM)
	Struga (Vuk IX)
– zlatni	Prag (SM)

II/2 – Dva prideva

– bijeli prostrani	Beč (KH I)
– bijeli kameni	Klin (MH IV)
– bijelo kameno	Bišće (MH IV)
– bijeli zendil	Skadar (Vuk VIII)
– bijeli carev	Osijek (KH I)

– bijeli stojni	Biograd (Vuk VI) Carigrad (Vuk IX)
– bijeli njemački	Beč (KH III)
– butum prokleti	Uzolac (MH IV)
– čestiti nemački	Beč (SANU III)
– čestiti zendil	Senj (Vuk VI)
– čisto srebrni	Majdan (Vuk II)
– divni bogati	Senj (SM)
– hajdučka prokleta	Maltija (Vuk III)
– krvavi ravni	Riječani (Vuk VIII)
– krvavo ravno	Velestovo (SM)
– krvavi bijeli	Senj (Vuk VI)
– krvav carev	Skadar (SM)
– latinski pleteni	Mletak (Vuk II)
– lijepi pitomi	Grbalj (SM)
– lijepi Stojni	Biograd (SM)
– pitomi latinski	Mletak (Vuk II)
– prostrani pitomi	Grbalj (Vuk VII)
– pitoma crnogorska	Lastva (SM)
– prokleti stojni	Carigrad (SM)
– prokleta ramno	Nevesinje (MH II)
– prostrana ravna	Štitarica (Vuk IV)
– prostrani pitomi	Grbalj (Vuk VII)
– prostrani stojni	Carigrad (SM)
– ravno Donje i Gornje	Skoplje (MH VIII)
– ravno kameno	Kčevo (Vuk VIII)
– srpska ravna	Moskovija (Vuk VII)
– široko, prostrano	Gacko (Vuk IX)
– turačka krmnica	Stubica (Vuk VIII)
– turska Kalaura	Laura (SM)
– turska kasapnica	Petnica (SANU IV)
– turski kameni	Novi (MH III)
– tursko kameno	Bišće (MH III)
– tvrdi bijeli	Skadar (Vuk IX)

– zendił turski	Novin (KH II)
– zendił vlaški	Kološvar (KH II)

II/3 – Pridev i predložko-padežna konstrukcija

– bijela na krajinu	Varna (SM)
– bijeli na Bojani	Skadar (Vuk II; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV)
– b'jeli na Bojanu	Skadar (Vuk VIII)
– bijeli sa Bojane	Skadar (Vuk VIII)
– bijeli na krajini	Frutak (SM)
	Senj (Vuk VI; Vuk VII)
– bijeli na krajinu	Risan (Vuk VIII)
	Senj (SM)
	Spuš (Vuk VIII; SANU IV)
– bijeli sa krajine	Senj (SM)
– bijelo na Krajini	Duvno (KH I)
– bijelo, na Krajinu	Bišće (Vuk VII)
– bili na bogazu	Ribnik (MH IV)
– bio pokraj Une	Pridor (MH III)
– do mora, ljuta	Dračevica (Vuk IX)
– kameno na krajini	Skoplje (Vuk IV)
– krvav na krajinu	Spuš (SM)
– krvava na krajinu	Kruja (SM)
– krvavi na krajini	Spuš (Vuk VIII; Vuk IX; SM)
– krvavo na krajinu	Kčevo (Vuk IV; Vuk VIII)
	Spuš (Vuk VIII)
– lijep, na Krajini	Senj (Vuk VII)
– malena kraj Kosova	Banjska (Vuk II)
– na krajinu ljuta	Pećina (SM)
– sa Bojane bijeli	Skadar (Vuk IX)
– tvrdi, na Begavu	Stolac (Vuk IX)
– tvrdi, na Bojanu	Skadar (Vuk IX; SM)

III – ATRIBUCIJA PREDLOŠKO-PADEŽNIM KONSTRUKCIJAMA

III/1 – Sa predlogom *na*

– na bogazu	Bihać (MH III)
	Ribnik (MH IV)
– na Bojani	Skadar (Vuk II; Vuk IV; Vuk IX)
– na Bojanu	Skadar (Vuk II; Vuk IV; Vuk VII; Vuk IX; SANU II; SANU III; SANU IV; SM)
– na breg mora slana	Cetinje (SM)
– na Crnojeviće	Rijeka (SANU IV)
– na ćenaru	Budim (EH)
	Hlivno (EH)
	Janok (EH)
	Oršan (EH)
	Osijek (KH I)
	Raduč (EH)
	Siget (KH I)
	Stambol (KH I)
– na Gabeli	Risan (SANU III; SANU IV)
– na Kotaru	Herceg Novi (KH II)
– na kraj Gore Crne	Trnjine (SM)
	Žabljak (Vuk IX)
– na krajini	Bišće (Vuk III; MH VIII; KH II)
	Čevo (Vuk IV; Vuk IX)
	Đilit (MH VIII)
	Lijevno (Vuk III), Livno (Vuk VII; MH VIII)
	Lim (Vuk VII)
	Novi (Vuk III), Novin (Vuk III)
	Peć (Vuk IV)
	Prilip (Vuk VI)
	Risan (Vuk III; SANU IV)
	Senj (Vuk III; Vuk VI; MH IX; Vuk VII; MH I), Senje (Vuk III)
	Skadar (Vuk IX)
	Skoplje (Vuk IV)

	Spuš (Vuk IV; Vuk IX)
	Strug (Vuk IX)
	Učbar (Vuk VI)
	Vršac (Vuk II)
	Zadar (Vuk IX; MH VIII; SANU III; Vuk VI)
— na krajinu	Bar (SM)
	Bišće (KH II)
	Budva (SM)
	Kninj (MH III)
	Nikš (SM)
	Peć (SM)
	Risan (SM)
	Senj (SANU III; KH I)
	Splet (SM)
	Spuš (SM)
	Zvornik (SM)
— na kraju granice	Krnjice (Vuk IX)
— na Lici	Raduč (MH III)
(Lici na obali)	Trnovac (MH III)
— na Moravu	Vranja (Vuk IV), Vranje (SM)
— na moru	Solilo (Vuk II)
— na pazaru	Vir (Vuk IX)
— na Pounju	Bihać (MH III)
— na serhatu	Bihać (MH III)
— na sred Gore Crne	Cetinje (SM)
— na tihom Dunavu	Semendra (KH I)
— na Vasojeviće	Medun (Vuk IX)
— na vodi Bojani	Skadar (Vuk III)
— nadno Bosne ravne	Vranješe (Vuk IX)
— nasred carevine	Ozija (KH I)
— nasred gore Crne	Cetinje (Vuk IV ; Vuk IX)
— nasred Šumadije	Topola (SANU IV)

III/2 — Sa predlogom *kod*

— kod Bojane	Skadar (SM)
— kod Konjica ravna	Lipete (Vuk VII)
— kod Morače blizu	Ljevišta (Vuk VII)
— kod Promine	Promin (MH III)
— Kod Promine kod vode ledene	Promin (MH III)
— kod široka Lima	Has (Vuk IX)
— kod Une studene	Golubić (MH III)
— kod vode jezera	Mletićak (Vuk IV)
— kod vode Morave	Kruševac (Vuk II)
— kod vode Promine	Promin (MH III)
— kod vode Tušime	Malisko (Vuk VII)

III/3 — Sa predlogom *u*

— moru u jaliji	Zadar (KH III)
— u primorje	Klek (Vuk IX)
	Zadar (Vuk VI; Vuk VII)
— u Primorju	Budva (SM)
— u sred gore Crne	Cetinja (Vuk IV)
— u turskoj krajini	Udbinja (Vuk III; Vuk VII)
— u Ungjuru	Pešta (EH)

III/4 — Sa predlogom *sa*

— sa Dolnjeg-Kotara	Islam (EH)
— sa Hercegovine	Goražde (Vuk IV)
— sa široke Like	Novi (MH III)
— s mora na krajini	Novi (Vuk VI)
— sadno Bišća	(Bišće) (Vuk III)
— sadno Ljubotinja	Začir (Vuk IX)
— sakraj Ljubotinja	Začir (Vuk IX)
— savrh Bišća	(Bišće) (Vuk III)
— sasred Bišća	(Bišće) (Vuk III)
— sa sred Gore Crne	Kčevo (SM)
	Rovine (Vuk IV)

III/5 – Sa predlogom *(iz)više*

– više Albanije	Žabljak (MH I)
– više Bijograda	Avala (Vuk II)
– više bila Bišća	Sokolac (MH III)
– više Biograda	Avala (MH III)
– više Bišća b'jela	Zavalje (KH II)
– više Bišća bila	Sokolac (MH III)
– više Kolašina	Vranjevo (Vuk III)
– viš Kotara ravna	Ogorje (KH II)
– više Moravice	Prilike (Vuk III)
– više namastira	Ramana (SANU III)
– viš' Peći pitome	Rugova (SM)
– više Peći ravne	Rugova (Vuk IV)
– više Petrovićah	Kitica (Vuk IV)
– više Podgorice	Doljani (Vuk IX; SM)
	Livade (Vuk IV)
– više Raške, više vode ladne	Pazar (Vuk II)
– izvviše Kotara	Žegar (MH IV)

III/6 – Sa predlogom *iznad*

– iznad Biograda	Avala (Vuk IV)
– iznad Bišća	(Bišće) (Vuk III)
– iznad Knina bijelog	Pogrđe (KH I)
– iznad Sarajeva	Glasinac (KH II)
	Ljubovo (MH III)
– iznad Šibenika	Krasulje (MH III)

III/7 – Sa predlogom *ispod/pod*

– ispod Alatuše	Kladuša (KH I)
– ispod Bišća	(Bišće) (Vuk III)
– ispod grada	Lužina (Vuk IV)
– ispod Moskoviije	Ozija (Vuk III; Vuk VII)
– ispod Perušića	Gospić (EH)
– ispod Snjegotine	Cetina (MH III)

– ispod Velebita	Novi (MH III)
– pod Martinoviće	Bajice (Vuk IX)
– pod Šaru planinu	Prizren (Vuk II)
– pod goru Vruškinju	Brdnik (SANU II)

III/8 — Sa predlogom *niže/poniže/sniže*

– niže Biograda	Semendra (KH I)
– niže Temišvara	Otoka (KH I)
– niže Velebita	Podnovlje (MH IV)
	Novi (MH III)
– poniže Karlovca	Polojac (MH III; MH IV)
– sniže Smedereva	Azanja (Vuk IV)

III/9 — Sa predlogom *kraj/ukraj/pokraj*

– kraj Bistrice	Hlivno (MH III)
– kraj mora sinjega	Knin (MH III)
– kraj Une ledene	Golubić (MH III)
– kraj vode Bistrice	Hlivno (MH III)
– kraj vode Neretve	Ulog (KH I)
– ukraj Podgorice	Carine (SANU IV)
– ukraj sinjeg mora	Zadar (MH III)
– ukraj Une	Pridor (MH III)
– ukraj vode Drine	Sokol (Vuk II)
– pokraj mora sinja	Kavaja (SM)
– pokraj mora slana	Nehaj (Vuk IX)
– pokraj sinjeg mora	Mletci (EH)
	Senj (KH II)

III/10 – Sa predlogom *blizu*

– blizu Kragujevca	Lipovac (Vuk IV)
– blizu Sarajeva	Lim (Vuk VII)
– blizu Trebinja	Rupjel (Vuk IX)
– blizu vode Tare	Udbina (Vuk VII)

III/11 – Sa ostalim predlozima

– do mora, ljuta	Dračevica (Vuk IX)
– dolje pokraj grada	Lužina (Vuk IV)
– isprid Kotara	Bistrica (MH III)
– isrid Like klete	Vrljika (MH III)
– od Avale	potok Bijeli (Vuk IV)
– od kamena	Bihać (MH III)
	Hlivno (MH III)
	Janjok (MH IV)
– pored mora slana	Ingalo (SM)
– posred Šumadije	Topola (SANU IV)
– preko sinjeg mora	Ćorfez (MH IV)
– prema Durmitoru	Pirlitor (Vuk II)
– pri Bojani	Skadar (SM)
– spram Bišćem	Sokolac (MH III)

IV – BEZ ATRIBUCIJE

Albasan (Vuk IV; SM)
Aleksinac (Vuk IV)
Alep (KH I)
Arad (Vuk III)
Aršan (KH I; KH III), Aržano (MH IX), Ažano (MH IX)
As (Vuk IV; SM; Vuk IX)
Atenica (Vuk II)
Avala (MH III; Vuk III; SM; KH I)
Azak (Vuk II), Hazak (SM)
Babljak (Vuk IX)
Bačin (Vuk VIII)
Bag (MH IV)
Bagdat (KH I; Vuk VI; SM)
Bajice (Vuk IX)
Baldare (KH III)
Banja (Vuk IV; SM)

Banjaluka (MH III; EH; MH IX), Bajna luka (MH II), Banja luka (Vuk III; Vuk VI; SANU III; MH VIII), Luka (Vuk III), Luka Bajna (Vuk III), Luka Banja (SM)
Banjani (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; KH III; MH I)
Banjica (Vuk II; MH IV)
Banjska (SM)
Bar (SANU IV; Vuk II; Vuk VIII; Vuk IX; SM)
Barat (SANU III)
Batar (Vuk IV)
Beč (MH III; Vuk II; Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU III; SANU IV; KH I; KH II; KH III; EH; MH III; MH IV; MH IX; SM), Vijena (KH I)
Beloševac (SANU IV)
Bender (KH I)
Beograd (SANU IV; Vuk VIII; SM; SANU II), Bijograd (Vuk II; Vuk III; Vuk IV), Biograd (SANU III; Vuk VI; KH I; KH II; EH; MH III; SM)
Bere (Vuk VIII), Beri (Vuk VIII)
Berkasovo (SANU II), Berkosovo (SANU II)
Berkot (KH III)
Bezivovo (Vuk IX)
Bezuje (Vuk IV)
Bihac (MH III), Bić (Vuk VII; Vuk IX), Bišće (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; ER; KH I; KH II; MH III; MH IV; MH VIII; MH IX; EH)
Bihor (SM)
Bijela (Vuk VIII)
Bijelo Polje (SM; Vuk IV; Vuk IX; KH I)
Bijeljina (Vuk IV; Vuk IV; KH II)
Bilaj (MH III)
Bileća (Vuk IX), Bileć (Vuk IV), Bilić (KH I), Carska Palanka (Vuk IX)
Biluša (Vuk IV)
Biljani (MH III; MH IV)
Bioče (Vuk VI; Vuk IX; SM)
Bitolj (SM), Bitol (Vuk IX), Namastir (Vuk VIII)
Blagaj (Vuk VII)
Blažuj (KH I)
Bogatić (Vuk IV)
Bojkovo (KH II)

Boljevići (Vuk IX)
Borak (Vuk IV)
Borogovo (Vuk II)
Bosut (Vuk IV)
Brail (SANU IV), Ibrail (KH I)
Braničevo (Vuk II)
Bratljevo (SANU IV)
Brčko (KH I; Vuk IV)
Brdo (KH III)
Breša (Vuk VI; MH IV)
Brežine (MH IV)
Brgat (Vuk IX)
Brinje (KH II; MH III; MH IV)
Brlog (KH II; MH IV)
Brskut (Vuk IX)
Brsno (Vuk VIII)
Brusa (MH III)
Brusnica (Vuk IV)
Brvenik (SANU II)
Bučje (SM)
Budim (Vuk II; Vuk III; Vuk VII; SANU II; SANU III; MH II; SM; KH I; KH II; KH III; MH I; MH II; MH IV; EH), Budin (MH I)
Budva (SANU IV; SM)
Bugojno (MH VIII)
Bukreš (KH I)
Bunić (KH II; MH III; MH IV)
Bužim (EH)
Carine (Vuk IX), Carina (Vuk IX)
Cazin (MH IV)
Ceklin (Vuk VIII; SANU IV; SM), Ceklinja (Vuk VIII), Ceklinje (Vuk VIII)
Cernica (Vuk III; KH II)
Cerovo (Vuk VIII)
Cetin (KH II; Vuk VIII)
Cetina (KH I; MH III; MH IV; EH), Cetinja (Vuk III; Vuk VII), Cetinje (KH III)

Cetinje (Vuk IV; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU III; SANU IV; SM), Cetinja (Vuk IV)
Cipar (SM)
Crkvica (SANU III), Crkvice (Vuk IV)
Crkvina (Vuk VIII)
Crnci (Vuk IV; Vuk VIII; SM)
Crnčić (EH)
Čačak (SANU IV; Vuk IV)
Čečan (Vuk II)
Čemerno (Vuk III)
Četit (ER)
Čičevo (Vuk IX)
Čilić (KH I)
Čizma (SM)
Čokešina (Vuk IV)
Čongrad (ER)
Ćelija (Vuk IX)
Ćuprija (Vuk II; Vuk IV; Vuk VIII)
Ćurilac (SM), Ćurilovac (SM)
Dabovići (Vuk IV)
Davar (SANU III)
Dečani (Vuk IV; SM)
Deligrad (Vuk IV; SM)
Demir-Kapija (Vuk III; SANU III)
Derdemez (Vuk IV; SM)
Derventa (Vuk III)
Do Kobilji (Vuk VIII), Kobilje (Vuk VIII), Kobilji Doci (Vuk VIII)
Dobra Sela (Vuk IV)
Dobrinja (Vuk IV)
Dobro (Vuk IX) /Dobrsko Selo/
Dobrota (Vuk VII; Vuk VIII)
Dobuj (Vuk III)
Dodoši (SANU IV; Vuk VIII; Vuk IX)
Doljani (Vuk II; Vuk VIII; MH I; SM), Doljan (Vuk VIII)
Dračevica (Vuk IX)

Draga (Vuk IV)
Drenica (Vuk II)
Drenovac (Vuk IV)
Drezga (SM)
Drežnik (SANU III; MH IV; MH IX; Vuk VIII)
Drijenak (Vuk IX)
Drinovac (MH IV), Drina (Vuk VII)
Drniš (MH IV)
Drobnjak (KH III, Vuk IX), Drobnjaci (Vuk VIII; SANU IV; SM), Dromnjaci (SANU IV), Dromjaci (SANU IV)
Dubica (SANU III; KH I) /Bosanska/; Dubica (Vuk VII; Vuk VIII; SANU III; KH I; EH) /Hrvatska/
Duboko (MH III), Velje Duboko (SM)
Dubovik (SANU IV)
Dubrovnik (Vuk II; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; KH I; KH III; SM)
Duga (Vuk IV; Vuk VIII)
Duga Poljana (Vuk VI)
Dujeva (Vuk IX)
Duvno (MH I; MH III; MH VIII; MH IX; KH II), Divno (Vuk III)
Duži (Vuk IV; Vuk VIII)
Đakovica (Vuk II; Vuk IV; Vuk VIII; SM; SANU III)
Đeč (Vuk IX)
Đula (SANU III; KH II)
Egra (KH I), Jegra (KH I)
Foča (Vuk III; Vuk IV; Vuk VIII; SM; SANU III)
Fundina (Vuk IX)
Gabela (Vuk III; Vuk IV; Vuk VIII; SANU IV; KH I; KH II; KH III; MH II; MH IX; EH)
Gacko (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SM)
Garište (KH II)
Gerzovo (MH III)
Glamoč (SANU III; Vuk VI; MH III; MH IV; KH I; KH II; KH III)
Glasinac (MH III; Vuk VII; KH I; KH II)
Gleđica (SANU IV)
Glibovac (Vuk VI)

Glogovac (Vuk IV)
Godinje (Vuk IX)
Gojsevac (Vuk IV)
Golubac (Vuk VIII)
Golubić (MH III)
Goražde (Vuk IV; KH I)
Gornji Kokoti (SM), Kokoti (Vuk IX; SANU IV)
Gospić (SANU III; KH II; MH III; MH IV; EH)
Grabež (Vuk VII)
Gračac (KH II; Vuk III; EH)
Gradac (KH II; MH IX)
Gradačac (Vuk IV; MH I; KH I; EH), Gradašac (Vuk III; MH VIII)
Gradiški (SANU III; Vuk VIII; EH)
Grahovac (Vuk IV)
Grahovo (SM; Vuk III; Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX), Graovo (SANU II; Vuk VIII; Vuk IX), Gravo (Vuk VIII)
Grbalj (SANU IV; Vuk VII; Vuk VIII)
Grebić (EH)
Grlić (SM)
Grocka (Vuk IV)
Gunjan (Vuk VIII)
Gusinje (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SM; SANU IV)
Halep (KH I)
Hašani (MH III)
Herceg Novi (SM; KH II; KH III; MH III; EH), Novi (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; Vuk IX; SANU II; SANU III; SANU IV; SM; KH II; MH I; MH II; MH III; EH), Novo (SANU II), Herceg (MH III), Novska zemlja (Vuk VI), Novska država (SM)
Hotin (KH I)
Hrvat (KH I; KH II; SM; MH VIII)
Humac (KH III), Umac (Vuk VIII)
Igalo (Vuk VI), Ingalo (SM)
Indija (KH I; MH I), Indije (MH I), Indiija (Vuk II; MH I)
Inogor (Vuk VIII)
Islam (MH III), Islami (EH)
Ivanča (SANU IV)

Ivanjica (SANU IV)
Izačić (SANU III; MH IX; KH II)
Izgori (Vuk IV; KH III)
Izmir (KH III)
Izvorac (Vuk VIII)
Jabuka (Vuk III; Vuk VIII; SANU IV; KH III), Jabuke (SM)
Jajce (Vuk III; Vuk VII; KH I; KH II; MH III), Jajac (SM)
Jamaci (Vuk IV)
Janok (Vuk II; Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; KH I; KH II; EH), Janjok (Vuk III; MH IV)
Janoš (SANU III; SM)
Janj (Vuk II)
Janja (Vuk IV)
Jedrene (Vuk II; KH I), Jedrena (SM; KH I), Drenopolje (Vuk III; SANU II; SM), Jedrenik (SANU II), Edrena (KH I; MH III), Edren (MH III)
Jasenovo (Vuk III)
Jehovac (KH I)
Jelača (MH VIII)
Jeleč (MH III)
Jerusalim (Vuk III)
Jezera (Vuk VIII)
Jezerski (EH)
Junik (Vuk IV)
Kablić (KH II)
Kačanik (SM)
Kair (SM)
Kamenac (Vuk III)
Kandija (SM; MH III)
Kaniža (KH II; KH III; MH IV; EH), Kanidža (Vuk VII), Kanjidža (KH III)
Karaliman (KH I)
Karamanovci (KH II)
Karanovac (Vuk II)
Karlovac (MH III; Vuk VIII; SANU III; KH II; KH III; MH II; MH IV; MH VIII; MH IX; EH); /Sremski/ Karlovac (Vuk II; SANU III)
Karuče (Vuk VIII)

Kaštio (Vuk VIII)
Kavaja (SANU IV; SM), Kavaj (Vuk IV), Kovaja (Vuk VIII)
Kazanci (Vuk IV)
Kčevo (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SM), Čevo (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM)
Kladuša (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; SANU III; SM; KH I; KH II; KH III; MH III; MH IV; MH IX; EH)
Klek (Vuk IX)
Klis (MH VIII)
Klisura (Vuk II)
Klobuk (Vuk IV; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SM; SANU III; SANU IV)
Klokoti (KH I)
Ključ (MH III; Vuk VII)
Knin (MH III; MH IV; EH), Kninj (MH III), Klin (MH IV)
Knjaževac (Vuk IV)
Koće (Vuk IX)
Kolašin (Vuk III; Vuk IV; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SM), Kulašin (KH III)
Kološvar (KH I)
Komadija (Vuk III)
Komani (SM)
Komorani (MH IV)
Konja (KH I), Okan (Vuk II; SM), Kara-Okan (Vuk II)
Konjic (Vuk II; Vuk III; Vuk VII; MH VIII; KH III)
Korf (KH II), Ćorfez (MH IV; EH)
Korjenica (MH IV)
Korlat (KH II)
Kosijerevo (KH I)
Kosor (Vuk VIII; Vuk IX)
Kosovi Lug (Vuk VIII)
Kostajnica (KH I; Vuk VIII; SANU III; MH IV)
Kostur (Vuk II; MH I; MH II; SM)
Košćele (Vuk IV; Vuk IX), Koščelice (Vuk IV)
Kotor (Vuk IV; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU II; SANU IV; SM; EH), Skatar (Vuk II)
Kovači (KH II; Vuk VII)

Kovin (Vuk II)
Kozarac (MH III)
Kragujevac (SANU IV; Vuk IV)
Krator (Vuk VI)
Kratovo (SANU II; SM)
Krbovac (MH VIII)
Krivošije (SANU IV)
Krm (SANU IV)
Krmežin (MH IV)
Krnjice (Vuk IX)
Krsnica (Vuk IV)
Krtole (Vuk VII), Kratole (Vuk VII)
Krug (SM)
Kruja (SM), Krojan (MH I), Krojana (Vuk IX)
Krupa (Vuk III; MH IX; SM; KH I; KH II; MH III; MH IV; EH)
Krušedo (SANU II)
Kruševac (Vuk II; Vuk IV; Vuk VI; SANU II; SM; MH I), Kruševo (MH I; Vuk VI)
Kruševo (SM; Vuk VI)
Kučevo (Vuk II)
Kućišta (SANU IV)
Kumanovo (SM)
Kupinovo (SANU II)
Kupres (MH VIII)
Laura (SM)
Lazarić (Vuk VIII)
Ledenik (KH III)
Leđan (KH I; Vuk II; Vuk VI; SM; KH III; MH I), Leđen (Vuk VII; SM), Leđar (Vuk VI)
Lesandro (Vuk IX), Lesendro (Vuk VIII), Lesandra (Vuk IX)
Liječno (Vuk IV)
Liman (KH I)
Limljani (Vuk VIII), Limjani (Vuk IX)
Lipet (KH II; Vuk VII)
Lipljan (Vuk IV)

Lipnica (Vuk IV)
Lipnik (Vuk IV; Vuk VIII; SANU IV)
Lipovac (KH II)
Lisina (Vuk IV)
Liverovići (Vuk IV)
Livno (Vuk III; MH VIII), Ljevno (KH I; Vuk III; Vuk VI; SANU III; MH VIII), Hlivno (KH II; MH III; MH IV; EH), Hlijevno (KH I; KH II; EH)
London (KH I)
Lorin (SM)
Loznica (Vuk II; Vuk IV; Vuk VIII)
Lukovo (Vuk VIII)
Luštica (Vuk VII)
Lužnica (Vuk VIII)
Lješ (SM)
Lješkopolje (Vuk IX)
Lješnica (Vuk IV)
Ljevišta (SM; Vuk IX)
Ljubić (Vuk VIII)
Ljubinj (Vuk IV; Vuk VIII; SM), Ljubilje (Vuk IV), Ljubin (Vuk IX)
Ljubomir (Vuk IV)
Ljubostinje (Vuk VIII)
Ljuboška (Vuk VII)
Ljubotinj (Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM)
Madžar (MH II)
Maine (SANU IV; Vuk VIII)
Makarska (MH VIII), Makarje (KH II), Makarije (Vuk III)
Mali Grad (SANU III)
Malinsko (Vuk IV; Vuk IX), Karamalinsko (Vuk VIII; Vuk IX)
Malta (KH I; Vuk III; MH IV), Maltez (MH IV), Maltija (KH I; Vuk III; KH III; EH)
Mandeloš (SANU II)
Markovina (Vuk IV; Vuk IX)
Martinići (SM; SANU IV)
Medina (Vuk III; Vuk IX; KH I; MH III)
Medun (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SM)

Meka (KH I; SM), Meća (KH I)
Melečem (SANU III)
Metković (Vuk IV; MH IX)
Metohija (Vuk IV)
Milano (Vuk VIII; SM)
Mileševo (SANU II)
Mirovac (KH I)
Misir (Vuk VI; Vuk VII; SANU II; SANU III; MH I; MH III; SM)
Mitrovica (Vuk IV; SM), Dmitrovica (SM) /Kosovska/
Mleci (Vuk II; Vuk III; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; SANU II; SANU III; SANU IV; MH I; MH II; MH III; MH IV; MH VIII; SM; KH II), Mletak (Vuk II; Vuk III; Vuk VII; SANU III; MH II), Mljetak (Vuk VII; KH I), Mljetok (KH II), Mljeci (MH I; KH I; MH II), Mljetačka (MH I), Venedig (MH VIII)
Mletičak (SANU IV)
Modun (SM)
Mokrin (SM)
Mokro (Vuk IV; MH VIII)
Moskva (Vuk VII; SM), Moskovija (Vuk VII), Moskovska (Vuk II), Moska (SANU III; SM)
Mostar (Vuk III; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU II; SANU III; SANU IV; MH I; MH II; MH III; SM; MH IX; KH I; KH II)
Mrcine (Vuk IX)
Murići (Vuk IX)
Mutilić (MH IV)
Mutnik (KH I; MH IV; EH)
Nadin (MH IV; EH)
Napoljska (KH II)
Navarin (SM)
Nevesinje (Vuk III; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU III; SANU IV; KH I; MH II), Nevesinj (Vuk IX)
Nikšić (Vuk III; Vuk IV; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; KH III), Nikš (SM), Nikšići (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SM), Nihšić (Vuk VIII; SANU III), Nihšići (Vuk VIII), Nišić (Vuk VIII), Nišići (SANU IV; Vuk VIII), Niš (SM), Onogošt (Vuk IV; SM)
Niš (Vuk II; Vuk III; Vuk IV; SANU II; SANU III; SANU IV; KH I)
Noćaj (Vuk IV)

Nova Sela (KH I)
Nova Varoš (Vuk IV)
Novi (Vuk III; Vuk III; Vuk VII; Vuk VIII; SANU III; EH; KH I; KH II; MH I; MH II; MH III; MH IX), Nović (EH), Novin (Vuk III; SM; KH II) /Bosanski/
Novi Pazar (Vuk II; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VIII; SANU III; SANU IV; SM; KH I), Novi Pazari (Vuk II; SM; MH I), Jenji Pazar (Vuk II), Pazar (Vuk II; Vuk VI; Vuk VII; MH II), Pazari (Vuk II)
Novo Brdo (Vuk IV), Novo (SANU II)
Obarska (Vuk IV)
Oblič (KH II)
Obodski grad (SANU IV)
Oča (Vuk IV), Hača (SM)
Odesa (SM)
Ogulin (MH III)
Olovo (Vuk VII; MH I)
Omutić (Vuk IV; Vuk VIII)
Orahovac (Vuk II), Oraovac (Vuk IV; SM)
Orahovo (Vuk IX)
Orašac (Vuk III; Vuk VI; EH; KH I; KH II; KH III; MH III), Orahac (KH III)
Orid (Vuk II)
Oršan (EH; MH IV), Hršava (KH I)
Osat (KH III)
Osijek (KH I), Osjek (KH III), Osik (MH I; MH IV; MH IX)
Ostrogon (SANU III), Ostrug (MH IV)
Ostrožac (KH I; Vuk III)
Otoka (Vuk VI; Vuk VII; MH VIII; EH; KH I; KH II; KH III)
Ozija (SM)
Ozin (Vuk III)
Ozrinići (Vuk IV), Ozdrinići (Vuk VIII)
Pag (KH II)
Palanka Bijela (SM)
Panj-krst (KH II)
Paraćin (Vuk II)
Parašnica (Vuk IV)
Pariz (Vuk VIII; SANU IV; SM)

Pečuj (MH IV)
Peć (Vuk IV; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; SANU II; SANU III; SM; EH; KH I; MH IV), Ipek (SM)
Pećina Stijena (Vuk III)
Pelinovo (SANU IV)
Penari (Vuk IV)
Perast (Vuk III; Vuk VII; SANU IV; SM)
Perušić (EH; KH I; MH IV)
Pešta (KH II; SANU III; EH)
Peterburg (SANU IV), Petarbur (SANU IV)
Petnica (Vuk IV; Vuk VIII; SANU IV), Petnjica (Vuk VII)
Petrinja (Vuk VIII; MH IV)
Petrovac (KH II; MH III)
Petrovaradin (MH IV), Varadin (Vuk II; Vuk VIII; KH I)
Pirlitor (Vuk II; Vuk IX), Pilitor (SM)
Pišpek (Vuk III)
Plana (Vuk IX)
Ploča (Vuk III; KH II; MH IV; Vuk IV; EH)
Pljevlja (Vuk IX; KH III), Taslidža (Vuk II; Vuk VIII; Vuk IX; KH III)
Pobori (Vuk VIII; SM)
Podgorica (Vuk II; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM)
Podzvizd (KH I)
Poltava (SM)
Poljice (Vuk IX)
Popovi (Vuk IV)
Pošćenje (Vuk IV), Pošćene (Vuk VIII)
Potpeće (KH III; SM)
Povija (Vuk VIII; Vuk IV; Vuk VIII), Povaja (SANU IV)
Požarevac (Vuk VIII)
Požega (MH IV; KH II; MH IX) /Slavonska/; Požega (Vuk II) /Užička/
Požun (SANU III), Požuj (MH IV)
Praskvica (Vuk VIII)
Prelip (MH II), Prilip (Vuk II; Vuk VI; SM; SANU II; KH I; MH I; MH II)
Prentin Do (SM)
Pribić (KH I)

Pribinje (Vuk VII; Vuk VI)
Prijepolje (Vuk II; Vuk IV; SM)
Priština (SANU IV; SM), Prištinja (SANU II)
Prizren (Vuk II; Vuk III; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VIII; SM; SANU II; SANU III)
Prnjavor (Vuk IV)
Promin (MH III)
Prozor (MH III; MH IV)
Raduč (KH I; KH II; MH III; EH)
Rakitno (MH VIII)
Rama (MH VIII)
Ramana (SANU III)
Ravnje (Vuk IV)
Ribić (MH IV)
Ribnica (Vuk VIII)
Ribnik (Vuk III; KH I; KH II; KH III; MH III; MH IX; EH)
Riđani (Vuk VI)
Rig (EH; MH IV)
Riječani (Vuk VIII)
Rijeka (SANU IV; SM; Vuk VIII; Vuk IX; KH I), Rijeka Crna (SANU IV)
Rijeka Senjska (Vuk VIII)
Rim (SANU III; EH; KH I; KH II)
Ripač (MH III)
Ripanj (SANU IV)
Risan (Vuk III; Vuk IV; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; KH II), Risno (Vuk III)
Rogača (SANU IV)
Rogalevo (Vuk IV)
Rogame (SM; Vuk VIII), Rogane (Vuk VIII; Vuk IX)
Rovca (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SM)
Rožaj (SM)
Rožnik (KH II)
Rudina (KH II)
Rudnik (Vuk VIII; KH I)
Runjani (Vuk IV)
Rvaši (Vuk IX)

Sadžavac (Vuk VIII)
Salaš (Vuk IV)
Sarajevo (Vuk II; Vuk VI; Vuk VII; SANU II; SANU III; SM; MH II; MH III ; MH VIII ; KH I ; KH II ; KH III), Sarajvo (MH III)
Selica (MH VIII)
Selište (KH III)
Senj (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; SM; SANU III; EH ; KH I ; KH II ; MH II ; MH III ; MH IV ; MH VIII ; MH IX), Senje (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; KH I ; KH II), Sijenje (Vuk III), Sen (SANU III)
Serez (SM)
Sevestopolja (Vuk IX)
Sibinj (Vuk III; Vuk II; Vuk VI; Vuk VII; SM; SANU II; SANU III; MH I; MH II ; MH III ; MH IX ; KH I ; EH), Sibin (SANU II)
Siget (EH; KH I)
Silistra (Vuk IV; SM), Silistrija (Vuk IX; SM)
Sirovac (Vuk IV)
Sjenica (KH I ; Vuk II; Vuk IV; Vuk VIII; SANU IV; SM), Sjenice (Vuk IX; SM), Senica (SANU II)
Skadar (Vuk III; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SANU II)
Skopje (Vuk VI; Vuk IV; SANU II), Ušćup (Vuk IV; Vuk VI; SM; MH III)
Skradin (KH II; MH III; EH) , Sagrađin (Vuk III)
Slani kamen (Vuk III), Slano kamenje (SM)
Slatina (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM)
Slimnica (Vuk IX)
Slivlje (Vuk IV), Slivov (KH I)
Slunj (Vuk VIII)
Smederevo (Vuk II; Vuk III; Vuk IV; Vuk VI; SM; SANU II), Smeder (MH I), Smederovo (MH I), Semendra (KH II) , Zemlja Smederova (MH I)
Smriječno (Vuk IV)
Sofija (KH I)
Soko (Vuk III; Vuk VI)
Solila (Vuk II; Vuk IV)
Solin (MH IX)
Solun (Vuk II; Vuk III; SANU II; MH I), Seljanik (Vuk IX)
Sovljak (Vuk IV)

Splet (Vuk VII)
Spuž (Vuk IV; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM)
Srebrnica (Vuk IV; SM)
Stalać (Vuk II; Vuk III; MH I)
Stambol (Vuk II; Vuk III; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU II; SANU IV; SM; KH I; KH II; KH III; MH I; MH II; MH III; MH IV; EH), Stambul (MH I; MH II; MH IX), Stanbol (Vuk VIII; SANU IV), Carigrad (Vuk II; Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SANU II; SANU IV; KH I; KH II; MH I; MH II; MH VIII; MH IX)
Stanisaljići (Vuk VIII)
Staparje (MH IV; EH; MH III)
Stijena (Vuk III; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM), Stijene (KH I), Stina (EH; MH IV)
Stolac (Vuk IV; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX)
Stričina (Vuk IV)
Stubica (Vuk IX; Vuk VI)
Subotište (Vuk IV)
Surduk (Vuk VIII)
Suvodol (Vuk IV)
Svrke (Vuk IV)
Šabac (ER)
Šam (Vuk II; Vuk III; Vuk IV; Vuk VII; Vuk VIII; KH I; MH III)
Šibenik (Vuk III; Vuk VI; SANU III; KH I; KH II; MH III; MH IV)
Šitar (Vuk IV)
Šitovo (Vuk VIII)
Šturlić (EH), Turlić (EH)
Temišvar (KH I)
Tepelen (SM)
Tetovo (SM)
Timok (KH II)
Tiran (Vuk IV; SM)
Todornik (KH I)
Topola (Vuk IX; Vuk IV; SM)
Toptan (Vuk IV; SM)
Travnik (Vuk II; Vuk III; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VII; Vuk IX; SM; SANU III; KH I; KH II; KH III; MH I; MH III)

Trebinje (Vuk II; Vuk III; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VII; Vuk VIII; Vuk IX; SM; SANU II; SANU III; SANU IV)
Trebjesa (Vuk IV), Trebes (SANU IV)
Trešnja (SANU IV)
Trijest (Vuk VIII), Triješće (Vuk VIII; Vuk IX)
Trnovac (MH IV; EH)
Trnovica (Vuk IV)
Trnovo (Vuk VIII)
Trnjine (SM)
Trubjelo (Vuk IV)
Tržac (KH II; EH; MH IV)
Tulča (KH I)
Tupan (Vuk IV)
Turjanski (KH II), Turija (KH I)
Tušimnja (Vuk IV; Vuk IX), Tušina (Vuk IV; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV)
Tuzla (Vuk III; Vuk IV; Vuk VII)
Tvrdoš (SM)
Ubli (Vuk VIII; Vuk IX; SANU III)
Udbar (Vuk III), Udvar (Vuk VI; ER), Udvarje (SM), Užbar (MH IV) , Učbar (Vuk VI), Udžbar (Vuk VII)
Udbina (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; SANU II; SANU III; SM; KH I; KH II; KH III; EH; MH II; MH III; MH IV; MH IX), Udbin (SANU III), Udbinja (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; SANU II; SANU III; SM), Udbinj (SANU III; SM), Udbinje (SANU III), Udvina (MH III; MH IV)
Ugan (Vuk VIII)
Ulćin (Vuk II; SM), Vucinj (Vuk IV; Vuk VIII), Vučinj (Vuk IV)
Unač (Vuk IV)
Ursule (SANU IV)
Uskoci (Vuk IX)
Uzolac (MH IV)
Užice (Vuk IV; KH II; KH III)
Vakup (Vuk III), Vakuf (MH III) , Skoplje (MH III; MH IV; MH IX)
Valona (SM), Valonja (Vuk VIII)
Valjevo (Vuk IV)
Varad (Vuk III; MH IV; EH)
Varaždin (MH IX)

Varcar (MH III)
Varna (SM; Vuk VIII)
Velestovo (Vuk VIII; SM; SANU IV)
Velez (Vuk II)
Velimlje (Vuk IX)
Vesela straža (MH VIII)
Vidin (Vuk II; Vuk III; Vuk IV; Vuk VI; SANU II; SANU III; KH I)
Vilusi (Vuk IX; SANU IV)
Vinica (MH III)
Vinići (SM; Vuk VIII)
Vir (SM)
Vis (Vuk IV)
Višegrad (KH I; MH III)
Višnjica (MH I)
Voden (SM)
Vrana (KH II; MH III)
Vraneš (Vuk IV)
Vranić (EH)
Vranjići (Vuk VIII)
Vranjina (Vuk IX)
Vratoč (Vuk IV)
Vrhgorac (MH IX), Vrgor (KH II)
Vrhovi (KH II; MH III; EH)
Vrljika (Vuk VI; MH III; KH I; KH II; KH III)
Vršac (Vuk II)
Vučitrn (Vuk II; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VIII; SANU II; SANU III; SM)
Vukovar (SANU II)
Vukovija (Vuk IV)
Začir (SANU IV)
Zadar (Vuk III; Vuk VI; Vuk VII; Vuk IX; SANU III; SM; KH I; KH II; KH III; MH II; MH III; MH IV; MH IX; EH), Zadarje (KH I; KH II; KH III; EH)
Zagorač (Vuk VIII; Vuk IX)
Zgorak (SANU IV)
Zagorje (Vuk VII; KH II)
Zagreda (Vuk VIII)

Zalazi (Vuk VIII)
Zaljuti (Vuk VII), Zaljuće (SANU IV)
Zamoće (Vuk VIII)
Zaslap (Vuk IV)
Zavala (Vuk VI; Vuk VIII; SANU IV; SM)
Zavolje (MH III; MH IV)
Zemun (MH III; MH VIII; SM; KH I)
Zeok (Vuk IV)
Zlatar (Vuk VI)
Zmijanje (Vuk VI), Zmijalje (SM), Zmijane (Vuk VI), Zmijnje (Vuk VI), Zmijulj (SM)
Zvečan (Vuk II; SANU II; SM)
Zvonigrad (KH II)
Zvornik (Vuk II; Vuk III; Vuk IV; Vuk VII; SANU III; SM; KH I; MH VII)
Žabljak (Vuk II; Vuk IV; Vuk VI; Vuk VIII; Vuk IX; SANU IV; SM), Žabjak (SANU IV; SM)
Žegar (MH IV; KH I)

V – POSEBNI SLUČAJEVI

– bila od kamena	Krupa (MH III)
– bilo od kamena	Hlivno (MH III)
– grad, nakraj mora ban	Risan (Vuk VII)
– lepo mjesto manastir	Krušedol (SANU II)
– selo Martinića	Glizice (Vuk IX)
– svoj Krajini glava	Bihać (MH III)
– ubavo, beli grad	Skoplje (Vuk II)

2. — TABELARNI PRIKAZ DRUGIH SLOVENSКИH KORPUSA
(ruski, bugarski, makedonski)*

i.f. — inicijalna formula

A

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Айрадин	град	bug.	БНТ I 574	epski	1
Алатыр	город	rus.	РНПЭ 324	epski	1
Алтн	город славный	rus.	Кир II 216	epski	2 (1 i.f.)
Калофер		bug.	БНТ III 364, 368	istorijske	6
Калофер	село големо	bug.	БНТ III 439	istorijske	1
Анадол	град	bug.	БНТ III 364	istorijske	1
Архангельскъ	городъ	rus.	БЮЕ 385, 386	epski	4
Аршава		rus.	Кир II 25	lirski	1
Арват	град	bug.	Кир II 129	istorijske	1
			БНТ I 406, 408, 438, 445	epski	5

* Što se tiče žanrovske klasifikacije, uglavnom su poštovani „klasični“ principi podele na epski i lirski žanr. U ruskoj epici su pak uvek odvajane istorijske pesme od epskih, dok su drugi međužanrovi, kao balada i vojničke pesme, markirani samo ukoliko se navedeni ojkonom ne javlja u klasičnom epskom žanru. U bugarskoj epici istorijske pesme srednjih i starijih vremena su takođe posebno markirane onda kada se navedeni ojkonom ne javlja u klasičnoj epici.

Арветино		мак.	Мил 274	епски	1
Астрахань		рус.	Кир II 74, 93, 94, 95; РНПЭ 243, 246; Кир IV 113	епски; istorijske; lirski	4 (2 i.f.); 3; 1
	город	рус.	Кир II 94, 95, 188; РНПЭ 245; Кир III 29, 30	епски; istorijske; lirski	4 (3 i.f.); 2; 2
	город славный (столичный град)	рус.	Кир II 93, 94, 95, 96	епски	5 (5 i.f.)
Астрахански	город	рус.	Кир III 30	lirski	1
	город	рус.	Кир II 145	lirski	1 (i.f.)
Авлан		мак.	Мил 415	lirski	2
Азов		рус.	Кир II 89, 97	епски	2
	город	рус.	Кир II 89, 97	епски	4
	город крепкий	рус.	Кир II 90	епски	1 (i.f.)
	город славный	рус.	Кир II 89, 97	епски	3

B

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Бабек	пути	bug.	БНТ III 544	istorijske	2
Бабешко	село голо	bug.	БНТ III 544	istorijske	1
Бачково		bug.	БНТ II 193	епски (hajdučke)	2

Бакаджик	големи	bug.	БНТ II 279	епски (hajdučke)	1
Бакъджик		bug.	БНТ II 172	епски (hajdučke)	1
	село голямо	bug.	БНТ II 173, 175	епски (hajdučke)	2
Баня	пуста	bug.	БНТ III 526, 536, 543	историјске	3
	село	bug.	БНТ III 528	историјске	1
Батачко		bug.	БНТ III 525, 526, 528, 530	историјске	9
	село пусто	bug.	БНТ III 525, 526, 527, 530	историјске	5
Батак		bug.	БНТ III 526	историјске	1
	село пусто	bug.	БНТ III 543	историјске	1
	село голямо	bug.	БНТ III 552	историјске	1
Баташко		bug.	БНТ III 528	историјске	1
	село пусто	bug.	БНТ III 528	историјске	1
Белагород		rus.	Кир I 68	lirski	1
Белев город		rus.	Кир I 132	lirski	1
Белгород		rus.	СПИ 69	епски	1
Белград		bug.	БЮЕ 606, 695, БНТ III 571, 577	епски	7 (1 i.f.)
Белиград		mak.	Мил 488	lirski	2
	град	bug.	БЮЕ 471	епски	1
Бели град*		mak.	Мил 347, 348	епски	4

Бели град*		bug.		БЮЕ 285, 717, 751, БНТ I 339	epski	5
Белоград		bug.		БЮЕ 657	epski	1
	град	bug., мак.		БЮЕ 696, БНТ I 101, Мил 207	epski	3
Белолет	град	bug.		БНТ III 123, 125	istorijske	4
Белут	град	bug.		БЮЕ 522	epski	1
Бендер		bug.		БНТ III 346	istorijske	2
Берлин	(крепость) город	rus.		Кир II 115	istorijske	2
	(укрепушка) город	rus.		Кир II 113, 114	istorijske	6 (2 i.f.)
Берово	(украза) город	rus.		Кир II 125, 126	istorijske	4
Бештепе	село	bug.		БНТ III 285	istorijske	2
	село голямо	bug.		БНТ III 456	istorijske	1
Бичица		bug., мак.		БНТ III 197, Мил 190	epski	2
Битоля / Битола		bug., мак.		БНТ III 425; Мил 395, 396	istorijske; lirski	3; 3
	град	bug., мак.		БНТ III 425; Мил 42, 43, МПМ 50	istorijske; lirski	1; 5
Бял град		bug.		БНТ III 249	istorijske	1
	град	bug.		БНТ III 248	istorijske	1
Бяли-град		мак.		Мил 253	epski	1

Бобошево		мак.	МНП 72		епски (balada)	3
Бояджик		bug.	БНТ III 545, 552		istorijske	4
	село голямо	bug.	БНТ III 545, 546		istorijske	4
Бояджиково		bug.	БНТ III 354, 355		istorijske	4
Болград		bug.	БНТ III 440		istorijske	1
Борован	село	bug.	БНТ III 446		istorijske	1
Бучино	село	bug.	БНТ III 417		istorijske	2
Будим / Будин		bug., мак.	БЮЕ 315, 367, 370, 371, 392, 439, 467, 469, 476, 477, 544, 748, БНТ I 259, 330, 339, 594, БНТ II 184, 227, БНТ III 203, 204, 256, Мил 101, 102; Мил 312		епски; lirski	42 (4 i.f.); 2 (2 i.f.)
	град	bug., мак.	БЮЕ 215, 239, 240, 243, 261, 303, 305, 306, 309, 314, 315, 317, 367, 392, 408, 439, 440, 444, 445, 454, 456, 457, 458, 470, 475, 476, 477, 527, 537, 601, 671, 698, 721, 722, 738, 748, БНТ I 175, 190, 244, 330, 332, 333, 468, 563, 565, 579, 582, 590, 594, БНТ II 224, 228, 229, 315, 543, БНТ III 203, 204, Мил 101, 102, 266, МНП 90; Мил 407, 413, 521		епски; lirski	111 (5 i.f.); 5
Буден	град голям	bug.	БНТ II 184, 224, 227		епски	4
	на реке Ситнице	bug.	БНТ I 580		епски	1
	град	мак.	Мил 212		lirski	1
	град нови	bug.	БНТ III 204		istorijske	1

Буденов	град нови	мак.	Мил 212	lirski	1
Букуреш / Букурещ		bug.	БНТ II 162, 163	epski (hajdučke)	2
	град	bug.	БНТ III 117, 124, 130, 131		
Бура	град голям	bug.	БНТ III 555, 559	istorijske	2
	град	bug.	БНТ III 133, 134	istorijske	5

С

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Цариград / Цареград		bug., мак., rus.	БЮЕ 570, 571, 577, 591, БНТ I 279, 280, 282, 506, БНТ II 199, 211, 524, 581, БНТ III 94, 95, 152, 153, 200, 204, 226, 320, 469, 483, 486, 487, 490, 491, 545, Мил 161, 199, 220, РНПЭ 91, 93, 95, 232, Кир II 105, 568; Мил 211, 288	epski; lirski	45; 2
	град	bug.	БЮЕ 426	epski	1
Царевград	голем	bug., мак.	БЮЕ 587; Мил 133	epski; lirski	1; 1 (i.f.)
	гулям	bug.	БЮЕ 588	epski	1
	городочик / городочек	bug.	БЮЕ 573	epski	1
Цетина	город	rus.	Кир II 84, 85, 94	epski	3
	град	rus.	РНПЭ 243	istorijske	1
	град	bug.	БНТ I 202, 205, 208	epski	5

Ѓ

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Чачан		rus.	Кир II 90	epski	1 (i.f.)
Чаиркѡй		bug.	БНТ III 317, 318	istorijske	4
	село голямо	bug.	БНТ III 317	istorijske	1
Чалъкавак		bug.	БНТ III 369	istorijske	1
Чепино		bug.	БНТ III 526	istorijske	1
Чепинско		bug.	БНТ III 525	istorijske	1
Чердынъ	город / град	rus.	Кир III 29, 32	lirski	3
Черкаски	город	rus.	РНПЭ 247	istorijske	2 (2 i.f.)
	город славный	rus.	РНПЭ 249	istorijske	1 (i.f.)
Черковна		bug.	БНТ III 318	istorijske	1
Чернагород		rus.	Кир I 68	lirski	1
Чернигин	город / град	rus.	Кир II 42	epski	2
Чернигов		rus.	СПИ 59, 62, РНПЭ 161, 175, 176, 178, 179, 180	epski	9
	город / град	rus.	СПИ 59, РНПЭ 24, 98, 162, Кир II 44, 179	epski	9 (2 i.f.)
Чирпан	-город нов	rus.	РНПЭ 280	epski	2
		bug.	БНТ III 498, 565	istorijske	3
	град голям	bug.	БНТ III 493, 498	istorijske	2

Читак	село голямо	bug.	БНТ III 284	историјске	1
Чобан		bug.	БНТ III 590	историјске	2

D

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Дедегач		bug.	БНТ III 586	историјске	1
Дечинье		bug.	БНТ III 165	историјске	2
	равно	bug.	БНТ III 165, 166, 167, 168	историјске	10
Демир		bug.	БНТ I 198	епски	2
Демиркапия		bug.	БНТ II 318	епски (hajdučke)	1
Диарбекир		bug.	БНТ III 512	историјске	3
Добруджа		bug.	БНТ III 266, 352, 416, 549	историјске	6
	равна	bug.	БНТ III 159	историјске	1
Долна Добруджа		bug.	БНТ III 414	историјске	2
Дойран	град	bug.	БЮЕ 556	епски	1
Докутан	град	bug.	БЮЕ 707	епски	1
Долна махла / Долна Маала		bug., mak.	БНТ III 536, 537; МПМ 80	историјске; lirski	4; 1

Дольно Лозене		bug.	БНТ II 193		епски	1
Долнени	село	bug.	БНТ III 418		историјске	1
Дорково		bug.	БНТ III 530		историјске	1
Довледжик		bug.	БНТ III 426		историјске	2
Драгоман		bug.	БНТ III 576		историјске	1
Дренов	град	bug.	БЮЕ 659, 660		епски	2
Дренополе		bug.	БНТ I 650, БНТ II 156, БНТ III 200, 403		епски	6
Дрянополе	хубаво	bug.	БНТ I 650		епски	1
Дряново		мак.	Милл 220		епски	1
		bug.	БНТ II 183		епски (hajdučke)	1
Дубица	село	bug.	БНТ III 184		историјске	1
Дудулск	град	bug.	БЮЕ 519		епски	1 (i.f.)
Дукад	град	мак.	МПМ 38		lirski	2
Дукадински	град	bug.	БЮЕ 706		епски	3
Дукан	град	bug.	БЮЕ 707, БНТ I 155, 156		епски	5
Дукат		bug.	БЮЕ 708, 710		епски	4
	град	bug., мак.	БЮЕ 334, 449, 672, 708, 709, 712, 713, 715, 716, 737, МНП 89		епски	20 (1 i.f.)
Дукатин	град	bug.	БЮЕ 710, 711, 737, БНТ I 148, 149		епски	9

E

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Едрене / Ердене / Едрине		bug., mak.	БЮЕ 225, 226, 228, 229, 230, 232, БНТ I 224, 225, 229, БНТ III 152, Мил 217, 234	епски	16
	град	bug.	БЮЕ, 225, 226, 228, 230, 231, 426, 532, БНТ I 224, 225, 229, 548, БНТ III 78, 79, 91, МНП 110, 111	епски	29
	град големи /голям/	bug., mak.	БНТ II 200, 265, 290, 593, БНТ III 252, 483, Мил 161	епски	8
Одрен / Одрин		bug.	БНТ II 158, БНТ III 584, 585	hajdučke i istorijske	5
	град	bug.	БЮЕ 218, 232, 382, БНТ II 603	епски	5
Едикуле		bug., mak.	БНТ III 351, 463; Мил 292	istorijske; lirski	3; 1
Елбасан		mak.	Мил 571	lirski	1
Елена		bug.	БНТ III 376	istorijske	1
	село голямо	bug.	БНТ III 376	istorijske	1
Елеш	град	bug.	БЮЕ 527	епски	2
Ендже		bug.	БНТ III 350	istorijske	3
Ерусалим / Иерусалим / Ирусалим		rus.	РНПЭ 144	епски	2

	-град / град	rus.	РНПЭ 140, 141, 145, Кир I 227, 228	epski	5
	град святой	rus.	РНПЭ 141, Кир I 226	epski	2
	град светлый	rus.	Кир I 233	epski	1 (i.f.)
Етрополе		bug.	БНТ III 266	istorijske	1

F

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Фера		bug.	БНТ III 587	istorijske	1
Филибе		bug.	БНТ I 230	epski	1
	град	bug.	БНТ I 230, БНТ II 583	epski	2
	бело	bug.	БНТ II 353	epski (hajdučke)	1
	стара касаба	bug.	БНТ II 285	epski (hajdučke)	1
Флобе		bug.	БНТ III 542	istorijske	1

G

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Габрово		bug.	БНТ II 181, 182, 185; БНТ III 368, 506, 562	hajdučke i istorijske	7
	село	bug.	БНТ III 368	istorijske	1

	село големо	bug.	БНТ II 208	epski (hajdučke)	1
Галич(ь)		gus.	РНПЭ 73, 78, 203, 204	epski	5
	город / -град	gus.	РНПЭ 199, 203, 204, 205, 207, 210	epski	8
	город /-град/ славный	gus.	РНПЭ 198, 207	epski	2 (1 i.f.)
	славный	gus.	РНПЭ 203	epski	1
Гелибол	пуста	bug.	БНТ III 466	istorijske	1
Гложене		bug.	БНТ III 432	istorijske	1
	село	bug.	БНТ III 434	istorijske	1
Горньо Лозене		bug.	БНТ II 193	epski (hajdučke)	1
Горно Пожарско		mak.	МПМ 68	lirski	1
Горно Родиво		mak.	МПМ 48	lirski	2
	Горну Пужарско	mak.	МПМ 52	lirski	1
Градец		bug.	БНТ II 82, 83, 129, 529, 616	epski (hajdučke)	11
Грамагиково		bug.	БНТ III 309	istorijske	1
	Граово	bug.	БНТ III 230	istorijske	2
	село	bug.	БНТ III 230	istorijske	2

Граовско		bug.	БНТ III 232	istorijske	1
Гургулят		bug.	БНТ III 576	istorijske	2
Ѓевѓелија		mak.	МПМ 96	istorijske	1
Ѓяковица		mak.	Мил 95	lirski	1
Ѓјоров	град	bug.	БНТ III 187, 189	istorijske	2
Ѓурцовец	(крестьяновский) город	rus.	РНПЭ 115, 116	epski	2

H

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Хасково / Хасково		bug.	БНТ III 354, 356	istorijske	2
Хлиемий	град голям	bug.	БНТ III 356	istorijske	1
Хвалынской	-град	rus.	Кир I 141	epski	1
		rus.	Кир II 84	epski	1

I

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Ихтиман	град	bug.	БНТ III 436	istorijske	1
Иския		bug.	БНТ III 368	istorijske	1
Измаил	-город	rus.	РНПЭ 257	istorijske	2

J

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Яик		rus.	Кир II 103, 148; Кир II 121, РНПЭ 258	епски; историјске	2 (2 i.f.); 4
	(батюшка) город -городок	rus.	Кир II 148	епски	1
Ямбол		rus.	Кир II 121, РНПЭ 258	историјске	2
		bug.	БЮЕ 266, БНТ II 244, 245, 418, БНТ III 361	епски	6
Янин		mak.	Милл 300	епски	1
Яниш	град	bug.	БЮЕ 262	епски	1
Ярославль	(батюшка) -город	rus.	Кир II 219; Кир IV 40, 83, 113, 126	balade; lirski	4 (2 i.f.); 5 (1 i.f.)
	малый славный городочек	rus.	Кир I 129	lirski	1
Юрьево	ediga	bug.	БНТ III 354, 355	историјске	6
	бяла	bug.	БНТ III 354	историјске	3
	село	rus.	РНПЭ 312	balada	1

K

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Кадькой	село голямо	bug.	БНТ III 361	историјске	1

Качан	град	bug.	БЮЕ 442	епски	1
Качанин	град	mak.	Мил 263	епски	1
	висок град	bug.	БНТ I 187	епски	1
Кайрадя	село голямо	bug.	БНТ III 308	istorijske	1
	град	mak.	Мил 280	епски	1
Каменлие	град	mak.	Мил 336	епски	1
	город	rus.	РНПЭ 236	istorijske	1
Карабунар	село голямо	bug.	БНТ III 459	istorijske	1
Карачарово	село	rus.	Кир II 44	епски	1
Карачево	село	rus.	РНПЭ 30	епски	1
	село	bug.	БНТ III 525, 529	istorijske	2
Каран	село	bug.	БНТ III 525	istorijske	1
	село	bug.	БНТ III 350	istorijske	1
Кареврен	село голямо	rus.	Кир II 41	епски	1
Корочарево	село голямо	rus.	РНПЭ 23	епски	1
Карочирово	село	bug.	БНТ III 558	istorijske	2
	село	rus.	Кир II 75, 77, 93, 104, РНПЭ 310; РНПЭ 220, 225, 243	епски; istorijske	9 (1 i.f.); 3
Карс	село	rus.	Кир II 74, 75, 76, 78, 84, 85, РНПЭ 383; РНПЭ 220, 221, 222; Кир I 164, 168, Кир III 29, 30, 35	епски; istorijske; lirski	15 (2 i.f.); 5 (1 i.f.); 6 (1 i.f.)
	город / -город	rus.			

	городок	rus.	Кир II 84	epski	1
	черный город (стольный град)	rus.	РНПЭ 245	istorijske	1
	славный город	rus.	Кир III 30	lirski	1
		rus.	РНПЭ 311	balada	1
Казанлък		bug.	БНТ III 368, 562, 566	istorijske	3
Казалкай		bug.	БНТ III 369	istorijske	1
Кървеник		bug.	БНТ III 521, 522	istorijske	2
Киев		rus.	РНПЭ 62, 74, 93, 95, 105, 106, 110, 113, 161, 171, 191, 193, 194, 198, 204, 207, 362, СПИ 55, 59, 62, 63, 66, 70, 74; Кир I 83, 192, Кир III 137	epski; lirski	32 (1 i.f.); 4
	-град / град	rus.	РНПЭ 24, 48, 49, 50, 54, 72, 82, 85, 92, 95, 151, 153, 154, 184, 191, 193, 196, 198, 200, 202, 203, 307, 327, Кир II 41, 43, 44, 54	epski	43
	город / -город	rus.	РНПЭ 23, 39, 48, 49, 51, 53, 56, 60, 62, 63, 64, 72, 74, 82, 98, 99, 101, 110, 112, 171, 194, 197, 199, 202, 206, 207, 209, СПИ 62, 69, Кир II 56, 60; Кир IV 78	epski; lirski	49 (2 i.f.); 2
	стольный /стольный / стольнѣ/ град	rus.	РНПЭ 23, 25, 27, 35, 36, 42, 43, 48, 53, 54, 58, 61, 63, 68, 78, 152	epski	33
	стольный город	rus.	РНПЭ 76, 105, 108, 110, 169, 182, 191, 206	epski	8 (2 i.f.)

	стольний	rus.	РНПЭ 48	епски	1
	славный (-)град	rus.	РНПЭ 51, 54, 61, 209	епски	4 (1 i.f.)
	славный город)	rus.	РНПЭ 70, 147, 169, 170, 175, 326, 327; Кир IV 53	епски; lirski	10 (4 i.f.); 1
	славный стольний град/город	rus.	РНПЭ 53, 54, 169	епски	5
Киѳв	город	rus.	РНПЭ 161, 175, 176, 178, 179, 180	епски	7
	город	rus.	РНПЭ 161	епски	1 (i.f.)
Кистрин	город / -город	rus.	Кир II 109, 111	епски	3 (2 i.f.)
Клисура	град	bug.	БЮЕ 539, 639, 640, БНТ III 524, 552	епски	7
		mak.	Мил 284, 285	епски	3
Камена Клисура		bug.	БНТ III 524	istorijske	1
Кокаляне	село	bug.	БНТ III 147, 149	istorijske	3
Койнаре	село	bug.	БНТ II 143	епски (hajdučke)	1
Конотоп	город / -город	rus.	РНПЭ 239, 242	istorijske	3 (1 i.f.)
Копривница	село голямо	bug.	БНТ II 442	епски (hajdučke)	1
Корча		mak.	Мил 623	lirski	2
Коронштаг	славный	rus.	Кир II 117	istorijske	1

Кортен		bug.	БНТ II 369	епски (hajdučke)	1
	село	bug.	БНТ II 369	епски (hajdučke)	2
Корун	град	bug.	БЮЕ 607	епски	3
Костенец		bug.	БНТ III 143	историјске	1
	град	bug.	БНТ III 138, 139, 143	историјске	6
Костроме	(стольный город)	rus.	РНПЭ 223	историјске	1
Костур		bug.	БЮЕ 661, 662, 663, 752, БНТ I 372, 373, 381, 382, 383, 384, 395	епски	32
	град	bug.	БЮЕ 661, 662, 752, БНТ I 374, 375, 382	епски	8
Котел		bug.	БНТ II 215, 216, 217, 218, 219, 220, 223, 267, 301, 302, 392	епски (hajdučke)	17
	град	bug.	БНТ II 219	епски (hajdučke)	1
	град голям	bug.	БНТ II 267	епски (hajdučke)	1
Котлен	касаба чутна	bug.	БНТ II 298	епски (hajdučke)	1
	град	mak.	Мил 220	balada	2
Коглуджа		bug.	БНТ II 381	епски (hajdučke)	1
	пуста	bug.	БНТ III 566	историјске	1
Косово	град	bug.	БНТ I 388	епски	1

Козельск	город	rus.	Кир II 124	epski	2
Козлов	-городчик	rus.	Кир II 117	istorijske	1
Кралово		bug.	БЮЕ 447	epski	2
Кралево		bug.	БЮЕ 447	epski	2
Кранштан	славный	rus.	Кир II 117	istorijske	1
Коронштаг	город славный	rus.	Кир II 117	istorijske	1
Кронштадт	город славный	rus.	РНПЭ 338	balada	1
Крельова		bug.	БНТ III 475	istorijske	3
Кремль	город / -город	rus.	Кир II 64, 174; Кир II 117, 118	epski; istorijske	8 (1 i.f.); 1
	-городок	rus.	Кир II 64	epski	1
Крестьяновец	(крестьяновский) город	rus.	РНПЭ 115, 116	epski	2
Криводол		bug.	БНТ III 234, 235	istorijske	3
	село	bug.	БНТ III 234	istorijske	1
Крым		rus.	Кир I 45, 266	lirski	2
Крушево		bug.	БНТ III 582	istorijske	3
Кукуш	град	bug.	БНТ III 581	istorijske	1
Кулев	град	bug.	БНТ I 254	epski	1
Кулин		bug.	БЮЕ 490, 740	epski	11 (1 i.f.)
	град	bug.	БЮЕ 490, 739, 740	epski	3

Кунино	bug.	БНТ III 395, 396, 398, 445	историјске	7
	село голямо	БНТ III 445	историјске	1
Куршумлија	bug.	БЮЕ 251	епски	2
Кушбунар	bug.	БНТ II 394	епски	1

L

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Ладожско		rus.	РНПЭ 126	епски	2
Латин		bug.	БЮЕ 495, 496, 497, 499, БНТ I 456, 457, 619	епски	13 (1 i.f.)
	град	bug.	БЮЕ 472, 478, 479, 480, 495, 496, 497, 498, 503, 505, 521, 532, 672, 729, 755, БНТ I 243, 456, 458, 601, 605, 619	епски	34
Леген		bug., mak.	БЮЕ 494, 495, 496, Милл 165; Милл 472	епски; лирски	17 (4 i.f.); 3
	град	bug., mak.	БЮЕ 479, 494, 496, 727, БНТ I 528, 529, 531, 532, 533, 534, 608, 615, БНТ III 548, Милл 165, 168; Милл 549, 559	епски; лирски	16 (1 i.f.); 3
Леґен	град	mak.	МНП 113	епски	1
Леґян	град	bug.	БЮЕ 473, 474	епски	2
Леґян	град	bug.	БЮЕ 516	епски	1
Ляхов		rus.	РНПЭ 62	епски	1

Лясково		bug.	БНТ II 203, 204	epski (hajdučke)	2
	село	bug.	БНТ II 203	epski (hajdučke)	1
	село голямо	bug.	БНТ II 202	epski (hajdučke)	2
Левер	(город)	rus.	РНПЭ 117	istorijske	1
Ливер		rus.	Кир II 117	istorijske	1
Легарь		rus.	РНПЭ 117	istorijske	1
Ловеч	град	bug.	БНТ III 393	istorijske	2

M

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Маджар		bug.	БНТ I 324, 325	epski	3
	град	bug.	БНТ I 324, 325, 326	epski	5
Малешки	село	bug.	БНТ II 303, 304	epski (hajdučke)	2
Малово		bug.	БНТ III 573, 575	istorijske	5
Малта		bug.	БНТ III 207, 207, 208	istorijske	8
	касаба	bug.	БНТ III 207, 208, 209	istorijske	4
Манастир		bug.	БНТ I 393, БНТ III 546	epski	4
	град	bug., mak.	БНТ I 102, 393, Милл 208	epski	7

Марагидик		bug.	БНТ III 363	историјске	1
Мароня	село голямо	bug.	БНТ II 306	епски (hajdučke)	1
Масър		bug.	БНТ I 541, 542	епски	3
	град	bug.	БНТ I 541, 544	епски	4
Мъсьр		bug.	БНТ III 549	историјске	1
Мастар		bug.	БНТ I 546	епски	1
	град	bug.	БНТ I 546, 548, 550	епски	3
Мълима	град голям	bug.	БНТ II 579	епски (hajdučke)	1
	пуста	bug.	БНТ II 579	епски (hajdučke)	1
Медун		bug.	БНТ I 339	епски	1
Мирзир / Мизир	город	rus.	Кир II 120	историјске	2
Мъза		rus.	Кир II 101, 102	епски	3
	город	rus.	Кир II 101	епски	1

Москва / Масква		rus.	Кир II 64, 65, 69, 71, 73, 74, 75, 86, 87, 92, 93, 95, 97, 100, 104, 108, 152, 153, 180, 207, РНПЭ 306; Кир II 116, 117, 122, 128, 132, РНПЭ 228, 229, 230, 231, 239, 251, 259, 260, 262; Кир I 50, 82, 86, 117, 118, 129, 152, 167, 173, 175, 197, 209, 219, 240, 242, 244, 247, 257, 262, 271, Кир III 29, 32, 101, 120, 152, 212, 215, 295, Кир IV 23, 26, 29, 33, 37, 60, 61, 113, 122	епски; историjsке; lirski	35 (7 i.f.); 28; 50 (3 i.f.)
	каменная(я) / каменная / каменная / каминна(я)	rus.	Кир II 63, 64, 70, 73, 78, 80, 82, 86, 96, 97, 100, 105, 106, 107, 108, 182, 184, 205, 206, 233; Кир II 116, 117, 118, 119, 127, 129, 132, РНПЭ 226, 227, 228, 232, 236, 239, 247, 248; Кир I 86, 117, 126, 165, 173, 197, 264, Кир III 27, 150, 152, 281, Кир IV 44, 62	епски; историjsке; lirski	34 (11 i.f.); 24 (4 i.f.); 16
	матушка каменная(я)	rus.	Кир II 68, 83, 92, 98, 104, 148, 170, 171, 208, 219; РНПЭ 231; Кир I 50, 83, 126	епски; историjsке; lirski	11 (6 i.f.); 1; 3
	мать каменная	rus.	Кир II 80, 206	епски	3
	белокаменная	rus.	Кир I 206	lirski	2
	матушка	rus.	Кир II 112; Кир I 118, 164, 198, 199, 244, Кир IV 26, 60, 91, 120	епски; lirski	1; 10 (1 i.f.)
	город	rus.	Кир I 53, Кир III 29, Кир IV 45	lirski	5 (2 i.f.)
	город/город славный	rus.	Кир II 204; Кир I 152, 256	balada; lirski	1 (i.f.); 2

	город каменный	rus.	РНПЭ 345	balada	1 (i.f.)
	город стольный кременная	rus.	РНПЭ 259	istorijske	1
	град голям	bug.	БНТ III 550	istorijske	1
	славная	rus.	Кир II 128; Кир I 83	istorijske; lirski	1; 1
	каменна славна	rus.	Кир II 72, 73	epski	2
	красная	rus.	Кир I 68	lirski	1
	кременная	rus.	РНПЭ 248	istorijske	1 (i.f.)
Мосокожалъ	село	bug.	БНТ II 265	epski	1
Можай		rus.	Кир II 128; Кир I 131	istorijske; lirske	1 (i.f.); 1
Можайскъ		rus.	РНПЭ 260	istorijske	1
Муром		rus.	РНПЭ 98	epski	1
	город / град	rus.	РНПЭ 23, 30, Кир II 44	epski	5 (1 i.f.)
	город славный	rus.	Кир II 41	epski	1 (i.f.)

N

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Нега Терново		bug.	БНТ III 119, 120, 122, 125, 126, 127	istorijske	8
Неготин	град голем	bug.	БНТ II 209	epski (hajdučke)	1

Некюп		bug.	БНТ I 126		епски	1
	град	bug.	БНТ I 126, 127		епски	9
Немция	град	bug.	БЮЕ 255, 256		епски	4 (i.f.)
Немьчка	град	bug.	БЮЕ 390		епски	1
Никоп / Никюп	град	bug.	БЮЕ 449, 745 БЮЕ 450, 745		епски	3 5
Ниш		bug.	БНТ III 577		istorijske	1
Нижний		rus.	Кир II 122, РНПЭ 259		istorijske	2
	город	rus.	РНПЭ 312		balada	1
	городочи(е)к	rus.	Кир II 122, РНПЭ 259		istorijske	2
Нов-город / Новь город / город Новый / Новыйгород Новгород / Новгород / Новгород / Новиград		rus.	Кир II 65, 80, 164, РНПЭ 119, 120, 121, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 145, 146, СПИ 55, 69; РНПЭ 232; Кир I 164, 192, Кир III 137, 152, 212, 281, 293, Кир IV 118		епски; istorijske; lirski i.f.)	23; 2; 9 (2 i.f.)
	славный	rus.	РНПЭ 119, 126, 133, 134, 366		епски	6
	славный великий	rus.	РНПЭ 133, 140		епски	2
	стольный	rus.	РНПЭ 364		епски	1 (i.f.)
Нови Пазар		bug.	БНТ I 106, 111, 306, 318, 319, 584, 585, 586		епски	15 (2 i.f.)
Ново Село	село	bug.	БНТ II 293		епски (hajdučke)	1

O

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Обскъ	город	rus.	РНПЭ 167	epski	1
Одеса		bug.	БНТ III 513	istorijske	2
Очаков / Очаг		rus.	Кир II 123, 124, 125 126	istorijske	6 (1 i.f.)
	город /град / -город/	rus.	Кир II 123, 125, 126, 127	istorijske	8 (2 i.f.)
Очаковский	крепкий город	rus.	Кир II 123	istorijske	1
	славный город	rus.	Кир II 122, 125	istorijske	2 (1 i.f.)
	военный	rus.	Кир II 126	istorijske	1
	город	rus.	Кир II 122	istorijske	1
Охрид / Орид / Охрид		bug., mak.	БЮЕ 198, 199, 695, 719, 720, 721, 722, 723, 747, 748, 749, 750, 751, Мил 333, 334; Мил 467, МПМ 44, 45	epski; lirski	18; 6
Окшама	град	bug., mak.	БЮЕ 199, 717, 720, 751, БНТ III 422, 423, МНП 104	epski	11
	град	bug.	БНТ I 199	epski	1
Омурово		bug.	БНТ III 494, 495, 496, 498	istorijske	6
	село	bug.	БНТ III 494	istorijske	1
Опсков	град	rus.	Кир II 81	epski	3

	(город столичный) батюшка	rus.	Кир II 81	epski	1
Орех	-город	rus.	РНПЭ 252	istorijske	1
Ореховец	город	rus.	РНПЭ 115, 116	epski	2
Орешек		rus.	РНПЭ 252	istorijske	1
	славный город	rus.	РНПЭ 251	istorijske	1
Ореов	град	bug.	БНТ I 595, 598	epski	3
Орел		rus.	Кир I 123	epski	1
	(-)город	rus.	Кир I 54	lirski	1
Оргян	град	bug., mak.	БНТ I 190, Мил 265	epski	2
Оряхов		bug.	БНТ III 435	istorijske	1

P

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Панагюрище		bug.	БНТ III 552	istorijske	1
Панагюриште		mak.	МПМ 70	lirski	1
Панчарево	село	bug.	БНТ III 149	istorijske	1
Папасково		bug.	БНТ III 354	istorijske	1
Париж /		rus.	Кир II 128, РНПЭ 260; Кир I 86, 206	istorijske; lirski	6; 4
Парез	(-)город	rus.	Кир II 129	istorijske	2

	славный	rus.	Кир II 128, РНПЭ 260	istorijske	2
	городок славный	rus.	Кир I 86, 206	lirski	2
Парижок / Парезок		rus.	Кир I 86, 206	lirski	3
Петербург / Питербург		rus., bug.	Кир II 95, 162; БНТ III 440; Кир III 32	epski; istorijske; lirski	3 (1 i.f.); 1;
	-город	rus.	Кир II 131	istorijske	1
	город славный	rus.	Кир I 254, Кир IV 42	lirski	2
	град	bug.	БНТ III 556	istorijske	1
	руска столица	bug.	БНТ III 556	istorijske	1
Сан-Петербург	город	rus.	Кир II 108	epski	1
Санктпитер	город	rus.	РНПЭ 331	balada	1 (i.f.)
Санкт-Питер	город славный	rus.	Кир II 106	epski	1 (i.f.)
Переяславлий	город	rus.	СПИ 68	epski	1
Пирин		bug.	БЮЕ 681	epski	2
	град	bug.	БЮЕ 681, 682	epski	3
Пирог / Пирод / Пирок		bug., mak.	БЮЕ 322, БНТ I 508, БНТ III 577, Мил 200; МПМ 60	epski; lirski	11; 2
	град	bug.	БЮЕ 321, 322, 592, 593, 596, 599, БНТ I 111, БНТ III 578	epski	13 (1 i.f.)
Питер		rus.	Кир II 116, 117; Кир II 219; Кир I 39, 83, 118, 131, Кир III 30, Кир IV 33, 37, 45, 113, 114	istorijske; balada; lirski	4; 1; 16 (2 i.f.)
	славный	rus.	Кир II 128; Кир IV 26	istorijske; lirski	1; 1 (i.f.)

город	rus.	Кир II 117; Кир II 160, 170, 171, 176, 208, 219; Кир I 118	историjske; balade; lirске	1; 6 (2 i.f.); 1	
	город славный	rus.	РНПЭ 263	историjske	1
	город славный новый	rus.	Кир IV 40	lirски	1
	(-)городок	rus.	Кир II 176; Кир I 209	balada; lirски	1; 1
	городок дальний	rus.	Кир IV 36	lirски	1 (i.f.)
	городочек славный	rus.	Кир I 3	lirски	1
	Плѣс (город столыный)	rus.	РНПЭ 223	историjske	1
	Плетвар	bug., mak.	БНТ I 508, Мил 200, 201	epски	3
	Плевен / Плевян	bug., mak.	БНТ II 156, БНТ III 435, 550, 558, 594; МПМ 60	hajdučke i историjske; lirски	7; 2
град		bug.	БНТ II 129, 155	epски (hajdučke)	2
град голям		bug.	БНТ II 156, БНТ III 549	hajdučke i историjske	2
Пловдив	град	bug.	БНТ II 603	epски (hajdučke)	1
	Пловднов	bug.	БНТ III 584	историjske	1
Полотский	(столыный) город	rus.	Кир II 81	epски	2
	Попино	bug.	БНТ III 439	историjske	2
Попови	bug.	БНТ III 260	историjske	1	

Прасково	мак.	Мил 50	lirski	1
Прилеп	bug., mak.	<p>БЮЕ 213, 220, 225, 231, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 251, 252, 254, 259, 264, 265, 266, 268, 269, 330, 341, 381, 382, 384, 447, 497, 499, 512, 514, 516, 600, 661, 664, 667, 673, 707, 733, 737, 738, 740, 744, 748, 755, БНТ I 126, 266, 330, 331, 339, 340, 372, 430, 431, 462, 478, 537, 538, Мил 230, 282, 283, 300, МНП 87; Мил 369</p>	lirski epski; lirski	99 (10 i.f.); 3
	bug., mak.	<p>БЮЕ 220, 222, 225, 228, 229, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 249, 250, 254, 255, 264, 265, 266, 269, 284, 287, 289, 295, 297, 299, 330, 330, 341, 355, 364, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 494, 496, 497, 498, 503, 504, 545, 556, 569, 579, 653, 659, 661, 666, 667, 671, 676, 692, 694, 695, 708, 720, 725, 735, 737, 738, 739, 743, 744, 745, 752, 753, 754, 755, 756, БНТ I 125, 128, 148, 155, 185, 203, 210, 211, 217, 219, 238, 239, 242, 244, 245, 254, 255, 282, 288, 289, 334, 362, 371, 372, 373, 393, 394, 397, 404, 407, 409, 420, 431, 458, 462, 478, 479, 480, 486, 510, 511, 512, 514, 515, 529, 531, 536, 537, 538, 539, 625, 627, 628, 629, 631, 632, 634, Мил 230, 232, 261, 281, 322, 347, МНП 88</p>	epski	223 (4 i.f.)
	град			

	град Марково село	bug.	БНТ I 529	epski	1
	град големи	bug.	БЮЕ 722	epski	1
Приляп	град	bug.	БНТ I 324	epski	1
	град	bug.	БНТ I 324	epski	1
Призрен	град	mak.	МПМ 44, 45	lirski	6
	град	bug., mak.	БЮЕ 289; МПМ 45	epski; lirski	1; 2
Псков	град	rus.	Кир II 156	epski	1 (i.f.)
Путивль		rus.	СПИ 55	epski	1

R

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Радомир	град	bug., mak.	БНТ I 185, 547, Милл 261	epski	3
Радовене		bug.	БНТ III 395, 396, 398	istorijske	4
Ракитово		bug.	БНТ III 526, 528, 529, 530	istorijske	5
	село пусто	bug.	БНТ III 529	istorijske	1
Разбой		bug.	БНТ II 394	epski	1
Разград		bug.	БНТ II 241	epski	1
	град	bug.	БНТ II 241, 242	epski	2
Рига		rus.	Кир II 117	istorijske	1
Ридански	град	bug.	БЮЕ 695	epski	1

РѸм	город	gus.	Кир I 139	епски	2
Ростов	город славный	gus.	Кир I 138	епски	1
	город	gus.	РНПЭ 100; Кир I 130	епски; lirski	1; 1
	город славный красный	gus.	РНПЭ 97	епски	1
	городочек славный	gus.	Кир I 130	lirski	1
Русчук / Рушук		bug.	БНТ II 301, БНТ III 515, 550	hajdučke i istorijske	4
	град голям	bug.	БНТ II 160	hajdučke	1

S

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Самар		gus.	Кир II 84	епски	1
Самунжева		bug.	БНТ III 478, 479	istorijske	3
Сараево		bug., mak.	БЮЕ 245; Милл 260	епски	3
Сарай / Сарев	град	bug.	БЮЕ 559	епски	3
Босна Сараево /Сарайово/		bug., mak.	БНТ I 184; Милл 95	епски; lirski	1; 1

Саратов	город	rus.	Кир II 171, 172; РНПЭ 236, 243; Кир I 85, 128, 240, Кир IV 85	balade; istorijske; lirski	2 (1 i.f.); 2 (1 i.f.); 5 (1 i.f.)
	город славный	rus.	Кир II 84	epski	1
	городочик	rus.	Кир II 94	epski	1
Савакин /		mak.	МНП 100	epski	1
Савакин	град	mak.	МНП 99	epski	1
Сълнчамен	град	bug.	БНТ I 164	epski	1
Серска		bug.	БНТ III 581	istorijske	2
Баница					
Сибин		mak.	Мил 322	epski	1
Сибирия	город	rus.	Кир III 29	lirski	1
Силистар		bug.	БНТ III 348	istorijske	2
Симбирски	город	rus.	Кир II 149	vojnička	1
Сингилей	город	rus.	Кир II 149	vojnička	2
Съзран		rus.	Кир II 84	epski	1
Скендер	град	bug.	БЮЕ 457	epski	3
Скопе /		bug., mak.	БЮЕ 366, 375, 376, 592, 600, 602, 603, 745, БНТ I 188, 191, 194, 226, Мил 264, 267, 270	epski	20 (3 i.f.)
Скопье /					
Скопе /					
Скопие /	град	mak.	Мил 280	epski	2
Скопие					

	широко	bug., mak.	БЮЕ 244, 245, 246, 673, 751, БНТ I 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 194, 195, 340, Мил 260, 262, 263, 264, 265, 267, 269	епски	36 (2 i.f.)
	равно	bug.	БЮЕ 228, 597, 599	епски	4
	пусто	mak.	Мил 367	епски	1
	бело	bug.	БНТ I 625, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 635	епски	14
Сланкамен	град	mak.	Мил 321, 322	епски	2
Сламанкин	град	bug.	БЮЕ 512	епски	1
Сламантин	град	bug.	БЮЕ 510	епски	1
Сламен / Сламнев / Сламно	град	bug.	БЮЕ 508, 509, 517, 518	епски	7
Сливен / Сливян		bug.	БНТ II 82, 212, 299, 365, 390, 392, 410, 411, 412, 415, 416, 472, 553	епски (hajdučke)	18
	град	bug.	БНТ II 213, 410, 411, 412	епски (hajdučke)	4
	град голям	bug.	БНТ II 213, 216, 297, 412, 417	епски (hajdučke)	6
Сливяни	село	bug.	БНТ III 422	istorijske	1
Смавлия		bug.	БНТ II 575	епски (hajdučke)	1
	село	bug.	БНТ II 575	епски (hajdučke)	2
Смиляна	град	bug.	БЮЕ 665	епски	2

Смядово		bug.	БНТ III 369	историјске	1
Смоленски	город	rus.	Кир II 128, РНПЭ 167, 285	epski	4
	город новый	rus.	Кир I 153	lirski	1
Смоленц	-город	rus.	РНПЭ 286	balada	1
София / Совия / София / Софен / Софян		bug., mak.	БЮЕ 183, 184, 185, 187, 189, 190, 193, 236, 336, 609, 617, 730, БНТ I 236, 241, 256, 313, 361, БНТ II 129, 133, 136, 137, 193, 195, 382, 383, 384, 385, 404, 405, 406, 407, 408, БНТ III 434, 435, 568, 573, 574, 584, 585; Мил 87, 88, 383, 421, 489	epski; lirski	57 (3 i.f.); 5
	град	bug., mak.	БЮЕ 236, 237, 336, 337, 617, БНТ I 237, 242, БНТ II 131, 208, БНТ III 434, 478, МПМ 150; Мил 420	epski; lirski	16 (1 i.f.); 1
	град голям /го- лем/	bug.	БНТ II 129, 193, 194	epski	3
	пуста	mak.	МНП 40, 41	epski (balada)	2
	равна	bug.	БЮЕ 183, 185, 187, 189, 289, 736, БНТ I 316	epski	9
	село голямо	bug.	БНТ III 568	историјске	1
	стара	bug.	БНТ III 140	историјске	2
	света	bug.	БНТ I 314, БНТ II 472, 473, 474, 475	epski	5
	святая	rus.	СПИ 59, 70	epski	2
Софияна	град голям	bug.	БНТ II 382	epski (hajdučke)	1

Солун		bug., mak.	БЮЕ 274, 295, 296, 298, 299, 387, 388, 438, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 655, 738, БНТ I 290, 292, 294, 295, 362, 379, 507, 556, 559, 560, БНТ II 124, 126, Милл 175, 179, 199, 251, 295, 299, 300, 318, 319, МПМ 96; Милл 397, 415, 580, 623, МПМ 59, 141	епски; лирски	58 (10 i.f.); 8
	град / град	bug., mak.	БЮЕ 223, 266, 274, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 379, 387, 388, 452, 458, 453, 545, 549, 556, 724, 738, 746, БНТ I 101, 256, 285, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 355, 379, 381, 421, 506, 507, 548, 555, 556, 560, 651, БНТ II 558, БНТ III 195, Милл 174, 175, 179, 192, 198, 199, 207, 251, 293, 294, 295, 298, 300, 318, 319; Милл 397, 514, 589, 607, 608, МПМ 32, 43, 61	епски; лирски	98 (6 i.f.); 12
Солум	град голям	mak.	Милл 293, 294	епски	2
	град голям	bug.	БНТ II 124, 125	епски (hajdučke)	2
		bug.	БНТ II 592	епски (hajdučke)	1
	град славни	bug.	БНТ II 492	епски (hajdučke)	1
Солунски	град	mak.	Милл 606	епски	1
Сопот		bug.	БНТ II 583	епски (hajdučke)	1

Сосоновская	деревня	rus.	РНПЭ 239	историјске	1 (i.f.)
Сталак		bug.	БНТ III 154, 155, 158, 159	историјске	11
Сталакин	град	bug.	БНТ III 157	историјске	4
Сталък	град	bug., mak.	БНТ I 185, Мил 261	epski	2
Стамбол		bug.	БЮЕ 245	epski	1
		bug., mak.	БЮЕ 233, 234, 235, 236, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 263, 265, 267, 294, 342, 343, 384, 385, 386, 606, 680, 681, 738, 739, 740, 743, 744, БНТ I 184, 185, 194, 213, 217, 219, 226, 227, 248, 256, 258, 261, 263, 264, 283, 552, 553, 554, БНТ II 208, 212, 304, 371, 373, 398, 467, 485, БНТ III 512, 155, 156, 157, 158, 159, 386, 470, Мил 200, 212, 213, 217, 231, 260, 261, 269, 270, 280, 281, 357, 358; Мил 292, 462	epski; lirski	163 (8 i.f.); 2
	град	bug., mak.	БЮЕ 232, 233, 234, 235, 239, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 263, 294, 342, 384, 385, 386, 443, 458, 604, 621, 681, 712, 739, 742, 743, БНТ I 101, 184, 190, 194, 212, 213, 214, 215, 219, 247, 248, 249, 250, 253, 256, 257, 258, 269, 283, 552; БНТ III 388; Мил 207, 232, 233, 260, 266, 269, 270, 280, 281, 282, 283, 367, МНП 99, 103; Мил 79, 462	epski; lirski	107 (6 i.f.); 2

	град големи/голями бели	bug.	БНТ II 287, БНТ III 388, 391, 512, 551	hajdučke i istorijske	5
Стамбул		bug.	БНТ I 247, 248, 249	epski	4
		rus., bug.	Кир II 124, БНТ III 351, 352, 353, 463, 484, 564, БНТ II 193; БНТ I 126, 401, 508	istorijske; epski	10; 6
Станбол	град	bug.	БЮЕ 386, БНТ I 126, 400, 401, 403, 479, 480, БНТ III 388	epski	8
		bug.	БНТ I 225, 226, 227, 232, 632	epski	7
	град	bug.	БНТ I 225, 226, 227, 228, 231, 541, 542, 545, 547, 549, 550, 551, 625, 626, 629	epski	18 (1 i.f.)
Станимак		bug.	БНТ III 362	istorijske	1
Станкамен		bug., mak.	БНТ III 197, Мил 190	epski	2 (i.f.)
Старча		bug.	БНТ II 395	epski	1
Стекольные	город славный	rus.	Кир II 117	istorijske	1 (i.f.)
Странджа		bug.	БНТ II 119, 120, 233, 234, 235, 272, 273, 274, 279, 281, 282, 283, БНТ III 583	hajdučke i istorijske	19
	голяма	bug.	БНТ II 577	epski (hajdučke)	1
	град голям	bug.	БНТ II 119, 120, 121	epski (hajdučke)	6
Ступен	село голямо	bug.	БНТ II 272	epski (hajdučke)	1
	град	bug.	БНТ III 140	istorijske	1
Свияжский	город	rus.	Кир II 75	epski	1

Свилен	град	bug.	БНТ I 625, 626, 628	епски	5
Свищов		bug.	БНТ III 558	историјске	1
	град	bug.	БНТ III 477	историјске	1

Š

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Шахов		rus.	РНПЭ 62	епски	1
Шидин	град	bug.	БНТ I 189	епски	1
Штип		mak.	МПМ 96	историјске	1
	град	mak.	МПМ 126	lirski	1
Шумен		bug.	БНТ II 368, БНТ III 344, 413	hajdučke i историјске	1
	град голям	bug.	БНТ III 413	историјске	1

Т

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Търнов / Търново		bug.	БНТ II 181, 182, 183, 186, 187, 203, 204, 205, 323, 324, БНТ III 469	hajdučke i историјске	16
	град	bug.	БЮЕ 719, 748, БНТ II 141, 181, 182, 187, 203, БНТ III 486	hajdučke i историјске	11

	град голям /го- лем / гулям/ село	bug., мак. bug.	БНТ II 139, 180, 181, 182, 183, 186, 187, 189, 203, 204, 517, 277, БНТ III 483, 509, 515, Мил 162 БНТ III 416	hajdučke i istorijske istorijske	17 1
Търнув		bug.	БНТ III 515, 516	istorijske	4
Терзове		bug.	БНТ III 544	istorijske	1
Тетювен		bug.	БНТ III 371, 372	istorijske	3
Тивешко	место	мак.	МПМ 43	lirski	1
Тимотий		bug.	БНТ II 359	epski (hajdučke)	3
	село голямо	bug.	БНТ II 358, 359	epski (hajdučke)	2
Тмугоркань	город	rus.	СПИ 70	epski	1
		rus.	СПИ 63	epski	1
Тряван		bug.	БНТ II 184, БНТ III 506	hajdučke i istorijske	5
Троем	град	мак.	Мил 71, 72, 74, 75	lirski	5
Троян	град	мак.	Мил 80, 81, 83	lirski	3 (1 i.f.)
		мак.	Мил 80, 81, 83	lirski	5
Торопць	город славный	rus.	Кир IV 66	lirski	1
Трънково	село голямо	bug.	БНТ III 456	istorijske	2
Тула		rus.	РНПЭ 251; Кир II 95	istorijske; epski	2; 1

Тулча		bug.	БНТ II 82, 365	епски (hajdučke)	2
Турция	град	bug.	БЮЕ 362	епски	1
Тверь	старая	rus.	РНПЭ 224	историјске	1
	богатая	rus.	РНПЭ 251	историјске	1

U

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Уральски	славный город	rus.	Кир II 102	епски	1 (i.f.)
Урумел		bug.	БНТ III 565	историјске	2
Урвич		bug.	БНТ III 147	историјске	1
	град	bug.	БНТ III 147	историјске	1
Узунжово		bug.	БЮЕ 596	епски	1 (i.f.)
Узунджево /		bug.	БЮЕ 592, БНТ III 201	епски	2 (i.f.)
Узунджово	село	bug.	БНТ III 315	историјске	1

V

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Варадин	град	mak.	МНП 110, 111	лирски	2

Варна		bug.	БНТ II 368, 369, БНТ III 344	hajdučke i istorijske	8
Варош		bug., mak.	БЮЕ 242, 673, БНТ I 256, 257, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 352, 381, 453, БНТ III 111, Мил 200, МНП 103	epski	25
	град	bug.	БНТ I 259, 354, 356, 382, 386, 422	epski	8
	бели краина	bug.	БЮЕ 264, 265, 266, БНТ I 453	epski	7
Върбяни	лепа	bug.	БНТ I 424	epski	1
		bug.	БНТ I 219	epski	2
		bug.	БНТ III 418	istorijske	1
Върбовска	село	bug.	БНТ III 418	istorijske	1
	село	bug.	БНТ II 201	epski (hajdučke)	1
Велики Луки		rus.	Кир II 81	epski	1
	город (стольный)	rus.	Кир II 81	epski	1
Велица	село	mak.	МПМ 71	lirski	1
Видин		bug.	БНТ III 343	istorijske	2
	град	bug.	БНТ I 399	epski	1
Виена	град	bug.	БЮЕ 223	epski	1 (i.f.)
Виян	град голям	bug.	БНТ III 549	istorijske	1
Вилиб	град	bug.	БЮЕ 230	epski	2
Волен	град	mak.	МПМ 98	lirski	1

Водин	град	bug.	БНТ I 394	epski	1
Воин	град	bug.	БНТ I 450	epski	1
Волхов		rus.	РНПЭ 126, 138	epski	4
Волской		rus.	Кир II 84	epski	1
Волынец	-город	rus.	РНПЭ 73, 78	epski	2
Вологда		rus.	Кир IV 61	lirski	1
	славная	rus.	Кир III 27	lirski	1
	(город стольный)	rus.	РНПЭ 223	istorijske	1
Вологод	город славный	rus.	РНПЭ 293	balada	1
Воронеж	город	rus.	Кир I 50	lirski	1
Велики Луки		rus.	Кир II 81	epski	1
	(стольный) город	rus.	Кир II 81	epski	1
	славная	rus.	Кир III 27	lirski	1
	(город стольный)	rus.	РНПЭ 223	istorijske	1

Z

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Загара		bug.	БНТ III 288	istorijske	6
Захара		bug.	БНТ III 563, 564, 565	istorijske	6

Ески Захара /Заар/		bug.	БНТ III 563, 564	историјске	2
	град голям	bug.	БНТ III 456	историјске	1
Заграде		bug.	БЮЕ 468	епски	1 (i.f.)
Земен		bug.	БЮЕ 447	епски	7
	град	bug.	БЮЕ 447, БНТ I 161	епски	3
Зимляч	убави	bug.	БЮЕ 447	епски	1
		bug.	БНТ III 559	историјске	1

Ž

naziv mesta	atribut	etnik	izvor	žanr	frekvencija
Жеруна	село хубаво	bug.	БНТ II 394	епски (hajdučke)	1

TOWARDS A WHITE CITY

The multi-year engagement of the “Epic Towns Project” at the SASA Institute for Balkan Studies in Belgrade made it possible to publicly show and discuss the number, variety, and range of towns and all other kinds of human settlements mentioned in oral decasyllabic Serbian, Croatian, and Muslim epic poetry. During 2004, within the same project, and with the SASA Committee for Literary History, a CD-ROM was published under the title “Towns in the Christian and Moslem Decasyllabic Epic Poetry” (Detelić–Loma–Pavlović, *Gradovi u hrišćanskoj i muslimanskoj usmenoj epici*, Belgrade, 2004), and in 2006 both the book *Epic Towns: A Lexicon* and the present co-author study are coming in print.

It is, actually, the epic poetry sung and collected in the territory of the former Yugoslavia, excluding the republics of Slovenia and Macedonia. In the last two or three centuries, while the epic poems were collected and popularly sung, nobody ever doubted the authenticity and oneness of their language, although in different times and depending on different national interests, it had quite a few different names. Bearing all this in mind, the authors of the present study choose to ignore those most recent tidings, and to consider the epic language one and the same as it was when the songs were sung.

All oikonyms were included in the process of excerption, no matter what type of human settlement they mark (town, city, village, etc.) because the term (SC) *grad* ‘town’ is historically unstable, changing meanings from one epoch to another. Furthermore, the very history of towns is a volatile category too. Depending on degree of historical turbulence, some towns appeared and disappeared — all within one and the same century; some of them started as important fortified towns and strongholds, but ended as mere villages and (Serb.) *palanka* ‘palankas’ or (even more often) vice versa. In the epic world, some towns completely disappeared (as Žrnovan/Avala near Belgrade), never to be reconstructed again, and some can be traced only through names of succeeding villages (as Deligrad in Serbia, meaning ‘Heroic town’ or ‘Town of Heroes’). The majority of medieval towns in the Balkans still exist in the form of ruined fortifications, more or less documented and recognizable. For all that, not

one inhabited human settlement mentioned in epic poems was omitted from excerption, although in practice the term (s.h.) *grad* 'town' remained unchanged. The incongruence is too small in comparison to the importance of making a complete database for epic oikonyms.

It is plausible to expect that an accurate and detailed overview of epic oikonyms could enhance the poetics of the epic genre by its direct insight into the epic image of space and its connection with the ideological basis of oral epic poetry. This could also be fruitful in other types of scientific research — in linguistics, ethnology, anthropology, etymology, specific geographical and historical studies, etc. — and might result in new and interesting cross-referential data.

It is very well known by now that the usual, even though very close, professional reading does not necessarily lead to an exact knowledge of the scope and density of geographical space being sung about in oral epic songs. The general notion of a "peasant poetry" of a narrow, local range of interest and significance must be totally changed after the full excerption of a substantial corpus. The Serbian, Croatian, and Muslim corpus gives a reasonable picture of the real epic practice in the chosen territory. Division in Christian and Muslim epic poetry is quite common and well documented in literature. As the folklore and cultural inheritance of Christians and Muslims in general was really the same, epic singing with *gusle* was preserved and transmitted in both the Christian and in the Muslim parts, but with opportunely adjusted attitudes, fables, subjects, and heroes due to the different ideological backgrounds.

It seems that the historical and political space of Serbian, Croatian, and Muslim epic poetry covers for the Mediterranean and the Black Sea areas, reaching as far as London to the west, Vienna and St. Petersburg on the north, and Azov to the east. The very number of 850 individual oikonyms speaks loudly for the unusual dimensions of the epic world. On one hand, it had to be that big in answer both to the greatness of the empire within which the epic was being made (the epic *zemlja Turčija*), and to the greatness of its enemies (the epic *zemlja njemačka, mađarska, kaurška, franačka*). On the other hand, the density of oikonyms in that territory is uneven, because the space itself was not pictured as a realistic, factual continuum, but as a cluster of places whose importance directly depends on the events sung about in the poems. Therefore, many of the big European capitals (St. Petersburg, Moscow, Paris, London, Vienna, Rome) often do not take part in the epic plot as the actual scene of an event, but as the abode of the Christian royalties and their courts, mentioned only as fighting each other, or fighting together against a mutual (chiefly Muslim) enemy.

The folklore idea of history has had even greater consequences than that. It was the battle of Kosovo in 1389 — not the fall of Smederevo despotry in 1457 — that was marked in folklore as the point of collapse of feudal Serbia, probably because the nation was “decapitated” by it, so to say, for in a single day its whole ruling class, “the whole Serbian nobility”, was killed on the battlefield. One century later, the Croatian aristocracy met a similar fate in the battle of Krbava (1493), near the town of Udbina. All the poems of this corpus, especially of Vuk and Matica hrvatska collections, sing about this event in the same way: by giving a taxonomy of Christian heroes and their deeds, but without depicting the battle itself. The reason for this (especially in comparison to numerous descriptions of uprisings and Montenegrin liberation battles of later epic period) becomes clear only in connection with the poem “Margita devojka i Rajko vojvoda” (“Margita the Maiden and Rajko the Duke” — Vuk III, 10). In it, the name of each hero from the battle of Kosovo (and some from other contexts) is connected to one strong, fortified city. For an epic singer, those cities were lost together with their owners — as it is clearly stated in the poem itself:

Bješe tada mnogo vojevoda
Po našijem redom gradovima; (30, 31)

There were many dukes then
At each of our many towns;

Sve to bjehu naše vojevode,
Sve su bili, pa su preminuli,
Koji, sele, oni počinuše,
A koji li oni izginuše;
Danas toga nema ni jednoga (130–134).

Those were all our dukes,
All of them were and are no more,
Some, oh sister, of them died,
And some of them were killed;
Now, there are none at all.

This is the chosen image of Serbian medieval state to be preserved in the epic poetry. In a somewhat unexpected way, it goes in perfect harmony with the first structural rule of epic poetics — the making of the epic hero, whose identity consists of: 1) descent (family), 2) abode (court, tower), 3) decorum (town/city), 4) knightly outfit, 5) horse, and 6) armaments. In this context, court is the space of private, and town/city of public doings of the epic hero. When the Turks became the new holders of the old towns, this image was already a cliché and further on it shared the destiny of its analogue. This also means that the image of medieval town, which could have hardly been seen anywhere in the Balkans by the time poems were collected, was recreated with elements of the cities of singer’s present. Such an element is, for example, *kava* (i.e. coffee shop), which did not appear in the Balkans before seventeenth century. The impossible

timing of this combination never bothered anyone — neither the singer, nor his audience.

So, in the eyes of an epic singer, a strong Serbia was made of strong towns held by heroes from strong noble families. Muslim singers did not identify the power of their empire with the nobility of the town-holders, but with the very number of towns themselves — which is natural in such a vast state as the Ottoman Empire. However, the epic formula: *Mlogo ferman prođe carevine, / sedamdeset i sedam gradovah* (SM 166, 12–13 — *The decree went around the empire, / it passed through seventy and seven towns*) is mutual both to the Christians and Muslims. In both cases the number 77 (sometimes 74 or 67) signifies an immense multitude, a quantity that nothing less than an empire could boast of. But for the Christians that empire belonged to usurping strangers and enemies, and for the Muslims it was home and the source of all pride and joy. Having their kingdom not in their present but only in their historical memory (in as much of it as had survived through oral tradition and feeble endeavors of the Church), Christian singers formed a firm and rigid ideological attitude towards the important things like nation, state, and religion.

In spite of all differences between them, Christian (which were themselves collected from both the Catholic and Orthodox populations, and occasionally differ from each other more than from those of the Muslims) and Muslim epics — mutually connected by the same metrics, same kind of performance, similar themes, almost the same subjects and same poetics, but most of all by the same language — could make a sample good enough for excerption and further elaboration of important theoretical questions, like the use of formula (in all its phases), poetics of space, poeticizing of time, variants of migrating motives and subjects, modeling of historically confirmed events, etc. For some of them (especially in connection with history) the most important will be the differences in author's optics, i.e. the author's ideological attitude. The excerption of oikonyms, however, surprisingly shows that the corpus is strangely uniform in terms of processing the motives, although in both kinds of epics the towns are an extremely ideological element of Weltanschauung. Both Christians and Muslims share the same oikonyms, they both connect towns with the same adjectives and attributes, and in both cases the most frequent adjective to towns is *beli* 'white'. While common oikonyms are only to be expected among people sharing one and the same living space for such a long time, shared attribution is hardly to be expected with the great number of all kinds of differences in lifestyle between the two groups. For that reason, one of the goals of this study was to answer the question: what made it possible that both the Muslim

(mostly urban people) and Christian singers (sometimes mostly and sometimes exclusively rural people) form and transmit through the songs an almost identical image of city/town? The accent was on the epic topos *beli grad* ‘white town’ as the supposed common feature which was embedded in the traditional culture long before these epic songs were even sung.

The sole purpose of the study *An Essay on White City* was to explore the cultural reconstruction of the epic topos *beli grad*/white town by using interdisciplinary approach — which included different types of scientific research in linguistics, ethnology, anthropology, etymology, and specific historical studies. Therefore, the basic corpus comprised of Croatian, Serbian, and Muslim epic poetry was compared with a similar — so called “Slavonic” — corpus of epic oikonyms, their accompanying attributes and folklore stereotypes such as ‘white +’. That corpus included Russian, Bulgarian and Macedonian representative examples of epic and other folklore poetry.

Converting this aspect of the analysis to the roots of European long and short verse formation, we based our reasoning on the works of Gasparov (1989) and his reconstruction of General Indo-European verse. As can easily be seen through his five points, stressed as crucial in that reconstruction, of which not even one is lacking in the epic decasyllabic verse of the Serbo-Croatian speaking area, and some of them (one to four) are only partially modified. The mere fact that it cannot be found in this form anywhere else but in the Slavonic context, and not even there in its original manifestation, shows that this old verse could reach its singers only as a structural part of a text, not as an abstract pattern of versification. In his monograph *Prakosovo*, Loma (2002) showed what motives and subjects could have been transferred from the proto-Indo-European community of peoples to a contemporary singer, and what analytic means must be used to strip them of their multi-millennial layers.

As was stressed many times before, the connection between a type of verse and a type of text is never merely conventional. By imposing its structure on the text according to its own needs, versification becomes significantly influential not only on *how* something is going to be said, but also on *where* it will be performed and *what* it will or will not effect. The analysis also showed that ancient Indo-European ideas of *white* and *town*, separately as well as together, have preserved ancient semantic layers, and that this is lavishly confirmed in the epics of long (Indo-European?) verse.

This in itself can be the answer to the first question of this book. Long before the religious divisions among the South Slav population, everything that was important for decasyllabic epics was already in use. *White town* was one of those topoi embraced by all sides (Christian and

Muslim) independently of the religious and social differences between them. It really was older than the songs it occurs in.

The other goal this book had was to offer an interpretation of the origin of the topos *beli grad* ‘white town’ in both its forms relevant for the epics: “*beli* + oikonym” (‘white’ + oikonym), and “*beli+ grad* + oikonym” (‘white’ + ‘town’ + oikonym). Opinions are many and different, varying mostly from the literal meaning of the idiom (‘the colour and shining of building material’), to its metaphorical significance (*white* meaning ‘shiny’, ‘beautiful’, ‘decorous’, ‘important’). Bringing those two together, the idea of Petar Skok in his works on Slavonic hydronyms was that such was their significance that only those towns built upon water could be called white (because it was clear, fast, shining, big, etc.). It was illustrated by many toponyms (both oikonyms and hydronyms) structured *bela + voda* (‘white’ + ‘water’), very often not only with Slavs, but with European peoples in general.

What was never taken into account in cases like this is the epic itself, mainly because this kind of scholarship has never been about the epics but rather about linguistics, or general philology, or ethnolinguistics at best. To it, the mere fact that there is no *bela voda* ‘white water’ in the epic songs (only two occasions in 1350 songs) of the Serbo-Croatian tradition was simply lost. Epic waters are usually *hladna* ‘cold’, *mutna* ‘muddy’, and *valovita* ‘troubled’, probably because they have to correlate with the epic action which is always very dramatic. On the other hand, the Bulgarian and Macedonian epic poetry does have ‘white’ + hydronym as a folklore stereotype (such as *бяль Дунав* ‘white Danube’, *бели Вардар* ‘white Vardar’), whereas none of other Slavic oral traditions, apart from Serbian, Croatian, Muslim and sporadically Bulgarian, could boast of a stereotyped *white town*. Therefore, it may be supposed that in the Serbo-Croatian epic tradition the coloristic scheme was transferred, in contrast to the Bulgarian for example, from waters to towns which were built near them — to satisfy the Petar Skok theory as well. Whether this coloristic scheme resulted from the reflection of shining waters on the city over them remains to be seen. If it was, this could explain how the “white water” disappeared from Serbo-Croatian epics. In that case, though, it is unclear why the new (medieval) cities built near big waters (e.g. Smederevo and Golubac on the Danube, Zaslou — present Šabac on the Sava, Ravan — present Čuprija on the Morava, etc.) were not named according to that tradition, but got names that have nothing to do with the idea of whiteness. Eventually, all human settlements were preferably built near some water, large or small, which — as Trubačev (2003) rightfully observed — shifts the roll of water out of focus.

Seen from within the epic poetry, which is the reason this book was made in the first place, the *beli grad* 'white town' really has two correlatives: a sacral and a secular. The sacral is manifested through the building of the fairy's city of bones (SC *vilin grad*), which must be a very old motif by itself. The relation of a human being towards it is reduced to an interesting combination of building material and its provider: even the greatest epic hero can only provide bones for the city by killing enough other humans to build it, but is not allowed to enter it while alive. Once he dies, he becomes the building material himself, for only his bones can be built into the city walls — which is, altogether, a much more restrictive program than the one in the Germanic Walhalla. The notion of bones can be associated with white goat horns in Apollo's sanctuary in Delphi, and with bones in the basis of temples on the northern Slavonic holy island of Rethra. In both cases, this whiteness, in its macabre way, is the color of building material, but at the same time it transcends the common meaning of the term.

Another sacral element in the epic topos *beli grad* 'white town' is connected to its shape, i.e. to the idea of an encircling fence (SC *obgrada*, *ograda*, *gradina*). It usually stands for a round patch of earth surrounded by water the abode of *vila brodarica* 'water/brook fairy' in the poem about her encounter with Marko Kraljević is described as a floating isle in a green, mountain lake; on the island in the river Stupnica lay the Arab's city in the song about a pillage of Jakšić brothers' home; the holy city of Rethra was built on an island as well. Mutual to all those towns is that they were not built for real people to live in them.

It is supposed (by what is known about the ancient territory of Slavs) that moorland with sporadic woods was not conducive to the development and interconnection of big cities. Nevertheless, seeing that all Slavic languages have a range of words descending from the mutual root **gordъ*, it must be that some towns were actually built even in those prehistoric times. The authors are more than willing to believe that those were the sacral, not-for-people island towns. To be more specific, those were temple complexes, *civitates deorum*, where people gathered together on holy days to pray and give offerings.

The secular version of the white city occurs with astonishing frequency in Serbian, Croatian, and Muslim epics. Any sacral connotation would have first had to fade, lest it be profaned as a mere epic topos. In other words, it has to appear in great numbers. This would mean that southern Slavs at one time came in contact with numerous different towns, and were able to reach them on daily basis, maybe even to inhabit them. As a historic fact, it could not have happened before the III century B.C. when Slavs began migrating to the Danube area.

Analogous with the well known history of the Dalmatian towns of Split, Dubrovnik and Kotor from the VII century A.D. and after, in contact with Roman white cities of Mediterranean type, Slavs reacted mainly in two intertwined ways: they first connected them with “white towns” of their own, in which case they saw in them not only human abodes but also the centres of an (alien) religious cult, and then they tried to put them in ruins — if they could. The reason for destroying cities, from times immemorial, is most often pillage, and Slavs were notoriously very cruel at doing it. The additional reason could have been of a religious nature. In any case, many a white, stone city on the Dalmatian coast met their fate that way, first of all Salona, thus making a way for the rise of the town Split.

During the next phase, which lasted very long, after they learned that Roman cities were more profitable if left in peace, Slavs settled down in urban districts as food providers and craftsmen. In time, they started nearing the city walls and were at last successfully incorporated within them. The last phase of “slavization” of cities on the Dalmatian coast was, nevertheless, performed by women, Slavonic brides who married into Roman nobility, and gave birth to many generations whose mother tongue was “Sclavine”. This routine is very well described in the history of Dubrovnik and Kotor, whose present Slavonic names prevailed over Romanic Ragusa respectively Acruvium/Dekatera.

It could easily be that southern Slavs, within the first wave of their migrations to the south and west (largely from the III to VII century A.D.), named as white those Roman and Hellenic towns they had to pass on their way. They were reminded, by the importance and dimensions of those towns, of their own sacral places, the only non-rural constructions they made as symbols of cultus, and sacral and secular rule. From this point of view, a new and meticulous mapping of *beli + grad* ‘white + town’ oikonyms — at least on ex-Yugoslav terrain — would probably show a different picture of the strategic importance of old roads and the fortifications built to protect them.

In new Slavonic countries, the old associations had to change quickly, not only because of Christianization (which took place early and was relatively efficacious), but also because of the assimilation into the urban life and ambiance. The fact is that later, when they built their new administrative and religious centres, south Slavs did not name them *beli + grad* ‘white + town’. This was especially not the case with places near some big and important water. It could almost be said that the new way of life cut sharply through the customary use of *beli grad* ‘white town’, thus making it trivial as a *factum*, but even more important as *imago*.

Beleška o autorkama

dr Mirjana Detelić, naučni savetnik Balkanološkog instituta SANU, načelnik Odeljenja za jezik i književnost Centra za naučna istraživanja u Kragujevcu i član Odbora za istoriju književnosti i Odbora za narodnu književnost SANU. Monografije *Mitski prostor i epika* (Beograd, 1992), *Urok i nevesta. Poetika epske formule* (Beograd, 1996) i CD-rom *Gradovi u hrišćanskoj i muslimanskoj deseteračkoj epici* (Beograd, 2004). Bavi se folkloristikom i književnim poetikama.

e-mail: detelic@sanu.ac.yu

mr Marija Ilić, istraživač saradnik Balkanološkog instituta SANU. Bavi se lingvističkim i etnolingvističkim istraživanjima multietničkih zajednica na Balkanu. Objavljivala radove u domaćoj i stranoj stručnoj periodici. Ovo je njena prva monografija.

e-mail: marija.ilic@sanu.ac.yu

BELI GRAD

Izdavač

BALKANOLOŠKI INSTITUT SANU

Knez-Mihailova 35

balkinst@sanu.ac.yu

tel. +381 11 639 830

www.balkaninstitut.com

Za izdavača

Dušan T. Bataković

Lektor i korektor

Marija Ilić

Lektor za engleski jezik

Edward McGowan

Korice

Ivan Mandić

Slika na naslovnoj strani

Makrobijanska mapa sveta, XV vek

(u rukopisu: Petrus Alphonsus, *Dialogus contra Judeos*)

Priprema za štampu

Davor Palčić

palcic@eunet.yu

Štampa

Standard 2

Tiraž

600

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.4.09–13:398

ДЕТЕЛИЋ, Мирјана

Beli grad : poreklo epske formule i slovenskog toponima / Mirjana Detelić, Marija Ilić. — Beograd : Balkanološki institut SANU, 2006 (Beograd : Standard 2). — 249. str. : graf. prikazi, tabele ; 21 cm. — (Posebna izdanja / Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut SANU ; 93)

Na spor. nasl. str. : White City. — Tiraž 600. — Napomene i bibliografske reference uz tekst. — Bibliografija: str. 97–122. — Registar. — Summary.

ISBN 86-7179-050-9

1. Ств. насл. на упор. насл. стр.

2. Илић Марија

а) Српскохрватска народна поезија, епика — Мотиви — Бели град

COBISS.SR-ID 136440076